

צ'ורטקוב

פרקי יידיש מתורגמים לעברית

מתוך:

ספר יזכור להנצחת קדושי קהילת צ'ורטקוב



עמותת יוצאי צ'ורטקוב לדורותיהם

2017

הפרקים המתורגמים בספר זה נכתבו בידיש ונדפסו בתוך:
ספר יזכור להנצחת קדושי קהילת צ'ורטקוב
חיפה-תל אביב: ארגון יוצאי צ'ורטקוב בישראל, תשכ"ז

פורמט דיגיטלי

2017

תרגום ועריכה: אסתר וינשלבונים

בשער: בכיכר השוק בצ'ורטקוב [אוסף]

ספר יזכור

להנצחת קדושי קהילת צ'ורטקוב

העורך:

ד"ר ישעיהו אוסטרידן

בהוצאת אירגון יוצאי צ'ורטקוב בישראל

חיפה — תל־אביב — תשכ"ז

לזכרם

הקדמה

מאות שנים התקיימה בעיר צ'ורטקוב קהילה יהודית, לצד קהילות של אוקראינים ופולנים. החיים לצד שכניהם "הגויים" היו רצופים עימותים על רקע גזעני, כלכלי ודתי. היהודים שמרו על זהותם, דתם ותרבותם. הם היו תמיד מיעוט פגיע, שלא היה לו לאן ללכת, לאן להגר, כדי להבטיח לעצמם עצמאות לאומית וביטחון. ואז פרצה מלחמת העולם השנייה. העם הגרמני, בסיוע של אוקראינים, פולנים, ליטאים ואחרים, פתח במסע השמדה שיטתי של יהודים ברחבי אירופה.

מרבית יהודי העיר נרצחו בשואה הנוראה. לפני כשבעים שנה, כשנדם רעם התותחים, יצאו ממחבואיהם המעטים ששרדו את התופת, בתקווה גדולה לחזור ולבנות את חייהם. מרבית הניצולים בחרו לעלות למדינת ישראל, שקמה כדי להבטיח בית לעם היהודי וביטחון קיומי לנצח. כמה מהם התכנסו ואספו עדויות בכתב על מה שקרה ליקריהם ולאחרים בקהילה, שרובם לא שרדו. הם רצו להנציח את מה שהמרצחים עוללו ליהודים ולמען לא ישכחו בדורות הבאים.

בשנת 1967 (תשכ"ז) ריכזו את החומר שנכתב ל"ספר יזכור להנצחת קדושי קהילת צ'ורטקוב". מאמצים רבים הושקעו באיסוף החומר, עיבודו ועריכתו. חלק מהעדויות נכתבו בזמן בידיש וכך גם שולבו בספר.

אנחנו, צאצאיהם של יהודי צ'ורטקוב, התארגנו בשנים האחרונות כעמותה לפעילות ציבורית-חינוכית לשמר את זכר הקהילה שהושמדה.

הקמנו אנדרטת זיכרון והצבנו אותה בטקס מרשים בצ'ורטקוב, בגיא ההרבה.

תמכנו בהפקתו והפצתו של הספר "קולות מהיער השחור", מחקר על חייהם וגורלם של היהודים במחוז צ'ורטקוב, אותו כתבה וערכה חברתנו מרטה גורן.

הספר שלפנינו, מהווה מהדורה המשלימה את ספר הזיכרון המקורי. אנו מפיקים כרך זה בתקווה שישמש לדורות הבאים, דוברי העברית, אלה שלא היו "שם", להנצחה ומורשת.

תודתנו מקרב לב לאסתר וינשלבויס על תרומתה המרשימה בתרגומו ועריכתו של הספר.

מרטה גורן והחברים, פעילי עמותת יוצאי צ'ורטקוב לדורותיהם

דברי המתרגמת

יהודי צ'ורטקוב, גליציה המזרחית, נרצחו בבית הכלא העירוני, בגטו, ביער השחור, ביער אורין, במחנות העבודה קמיונקה ואחרים ובמחנה ההשמדה בלז'ץ. מעשי הרצח החלו עם כיבוש העיר ביולי 1941 ונמשכו עד חיסול הגטו ומחנות העבודה בקיץ 1943, והעיר הוכרזה יודנריין. בקרוב ימלאו שבעים וארבע שנים להשמדת הקהילה היהודית של צ'ורטקוב.

"ספר יזכור להנצחת קדושי קהילת צ'ורטקוב" ראה אור לפני חמישים שנים. עתה, מוגש בזה למתעניינים קובץ התרגום של פרקי יידיש בספר הזיכרון. קובץ זה הוא שישה-עשר במספר בשורת התרגומים מספרי זיכרון. מרבית קובצי התרגום שקדמו לו הוקדשו לקהילות בוהלין.

אני בת ליוצאי ווהלין. נסיעותיי לאוקראינה הותירו בי חותם שהוליד אותי למסע מסוג אחר, מסע בספרי זיכרון:

קורין, לודמיר, מלינוב-מרוויץטרוביץ, סארנילוקיטנה, לודביפול, דומברוביצה, קרמניץ, לובומל, אוסטילה, רוז'ישץ', שומסק, קמין קושירסקי, אוליקה, וישניביץ – כולן בוהלין. לוניניץ-קוז'נהורודוק, בפולסיה.

ההתחלה הייתה ספר קורין, בתקווה למצוא בדל מידע על משפחת אבי, ובהמשך – ספרי זיכרון נוספים, במטרה לסייע למי שאינם דוברים יידיש, ולהחיות לעוד רגע של קריאה עולם שחבר.

זו תרומתי הצנועה לשימור זכר הנרצחים – בהם מרבית בני המשפחה של הוריי – בפוגרומים ובשואה הגדולה במאה ה-20.

*

תודה לנרי חנס, מזכירת העמותה של יוצאי צ'ורטקוב לדורותיהם [היא שיזמה את הפנייה והבקשה לתרגום] ולמירי גרשוני (שיפריס), המייסדת והמנהלת של אתר צ'ורטקוב, על שיתוף הפעולה ועל שיתוף מידע ותצלומים.

המאמרים המתורגמים נערכו בסדר הופעתם בספר הזיכרון בציון שם פרק ועמודים. התצלומים בקובץ התרגום הם מתוך ספר הזיכרון אלא אם צוין אחרת; חלקם מאוסף התצלומים באתר צ'ורטקוב, ולהלן: [אוסף].

הערות בקובץ מובאות בגוף התרגום.

הערות בסוגריים עגולים () הן מן המקור, של הכותבים או של המערכת. הערות בסוגריים מרובעים [] הן שלי, ובהן הבהרות וביאורים קצרצרים וגם סימני שאלה וקריאה.

א' ר'

שבט תשע"ז

נחמן מייזל הרבי מצ'ורטקוב



משחר נעוריי היה השם צ'ורטקוב בגדר כישוף לדידי. אבי, יהודי גביר ולמדן, חדל לפתע לנסוע אל הרבי מהורנסטייפל, והחל לעלות לרגל אל הרבי הזקן מצ'ורטקוב. ר' דוד-משה בתצלום [אוסף] היה צעיר בניו של הריז'נר – הרבי מרוז'ין. כל פעם שב אבי בהתרוממות רוח, מאושר מן הביקורים אצל הרבי. ראיתי בילדותי אדמו"רים רבים: של צ'רנוביל, מקארוב, רחמסטריווקה, סקוור, סטולין – הם היו מבחינתי אנשים, ילודי אישה. אך הרבי מצ'ורטקוב נגלה לפניי באור מיוחד, כמו מעולם רחוק וחלום, ארוג מעשיות ואגדות על הרבי מרוז'ין וילדיו.



למעלה: הקלויז של הרבי, למטה: חצר הרבי [אוסף]

אבי סיפר פעם שהרבי מרוז'ין [ישראל פרידמן] אמר כי אחד מבניו יביא את המשיח. כיוון שמכל [שושלת] רוז'ין נותר רק הבן היחיד, בן הזקונים, ר' דוד-משה מצ'ורטקוב, ברור היה כי הוא זה שיביא את המשיח. אבי גם היה מספר על עושרה הרב של חצר צ'ורטקוב, הגן, הקלויז עם חדר הרבי, שהיה חדר-מיוחד שלו, מצופה כולו זהב. ברור אפוא שכאשר החליט אבי לקחת אותי עמו בפעם הראשונה אל

צ'ורטקוב, ובדרך זו להגן עליי מפני ההשפעות הרעות של קייב האפיקורסית, עם המשכילים והציונים, הייתה זו מבחינתי, נער בן שתיים-עשרה, חוויה גדולה.

הנסיעה לבדה הייתה לידי מופלאה, אך פלא רב עוד יותר נגלה לעיניי בראותי את חצר צ'ורטקוב, שהייתה ממש ארמון, וכל הרחבות והעשירות שבה. להתפעלותי לא היה שיעור.

בצ'ורטקוב ראיתי את הרבי הזקן דוד-משה, שנראה כמלאך אלוהים – לבן, שקוף, רוחניות צרופה. ראיתי גם את ר' ישראלצה, בנו של ר' דוד-משה, שהיו לו כבר הדרת פנים מופלאה ונועם הליכות. בעת ההיא כבר היו לר' ישראלצה חסידים רבים משלו. עד היום עודני זוכר היטב איך קיבל הרבי "הצעיר" מצ'ורטקוב את פני אבי ואת פניי בסלונים שלו, ושוחח עם אבי בלבביות בעניינים שונים, ובה בעת הביט באהבה בנער שהובא לחצר הרבי מקייב הרחוקה.

פעמים אחדות הייתי בחצר צ'ורטקוב, לאחר נסיעתי השלישית אל הרבי, החלו החסידים לכנות אותי "החסיד הזקן". כאשר קרה ולקיתי בדלקת עיניים, אמרו החסידים: "הנער ראה לפתע אור גדול והדבר הזיק לו!" שנים חלפו, ציפייתו של הרבי הזקן מצ'ורטקוב למשיח הייתה לשווא, והוא הלך בדרך כל הארץ. לאחר מכן באו שנות מלחמת העולם הראשונה, חצר צ'ורטקוב המפוארת, אשר אלף יהודים התפללו ורקדו בה בהתלהבות, התמלאה קזקים, ובחצר הקלויז ניצבו ורעו סוסים.

הרבי ומשפחתו העתיקו את מגוריהם אל וינה וערכו שם גלות.

לפני שנים אחדות (המאמר נכתב בשנות ה-20 [של המאה ה-20]) הייתי בווינה בקונגרס של PEN Club, והחלטתי ללכת לראות את הרבי מצ'ורטקוב. הרבי אמנם לא קיבל איש, משום שלא היה בקו הבריאות, אך מששמע כי בן של ר' ישראל מייזל מבקש לראותו, הזמין אותי אליו.



האמנייר צ'ורטקוב ר' ישראל סרינמן זצ"ל

ישבנו כמחצית השעה ושוחחנו בענייני העולם. הייתי מלא השתוממות על הבקאות שגילה הרבי מצ'ורטקוב בכל פרטי החיים היהודיים והכלליים.

איך חולפות השנים!

הרבי "הצעיר" מצ'ורטקוב – בן שבעים ושבע – הלך אף הוא בדרך שממנה אין שבים עוד!

מתוך הפרק: שושלת הרביים בצ'ורטקוב ע' 65 – 66.



צבי אורנשטיין הרב הגאון ר' ישעיה-מאיר שפירא מצ'ורטקוב

הרב ר' ישעיה-מאיר שפירא נולד בעיר ממל, מזרח פרוסיה, בשנת 1828. הוא היה אישיות ססגונית ודמות רבנית מיוחדת עד מאוד, שהיסטוריונים בעתיד ודאי יעסקו בה, בשל הפרק המיוחד במינו של פעילות רבנית וחינוכית שפיתח בקהילת צ'ורטקוב. בתצלום: צבי אורנשטיין

מזקנים, שעוד הכירוהו פנים אל פנים ודיברו עליו ביראת כבוד, ידועים לנו פרטים רבים על אורח חייו ועל המידות הטובות של דמותו האצילית. הם סיפרו כי היה עילוי, ובהיותו בר מצווה היה בקי בתלמוד בבלי, ירושלמי ובפוסקים. בן שש-עשרה קיבל סמיכה לרבנות, ובן שבע-עשרה חיתנו אותו. העילוי הצעיר למד בקביעות וזכה לשם של תלמיד חכם גדול.

ר' ישעיה-מאיר שפירא הצעיר היה צמא דעת עד מאוד, ובחשאי התמסר ללימודי חול, במיוחד לפילוסופיה, מתמטיקה, אסטרונומיה. בן עשרים גם התחיל להתמסר לפעילות ספרותית, כתב מאמרים ומסות ב"המגיד" ובכתבי עת עבריים אחרים של העת ההיא. הוא כתב בנושאים שונים: אתיקה, כרונולוגיה, חישובי לוח, דינים, ככלל היה בר פלוגתא של סלונימסקי.

ר' ישעיה-מאיר שפירא מעולם לא חלם על משרת רבנות, חותנו היה גביר ותמך בו במיזמי המסחר שלו. אך אירע אסון, ובשעת שרפה גדולה עלו באש כל הנכסים ורכוש שלו. בחפשו אחר פרנסה קיבל עליו משרת רבנות שהתפנתה והוצעה לו אז בצ'ורטקוב, גליציה.

לצ'ורטקוב יצא כבר שם של עיר ואם בישראל. כמאה שנים קודם לכן חי שם הרב הנודע ר' הרשלה הורוביץ [כיהן בה כרב 1726-1754], שהנהיג פנקס קהילה בשנת תצ"ח [1738], ובדרך זו רומם את קהילת צ'ורטקוב לקהילה מוכרת ונכבדה בגליציה של הימים ההם.

הרב ר' ישעיה-מאיר שפירא, כפי שכבר צוין, היה, נוסף ללמדנותו העמוקה בתורה, גם בעל השכלה כללית רחבה, לכן תמכו בו גם

לתפקיד רב מטעם הממשל האוסטרי, אשר מינה אותו, והוא בן שלושים ושתיים, למשרת רב מטעם בצ'ורטקוב. על מנת להשלים את השכלתו הכללית נרשם בחשאי לאוניברסיטת למברג, שם למד במשך תקופה ממושכת.

בעת ההיא גרו בצ'ורטקוב חסידי ויז'ניץ וקסטרין. שנתיים לאחר שקיבל ר' ישעיה-מאיר את כס הרבנות, התיישב בעיר הרבי החסידי ר' דוד-משהלה, בנו של הרבי מרוז'ין, אשר בא לכאן מפוטוק. עד להתיישבותו של הרבי בצ'ורטקוב חי הרב ישעיה-מאיר שפירא בשלום ובשלווה, נהנה מאמון מלא והערכה מצד הציבור כולו. אך מיד לאחר בואו של הרבי החסידי פרצה מחלוקת שהפכה למאבק חסר רחמים, שנמשך עד פטירת הרב ב-21 בדצמבר 1885. החסידים רדפו אותו עד חרמה והעלילו עליו עלילות למיניהן והלשנות, האשימו את בנו המלומד בגנבה, ואת הרב עצמו האשימו בזיוף כסף! המחלוקת הרחיקה לכת ונתהוהו שתי מפלגות – חסידים ושפיראניקים – שלא השתדכו ואף לא עירבו כלים. ידם של החסידים הפנטים הייתה על העליונה בקהילה, ובקביעות הקטינו את הכנסתו של הרב עד אשר פיטרו אותו ממשרת הרבנות. באחד מימי שישי בין השמשות, לפני קבלת שבת, השליכו את הרב עם משפחתו מדירת הקהילה שלו אל הרחוב.

החסידים הפנטים לא היו מסוגלים לתפוס שיהיה לרב שיג ושיח עם אוניברסיטה, ויחד עם גמרא ותוספות יעסוק גם בתנ"ך ובדקדוק, ונוסף לכך גם ישתמש במפה, רחמנא ליצלן! חרה להם שקירב בעלי מלאכה, ובעתות הפנאי שלו למד עמם תורה. במשך כל הזמן היה הרב נעלב ואינו עולב והתמסר לעבודתו, שהאמין בה בכל לבו. בלא לאות ניהל את פעילותו בתחום ההשכלה. ייסד "חדר" מודרני, ובכלל התמסר למה שבעת ההיא כינו: חינוך עברי. ב"חדר" שלו הנהיג צורות לימוד חדשות, וחילק את העבודה לפי תוכן פדגוגי מסוים, מעשה ממש מהפכני בעת ההיא. הוא נחשב לאחד ממפיצי רעיונות ההשכלה בצ'ורטקוב בפרט ובגליציה בכלל. פשוטי העם, בעלי המלאכה והפועלים, לא חששו מן "השמד", כפי שכינו החסידים את "החדר" של הרב שפירא, ושלחו לשם את ילדיהם.



הספרייה הלאומית
היהודית
בירושלים
בניין הספרייה הלאומית
בירושלים

הרב ישעיה-מאיר שפירא גם ארגן איגוד בעלי מלאכה בשם "יד חרוצים", מעשה גדול בצ'ורטקוב הנחשלת

והפנטית בעת ההיא, לאחר מכן גם ייסד למען בעלי המלאכה בנק קואופרטיבי, שהיה חברת האשראי העממית היהודית הראשונה בגליציה כולה. הרב מילא בבנק את תפקיד המנהל, ונטל ממנו דמי קיום מצומצמים ביותר בעשור האחרון לחייו, כי שבשום פנים לא רצה לקבל שוב משרת רבנות. חשוב להוסיף, זמן ממושך לאחר פטירת הרב, השפיראניקים, עוד היה להם קלוז משלהם ושוחט, והתנהלו כפי שכינו זאת הם: "על פי נוסח הרב".

ב"ה קול קורא!

אנחנו מקיימי שם תפארת הרב הנאמן רבי ישעיה מאיר כהנא שפירא זצ"ל
אברהם טשארטקוב אשר שמעו היה הולך בכל קצו ארץ, למחזיקי תורה וחכמה בישראל ולמספר
אור החשבה על כל מחשבו החבל, אנהנו נמנו אופר לתעשיית לזכרון ישו הנדול בית סדרש לתלפיות
לחורח ולחפלה, אשר יקרא עליו שם רבינו ויל לחות לנס לזרוע וזוא אשה לא האו לא שמעו מאונותם
תורת די וחכמתו נובעת כפי קדשו, וזוא דוך גולד וישנו אל על דרך חבית, חנה אשר בן זרחה שמעו
החשבה ימים רבים ואשר ישא עליו דל תורת רבינו ויל וחכמתו לחיות עליו. דרך חבית חנה יסעו
עצמיו בני ישראל ואור לחם לסבנו ירחשו כל עמא ליום של תורת חכמת חורח צמאונם, כי יחח נאמנו
מורנו קרב ויל זרחה נוסק בו תסדר תכסית חכמת חכמת עליו כל חורח. תקדשו האמנו עוד כי
ברשות די את מקדשו נרחב עוד את נבולות חבית חנה לבית כפר לילדו בני ישראל לרעות שם את
עצמיו קמנו על תלמי ישרי החשבה באשר חנה את לבב רבינו ויל בעדנו כדלים.
יפתה אני מנסקים כמא כל מקורו ובר חורח הנאמן יום שפירא ויל וזאוי כל נוסק לב חשבה
את חתיה וסגרים את לימיה כי חורח נא נש אדוננו המנה ויל בעדנו לקחת חבל בעדית נחילה
בו יתחבנו יוסין צדקתם וזרחה נוסק ימי יד עור כרב אי בעדנו לימן נוסק לבע את אשר
החלה, חנה ביום דך חתיו ייני את האמן קראשה ובעדית נחילו לב נקה לדי כי יספר בעדית לבית
את בנין חבית עד חתיו, כי תפארת הוא לישראל לתעשיית צינים לראשי ארצי ישראל אשר ובר ששם
הוא ירחבת בקרב חשבים ויכלל חכמו חנה ויל לב די את ברינו מסעל וספיעים ישרי.

אלה דברי אשר יד חנן חסידים לתפארת ידכם הנחילה

ד"ר אדאלף שמעקעל.

ה' פייביש שור.

- יוסף בידך שפירא.
- יהודא אליהו ביימער.
- מאיר לאנדע.
- צבי אקסעלראד.
- צבי ארי פוכס.
- מרדכי לאנדע.

לדין בנק נוסק ויכלל אל די חורח פייביש שור ביק חתיה

טשארטקוב, אי זרחה חנה את חורח.

איינפער:

קול קורא לאיסוף אמצעים כספיים לבניין הקלוז על שם הרב ישעיה-מאיר שפירא

לדמותו של הרב ר' ישעיה-מאיר שפירא יש חשיבות היסטורית גדולה, משום שהודות לו הפכה צ'ורטקוב למרכז של השכלה, ולימים גם של ציונות וחלוציות, שתומכי הרב היו חבריהם הנלהבים הראשונים. השפעת אישיותו יוצאת הדופן של הרב שפירא זהרה למרחקים, מעבר ליבשות ומעבר לים. בניו יורק קיימת כבר למעלה מיובל שנים אגודת שפירא, המתמסרת לפעילות פילנתרופית, ברוח האידאליזם של הרב שפירא. התנועה הציונית החלוצית והעולים הראשונים לישראל בעת ההיא, היו אף הם פועל יוצא של השפעתו הרוחנית הגדולה של הרב ישעיה-מאיר שפירא על החברה היהודית המתקדמת בצ'ורטקוב.

מקוריותו של הרב יסודותיה בהיותו אדוק במצוות, בקי בלימודי חול, ובמובן מסוים בעל הכרה סוציאליסטית. הוא אהב את דלי העם, והעיקר, היה יהודי לאומי חם, חובב ציון, ובכלל אישיות יוצאת מן הכלל, שלנשמתו היה שורש בעולם האצילות.



בית הכנסת על שם מ' י' שפירא

מתוך הפרק: הרב ישראל-מאיר שפירא, ע' 73 – 75.

א' א' פישר מלחמת התרבות בצ'ורטקוב

ברבע האחרון של המאה ה-19 התקיימה בצ'ורטקוב "המחלוקת הגדולה" כפי שכינה זאת העם, למעשה הייתה זו מלחמת תרבות ייחודית שראוי לתארה בפרוטרוט. רבות שמעתי על האירועים ההם מאבי, שבעיניי הוא אמן וחסר פניות – למרות שתמך באחד הצדדים – משום שהיה ישר בכל דרכיו. נוסף לכך יכולתי לבדוק בעצמי חלק ניכר מן העובדות באמצעות מה שסיפרו לי אנשים אחרים.

הצדדים במאבק היו רב העיר, ישעיה-מאיר שפירא, מצד אחד, וכמה גבאים מחצר הרבי, מצד שני. בחצר התקבצו כל מי שהיו חסידים, וסביב רב העיר – פשוטי העם, בעלי מלאכה וסוחרים זעירים.

הרב ישעיה-מאיר שפירא נולד בעיר הנמל הבלטית ממל [קלייפדה], בשנת 1828. כשנתקבל בצ'ורטקוב בתור רב טרם מלאו לו שלוששים. בשנת 1860, כאשר חצר הרבי ניסתה לראשונה להתיישב בצ'ורטקוב, כבר הייתה השפעתו כה עזה, שייחסו לכך את הסיבה שהרבי מיהר לעזוב את צ'ורטקוב. הסיבות והתנאים אשר בגינם, רב צעיר ומשכיל מעיר גדולה, רחק אז לקהילה קטנה בגליציה המזרחית, נותרו תמיד חידה בעיניי. אני נזכר במראהו, תמונה קטנה שראיתי פעם: מצח למדני גבוה, חרוש קמטים, עיניים חולמניות נועזות, טיפוס של אידאליסט, משכיל המוכן להקריב קרבנות למען הבאת ידע והשכלה לעמו. מעשיו בעתיד אמתו את ההשערה שלא היה מן המשכילים אשר לעגו לעם הארץ, נהפוך הוא, הוא סבר שיש לחיות בקרב פשוטי העם כדי לסייע להם וללמדם.

הרב שפירא היה גאון בלמדנות תלמודית, אף המרים שבמתנגדיו לא הכחישו זאת. הוא גם היה בקי היטב בספרות העברית, כתב מאמרים על בעיות חברתיות ועל התלמוד ב"המגיד" ובפרסומים אחרים של זמנו. גם היה לו ידע כללי חילוני, והתעניין במיוחד בתאוריות של קואופרטיבים וביישומן המעשי. כמות ידע שכזאת הייתה בעת ההיא תופעה יוצאת דופן. זה כשלעצמו די היה בו להבליט את הרב שפירא כאישיות הייחודית של תקופתו. היו לו עוד מעלות טובות ונדירות שהוסיפו לו חשיבות, רוממו וגידלו אותו בעיני תומכיו.

אני רואה, ממש כאילו הייתי נוכח, כיצד הוא ניצב מול ציבור יהודים משכבות אוכלוסייה שונות ודורש בפניהם בשפה פשוטה ומובנת, בקולו העז והמתנגן, החודר אל לבות המאזינים כולם. הוא מספר להם על ר' יהושע נפחא ועל יוחנן הסנדלר, שהיו בעלי מלאכה פשוטים והדבר לא מנע מהם להיות בו בזמן תנאים גדולים וליצור אוצרות רוח לדורות רבים של עמם. הוא מספר להם על רבי עקיבא, שהיה רועה עד גיל ארבעים, אך צימאנו לתורה סייע בידיו להפוך מנהיג לעמו. הוא מסביר להם כי אל לו לאדם ליפול ברוחו בשל היותו בעל מלאכה המשתכר ביושר את לחמו, בעבודה, אפילו כשאינו מסוגל ללמוד. אם הוא טוב ואדוק בדתו, שואף לרומם את נשמתו ולאהוב את דבר השם, שמשמעו לחיות לפי התורה הקדושה, עושה צדקה ועוזר לזולת – גם זו מדרגה גבוהה. אינני מאמין שהטיף כנגד החסידות. אני מתאר לעצמי שמן הסתם התבטא כנגד אמונות טפלות, כנגד אמונה במופתים ובנסים, המגמדים את האמונה האמתית והטהורה. דבריו חדשים ושונים, ויש בהם ניחוח של רעיונות העלולים לחולל מהפכה. התקיפים, הלומדים והמיוחסים מעקמים אפם ומחליפים מבטים דו-משמעיים. בני העם הפשוט, שיהודים כבודים אלה השפילו וביזו לאורך שנים בגלל מלאכתם ובורותם, מלאי פליאה וחוששים להאמין במילים המתקוות של "אחד משלהם" אך אט-אט הם מתחילים לרוחש לו אמן ומתלהבים מן המילים המשכנעות של האיש הצעיר המוזר. העם מתחיל להקשיב באהבה למנהיגו.

במוצאי שבת באים אל הרב פני העיר וגם "תישי הקהילה". הם סבורים שיש להחזיר את הרב הצעיר וחסר הניסיון אל הדרך הנכונה. רצונם להסביר לו כי מילים כאלה עלולות חלילה לבלבל את דעתם של עמי הארצות ולהביא לחילול השם. תחילה מדברים עמו בדברי תורה, גם לכך יש מטרה, יש לוודא שוב אם הוא אכן כה גדול בתורה, שמא זו רק אשליה. אך גדולי הידענים בעיר נאלצים להודות כי הרב הצעיר הוא אכן גאון מופלג. לבסוף אומרים דברים על הדרשה. הרב מקשיב בסבלנות להערות ולתוכחות, ומבהיר בדיוקנות ובתוקף כי הוא מבין מה דורשים ממנו, אך למרבה הצער אינו יכול להיענות לדרישה, זה בניגוד להכרתו ולמצפונו. הוא מחזיק בדעה "הזהרו בבני עניים כי מהם תצא תורה", והוא אכן בא לסייע לעם, ללמדו תורה ולרומם אותו משפלותו. בשיחה נכחו גם כמה פשוטי עם נועזים יותר ומלומדים, הם התפעלו מתשובת הרב ונותרו תומכים נאמנים שלו. הבחשנים הקהילתיים לעומת זאת נותרו לא מרוצים ומודאגים.

הרב מעמיק את חזירתו לחיים החברתיים בעיר. הוא לומד עם הציבור. עם חלק הוא לומד רק פרשה בחומש עם רש"י, עם אחרים נביאים ותהילים, עם עוד אחרים פרק משניות או "עין יעקב", ועם תלמידי חכמים – שיעור גמרא. יש בו הכישרון להסביר עניין כך שכולם יבינו. אינו מחמיץ הזדמנות לעודד את פשוטי העם ולחזק את הכרתם העצמית. כמובן הוא דואג לכך שיהיו לילדיהם מלמדים טובים, וחינוכם לא ייפול מזה של ילדי העשירים יותר. כשילדי בעלי מלאכה מגלים כישורים מיוחדים, הוא שמח בהם כמו בילדיו שלו, ודואג להמשך לימודיהם. תוך שנים אחדות צומח במשפחות בעלי המלאכה והסוחרים הזעירים חוג של נוער משכיל, שהם כבוד לרב ולהוריהם. הוא מייסד את אגודת "יד חרוצים", שהוא בית תפילה ובו בזמן ארגון חברים ועזרה הדדית. המעמדות העניים והפשוטים נקשרים אליו יותר ויותר ומסורים לו, אך רוגזם של מתנגדיו גובר.



בעלימלאכה — בהנחת אבן הפינה של "יד חרוצים" החדש. ברקע "יד חרוצים" הישן
בעלימלאכות ביים לייגן דעם ווינקל'ישטיין פון דער ניוער "יד חרוצים" שול. הניסערן עילם די אלטע "יד חרוצים" שול

כשהתיישבה חצרו של הרבי בצ'ורטקוב בקביעות, התחזקו מתנגדי הרב שפירא והתעודדו. דרכי הרב אינן לרוחה של החצר, משום שבחלקן הן בניגוד לרוח החסידות. ממתנים שהרב יבוא אל הרבי

ובאופן זה יכיר במנהיגותו הרוחנית. הרב אינו עושה זאת. הוא מבין כי בתור הסמכות הדתית המוכרת העליונה בעיר, בתור מרא דאתרא, אינו צריך לעשות זאת. עקב כך מחריפים היחסים בין שני הצדדים. הפוליטיקאים של החצר מתחילים להיות תוקפניים ומחליטים לגרש את הרב מן העיר. ככל הידוע לי, לא היה הרב איש מלחמה, אך היה אישיות חזקה והחליט לא להניח לגרשו מן העיר ומעמדו. התלקחה מחלוקת יצרית מרה, שהותירה חותמה על העיר למשך שנים ארוכות.

אף שהרב שפירא היה רב אורתודוקסי אדוק ומחמיר, החלו שונאיו להפיץ עליו רכילות שהוא אפיקורס ועוכר ישראל. לומר על הרב שהוא אוכל חזיר, לא העזו, והמציאו כי הוא מושח את שפמו בשומן חזיר. הרב קיבל את כל העלילות בחיוך של ביטול, אך תומכיו חרקו שיניים. פעם אחת הציבו חבורת נערי "חדר" פרועים לקרוא אחר הרב: "קוגל, קוגל" זו הייתה מילת גנאי שקראו בעת ההיא אחרי משומד. כמובן, תפסו את בני החבורה והפליאו להכותם. הרב קיבל את העלבונות בשלווה סטואית והשתדל לבלום ולהרגיע את כעסם של תומכיו, כדי למנוע מעשי אלימות. אך העוול והחוצפה המופקרת של הצד שכנגד היו כה גדולים, שלא הצליח לרסן את הציבור שלו. התקיימו מריבות וקטטות עד זוב דם. בבוקרו של יום קיץ, כשישב הרב ליד חלון פתוח ולמד, ירה פלוני פנימה קליע. למרבה המזל לא אירע לרב דבר. עשה זאת מלשין נתעב, שכיר, שהכול היטיבו להכירו בצ'ורטקוב.

הרב השתדל להרגיע את הרוחות ולהטות את תשומת הלב מן המחלוקות, והציב בפני תומכיו משימות חדשות. תוך להט הקטטות ניגש להגשמת שאיפה נושנה, לייסד בעיר קופת הלוואה למען האוכלוסייה הענייה. בימים ההם ובסביבה ההיא, היה זה מיזם מהפכני. הרב שקע בהתלהבות בעשייה למען גיוס הון יסוד ויצירת החוקים. נחוץ היה גם למצוא את האיש המתאים להנהלת המוסד. התכנית צלחה וקופת הלוואה נוסדה. היא הייתה קיימת עשרות שנים והביאה תועלת רבה לחבריה. אך המחלוקת נמשכה, הרחיקו הדברים לכת עד שלא היו עוד שני צדדים במחנה אחד, אלא נתהוו שתי קהילות נפרדות.

לשני הצדדים כבר היו שוחטים מיוחדים, אחד לא אכל משחיטתו של האחר. חסידים ושפיראניקים לא השתדכו ביניהם, רוגז בין אחים וקרובים היו תופעה רווחת. התקיימו גטין כפויים משום שהאיש

הצעיר הפך להיות שפיראניק לאחר החתונה, וחותנו לא היה מוכן להשלים עם זה בשום אופן. ניתן לשער כמה כאב לב ועגמת נפש גרמו המחלוקות הקשות לרב. הוא לבטח יכול לקבל משרת רבנות בעיר גדולה ומתקדמת יותר, אך כנראה לא רצה להניח את זירת המאבק למתנגדים, ונשא את ההתמודדות עד תומה. הרב שפירא נפטר בשנת 1887, קודם זמנו, בטרם מלאו לו שישים. אך השפעתו האריכה ימים אחריו. עד לשנים האחרונות היו אצלנו שפיראניקים, שהזכירו את שמו באהבה ובכבוד.



המצבה בבית הקברות הישן על קברו של הרב י. מ. שפירא

השפיראניקים היו הראשונים בעיר שהצטרפו אל הציונות הפוליטית של הרצל. סיפרו אצלנו כי הרצל היה מעוניין מאוד לזכות בתמיכת חצר צ'ורטקוב ברעיון הציוני. כנראה שלח את החסיד ר' אהרן מרקוס לתווך בעניין. הרבי הזקן, ר' דודל, הסכים לנקוט עמדה אוהדת כלפי הציונות, אך בנו והפוליטיקאים-הגבאים התנגדו.

מילים אחדות על משפחת הרב שפירא. הרבנית הייתה אישה צנועה וטובת מזג, אפילו המרים בשונאים במחנה החסידי לא אמרו עליה מילה רעה. בנו של הרב, דוד, היה אהוב מאוד בעיר. אימהות, אפילו מחוגי החסידים, היו מאחלות לעצמן [חתן] כמותו. לימים היה לרופא בדינבורג [דווינסק]. הוא גם כתב

מאמרים בעברית. שרה שפירא, נכדה של הרב, הייתה משוררת בשפה העברית, שכתבה שיר שהיה מוכר מאוד "אל טל ואל מטר". בזמני לא היה כבר איש ממשפחת שפירא בצ'ורטקוב. בגלל מלחמת התרבות יוצאת הדופן הייתה קהילת צ'ורטקוב מוכרת בעולם היהודי. זהו ללא ספק פרק מקורי ומעניין מאוד בקורות ההשכלה.

מתוך הפרק: הרב ישעיה-מאיר שפירא, ע' 76 – 79.



ד"ר אהרן קון-שכטר

ד"ר א[הרן] קון-שכטר – מרכז תרבות

(נכתב ב-1930)

העיר צ'ורטקוב, שהיא יישוב עתיק בגליציה, הייתה גם מרכז תרבות רב-ערך, וראוי לחשוף פרטים ביחס אליו ולהציגם למען העתיד.

צ'ורטקוב היא מן הערים העתיקות בגליציה, ויש לה חלק חשוב בקורות היהודים בפולין. בעצמי ראיתי בבית העלמין העתיק – כשאנחנו, חבורת צעירים, נטלנו על עצמנו מעין סיור מחקר – מצבה משנת קי"ד, כלומר סיפור מלפני קרוב לשש מאות שנים. ראינו שם הרבה מצבות ישנות אחרות, שחלקן עובדו מעשה אמן, וגם מצבה על קבר של שלושה יהודים שנרצחו בתקופת חמלניצקי, בשנת ת"ח [מימין].



צ'ורטקוב עצמה, יש לה היסטוריה כפולה. פרורר העיר כיום, בו ניצבת חצר הרב, נושא את השם: סְטְרִי צ'ורטקוב [צ'ורטקוב העתיקה]. מכאן משתמע בבירור, שלפני צ'ורטקוב הנוכחית, שלנו, כבר הייתה בעבר עיר עתיקה יותר, שהעיר הנוכחית היא חלק צעיר יותר שלה. בימים קדומים, כשהייתה קיימת רק צ'ורטקוב העתיקה, הובילה הגישה המרכזית לבית הכנסת דרך הכניסה מצדה האחר של העיר.

אחד הרגעים החשובים בקורות צ'ורטקוב היה העובדה שהדורות הקודמים הבינו את החשיבות שברישום אירועי העיר, והחלו לנהל פנקס קהילה. הם רשמו שם כל מה שלדעתם היה חשוב שיישאר לדורות הבאים. כך הייתה צ'ורטקוב אחת הערים הספורות בגליציה שהיה ברשותה פנקס קהילה ישן, אשר בו נרשמו עובדות ופרטים, אירועים והתרחשויות וגם יסודות בעלי ערך רב, כמו חלקים מן הפולקלור היהודי. בפנקס אנחנו מוצאים גם דברים רבים החורגים מגבולות העיר צ'ורטקוב, וחובקים אירועים ועובדות על קהילות יהודיות קטנות בעיירות הסביבה.

לא כאן המקום, וגם לא משימתי במאמר זה, לעקוב במדויק אחר תפקידה של צ'ורטקוב בקורות פולין היהודית, ובמיוחד גליציה היהודית. רצוני רק להתעכב על שני רגעים חשובים, שהייתה להם משמעות גדולה במאה שעברה, ואשר בהם גילמה צ'ורטקוב תפקיד מרכזי. במקרה אחד, הייתה צ'ורטקוב מרכז לכל גליציה המזרחית, ובמקרה השני, השפעתה ושלטונה הרוחני הקרינו למרחוק והשפיעו על רוסיה העתיקה, ווהלין, פולין, אוקראינה, בסרביה ואפילו על רומניה והונגריה, עד שהגיעה בהשפעתה לארצות מערב אירופה.

במקרה הראשון, זו הייתה תנועת ההשכלה, אשר צ'ורטקוב גילמה בה את תפקיד העיר הראשונה, כמעט החלוצה, בגליציה המזרחית. ככל שרעיונות ההשכלה מצאו את ביטויים המעשי בארגון צורות מודרניות לחינוך הדור היהודי הצעיר, הרי גם בפרט זה הייתה צ'ורטקוב מרכז חינוכי חשוב. במקרה השני, גילמה צ'ורטקוב תפקיד חשוב בחיי התרבות של עמנו בכך שהייתה כמי שנועלת תקופה, כמו חתימה של תור הזהב בתנועה החסידית.

כמנהיג ומורה של תנועת ההשכלה בצ'ורטקוב בולטת דמותו העשירה ברוח של הרב שפירא. כאישיות אשר מילאה תפקיד יוצא דופן בפריחת החסידות במלוא הדרה, מופיע הרבי מצ'ורטקוב, ר' דוד-משה (פרידמן).

על הרב מטעם, שפירא, כבר נכתב הרבה, במיוחד על ידי אנשים שעמדו בקרבתו או השתייכו לחוג המצומצם של מעריציו. אני עצמי נולדתי לאחר מות הרב שפירא, במחנה מתנגדיו. גדלתי בלב חסידות צ'ורטקוב, ורק לימים נזדמן לי להכיר את החשיבות הגדולה של הרב שפירא, את אישיותו ומעשיו. התוודעתי אליו דרך השפעות ישירות שהותירו חותם גם אחריו, באמצעות תומכיו וגם מוסדות שהוקמו על ידו. אחד המוסדות המעניינים, שחשיבותם גדולה להיסטוריה החברתית של גליציה המזרחית, הוא אגודת "יד חרוצים". מוסד חשוב אחר היה אגודת "בני ציון". שני המוסדות היו פועל יוצא של כוח רוחני וארגוני גדול, שהתפתח לתנועה חברתית על הקרקע שהוא הכשיר, ומן הגרעינים שהוא זרע. אגודת "בני ציון" הייתה אחת הקבוצות המאורגנות הראשונות של תנועת "חיבת ציון" והייתה החלוצה של כל הפעילות הציונית בעתיד לבוא.

הרב שפירא עשה את הניסיון הראשון להביא את ההשכלה לגליציה המזרחית, ועסק בעשייה פרקטית להשריש את התנועה. כתוצאה מכך הקרינו מעשיו לימים גם על יישובים יהודיים אחרים בעיירות שסביב. אישיותו של הרב מטעם, שפירא, מעניינת בכך שנקבע – ואין להיכנס עתה לחקירה באמתות ההיסטורית של הדבר – כי היה רשום כסטודנט באוניברסיטת למברג. תופעה יוצאת דופן לפני דורות, סיבה לגינוי מצד החסידים ומקור של התרוממות רוח לשפיראניקים.

הרב שפירא יצר למען תומכיו שיטה חדשה בחינוך ילדים. בצ'ורטקוב היה בעת ההיא בית ספר שלמדו בו תנ"ך עם ביאור, וגם לימודים אחרים בסגנון הברלינאי הטהור. לפי המדווח – למטרת שיפור שיטת החינוך – עמד הרב בקשר עם "אליאנס" פריז. שיטות החינוך של הרב שפירא זכו להמשכיות בפעילותו המסורה של מנדל רוזנצווייג (או כפי שכינו אותו: מנדל פידלר, משום שידע לנגן בכינור, לימד זמרה, קריאת תווים, ונתן שיעור מוזיקה כללי ב"חדר" לפני כ-75 שנים!) ושל ילדיו אברהם ושרלצ'י, אחד מהם פגשתי לימים בארץ ישראל כתושב. גם יעקב רפפורט, יאקוב, היה אחד המחנכים שהלכו בדרכו החינוכית של הרב שפירא. האנשים הנזכרים לעיל, וגם רבים אחרים, ניהלו את העבודה במוסד החינוכי עד אשר נוסד בצ'ורטקוב, בזמן מלחמת רוסיה-יפן, בידי מורים יהודים שנמלטו מרוסיה, "חדר מתוקן". לימים הפך החדר המתוקן לבית הספר העברי החדש של צ'ורטקוב. בדרך זו נתהווה החינוך המודרני היהודי בצ'ורטקוב, וגם בגליציה המזרחית כולה, על קרקע שהכשיר הרב מטעם, שפירא, במחצית השנייה של המאה ה-19.

כיתה ז' של בית הספר העברי בצ'ורטקוב.

מימין לשמאל, יושבות: נחמה שיפריס, סלבקה זיידן, ? שורה שנייה: ישראל פיירברג, ? שלמה אוירבך, ? ברוך זיידן, טונקה גרוס, רפפורט, ? שמעון שיפריס. שורה שלישית: המורים ? גרוס, גולדיג, ולד [אוסף]



באותן דרכים חדר אל צ'ורטקוב רעיון "חיבת ציון", ולימים התנועה הציונית המודרנית. הוא החל בשורות השפיראניקים, שהיו נושאי הדגל הראשונים של רעיון ציון בצ'ורטקוב. בתקופה מאוחרת יותר נערכו אספות שנישאו בהן נאומים, תכופות מפי נואמים אורחים, כמו גם מפי כוחות מקומיים. מבין הנואמים המקומיים ראוי להזכיר שפיראניק נלהב, הלל הויזנר, נפטר לימים בארץ ישראל במושבה חיטין; אהרן שוורץ, שהיה לאורך שנים נשיא האיגוד הציוני; שמואל-לייב שור. הם כולם היו נואמים ציונים ועמודי הציונות בצ'ורטקוב. בעת ההיא החלו לצוץ גם חוגי סטודנטים ראשונים של התנועה הציונית. באחד החוגים היה תלמיד הגימנסיה בצ'ורטקוב, לימים ד"ר ב' הויזנר, נכד רוחני של הרב מטעם, שפירא (ד"ר ב' הויזנר, היה אביו של היועץ המשפטי לממשלה, גדעון האוזנר, התובע במשפט אייכמן. המערכת).



ר' יהושע פרמינגר ז"ל

מיותר להדגיש כי תנועת ההשכלה, הישנה והמודרנית, בצ'ורטקוב ובעיירות השכנות, מקורה בחוגי שפירא. בחוגים המאוחרים בלטה דמותו של יענקל ביקל, יהודי למדן, משכיל גדול מן הטיפוס הישן. על אודותיו סיפרו, כי ביום שישי לעת ערב, כשהחסידים שבו לבתיהם מן הטיש של הרבי, ראו אותו שוקד על הרמב"ם ובפיו סיגר. יענקל ביקל זה, פיתח לימים בגרמניה פעילות ספרותית-מדעית חשובה. דמות השכלה אחרת היה יהושע פרמינגר, שכתב פירוש מדעי חשוב על הזוהר, עבודה של שנים, שנשרפה בזמן מלחמת העולם הראשונה בידי הרוסים עם כתבים מדעיים רבים אחרים.

אישיות מעניינת נוספת היה המשורר והסופר היהודי-גרמני החשוב, קרל-אמיל פרנצוז, הראשון שעסק, ברומנים ובנובלות שלו, בחיים היהודיים. הוא היה בן צ'ורטקוב ויצירתו "יהודי בִּרְנוֹב" היא תיאור החיים היהודיים בצ'ורטקוב. יצירה זו יכולה לשמש כמבשרת את יצירתו של יעקב וסרמן "יהודי צירנדורף".

כשם שהקהילה היהודית של צ'ורטקוב הפכה בידי הרב מטעם, י' מ' שפירא, למרכז של השכלה למען גליציה המזרחית, כך הייתה צ'ורטקוב, בידי רבי דוד-משה פרידמן, למרכז של חסידות, שפרש את השפעתו על פני שורה של ארצות, וכפי שצוין, הגיע ליישובים יהודיים

במערב אירופה. התיישבותו של הרבי בצ'ורטקוב, הפכה את העיר מרכז לתנועת החסידות, אשר אליה נמשכו עיניהם ולבותיהם של עשרות אלפי יהודים במשך שני דורות. תזכר האמרה העממית: "מדוע נקראת העיר צ'ורטקוב? כי שם גר הרבי מצ'ורטקוב, היא קרויה על שמו".

מי מאתנו לא חש התלהבות מן המראה המפואר של חג בצ'ורטקוב. מופלא היה לראות אלפי יהודים מארצות שונות, מערים קרובות ורחוקות, מכפרים נידחים, מאוחדים באקסטזה של שמחה, רוקדים בחצר הרבי בהתלהבות חולמנית ובדבקות. נדמה היה לנו אז כי רגש כזה של קדושה וחגיגות אפשר היה לחוש רק בירושלים בזמן שבית המקדש היה קיים.

גישתו והלך רוחו של יהודי השתנו לחלוטין ברגע שהחליט כי הוא נוסע אל הרבי. הוא חש שהוא הולך להגשים משאלה שזה מכבר הייתה בלבו כמשאת נפש עמוקה. ברגיל נהגו לבחור יום חופשה, יום חג, שבת מרוממת כמו שבת שובה, שבת חנוכה, שבת שירה או פרשת שקלים. בעצם ההחלטה הייתה מידה רבה של חגיגות, משום שהשילו מעצמם את דאגות היום-יום, והישות כולה נעטפה בהדרת קודש חגיגית.

והנסיעה עצמה, יושבים להם יהודים יחד בעגלה מחופה, אפופים בתחושה של אנשים בזמננו, העושים מסע באנייה. מצביעים זה על זה, מוכנים להתקרבות אנושית ומספרים זה לזה את אשר על לבם, לפעמים מספרים מעשה על צדיק, וכך טווים ללא הרף את חוט המסורת. אם עת אביב היא, קיץ אהוב, חודרים לאף ניחוחות השדות הפורחים; נושאים עיניים ורואים את יפי עולמו של האל, עושים ברכה, והנשמות מקבלות את תיקונן. יושב בעל העגלה על מושב הרכב, שר ניגון של הימים הנוראים "ויאתיו", "היום תאמצנו" והצליל מהמם את השדות, והאדמה עצמה כמו מתקדשת. וכשמגיעה עת מנחה, יורדים מן העגלה ועומדים להתפלל ביער. והעצים נעים לצלילי הניגון, והעולם כמו סופג יידישקייט, וחשים האנשים שכבר אין הם זרים בגלות. שותים לחיים לאחר התפילה, ויש רוממות בלגימה, המקרבת את הלבבות. כשפוגשים בפונדק על פרשת דרכים עגלה חדשה, גוברת הקרבה, וממשיכים הלאה יחד. ככל שקרבים אל עירו של הרבי גובר זרם המתקבצים, הבאים מעברים שונים. ככל שארוכה יותר

הדרך, כן עשירים יותר הרשמים. יש גם בקרב הציבור כמה צוציקים צעירים, אשר לראשונה לקחו אותם אל הרבי. עד כה לא הרחיקו לצאת מעבר לגשר של העיירה, והיום יש בלבם רטט ראשון של נסיעה. לראשונה הם רואים את עולמו של אלוהים. העיניים פעורות והלב מלא רשמים שיישארו לכל החיים. עם גרסה דינקותא זו צומח לו יחד הדור הצעיר עם הדור הזקן, וחוט המסורת נטווה הלאה... וכך מגיעים אל צ'ורטקוב.

מוצאים כאן ידידים ישנים, יהודים אשר עמם התראו כבר פעמים אחדות אצל הרבי. מספרים זה לזה איך עזר ריבון עולם, נפתחים מקורות חדשים של התעוררות והולכים לתת שלום לרבי.

הימים הספורים שמבלים בצ'ורטקוב הופכים לריחוף בשמי התלהבות ודבקות, קולטים ניגון חדש, המבאר בצורה כה מלבבת מה שלוחץ על הנשמה. יש מה לקחת הביתה שישמש נחמה לחיים מרים, עד שיבואו שוב אל הרבי. שומעים מפי הרבי מילה טובה חדשה, דבר תורה, מעשה, שואבים תקווה חדשה, מתחזקים ו... אלוהים שבשמים הרי יעזור, יש לו הרי עם יפה כל כך, ישראל, וציון נכספת; הקדוש ברוך הוא, הרי נכסף אף הוא, והגואל מוטל אסור בשלשלאות ברומא. החזן שר ליד הטיש של הרבי [מתוך מזמור שחיבר רבי ישראל נג'ארה] "פרוק ית ענך מפום אריותא ואפיק ית עמך מגו גלותא" (גאל צאנך מפי האריות והוצא את עמך מתוך הגלות) וכשקלטו מילה מפי הרבי שיחיה, רמז שהגאולה אינה רחוקה, יצאו בריקוד "ישמחו במלכותך".

צ'ורטקוב הייתה מקדש מעט, נתח של מלכות שמים.

צ'ורטקוב גם הייתה נתח של מלכות במובן הפוליטי. מלכות השמים כעין מלכות הארץ. שלטון רוחני מושך אחריו במידה מסוימת גם שלטון פוליטי, צ'ורטקוב שלטה.

הדרכים המובילות אל צ'ורטקוב לא היו צינורות שפע לאוצרות רוח בלבד, עורקי דם של תרבות יהודית, הם היו גם דרכי קשר לשלטון פוליטי מסוים. עיירה שהיה בה מספר גדול של חסידי צ'ורטקוב, שאפה שיהיו לה רב, שוחט, חזן וכלי קודש אחרים – חסידים של רבם. אנשים אלה היו במידה מסוימת ממלאי מקום הרבי בקהילה המקומית. כאנשים שתחום עיסוקם רוחני, עם זמן רב יותר לפעילות תרבותית,

הם יכלו לטפח את המידות והדרכים של היהדות, שהיו קרובות יותר למהלך המחשבה ולרגשות של החסידים שלהם. המאבק למען כלי קודש משלהם היה מלחמה לעליונות תרבותית, שהייתה, אגב, כרוכה גם באינטרסים כלכליים. גם פרנסה לאיש משלהם, וגם ממלא מקום קבוע לרבי, גובה מעמדות (מס לצרכים הכספיים של חצר הרבי), וגם דובר דרכו בחסידות בעיירה. שבת, חג, יארצייט, סתם יום חופשי – ציבור החסידים, אשר לא יכלו לנסוע אל הרבי, היה מתכנס אצל כלי הקודש לשבת בצוותא, לספר מעשה של הרבי, לשיר יחד ניגון משלהם, וכך לדבוק שוב במקור השפע שלו. כך הייתה צ'ורטקוב גם עיר בירה, אשר השיגה שלטון מסוים על החיים הפוליטיים הפנימיים של חלק גדול מן הקהילות, אפילו הרחק מגבולות פולין.

אנחנו רואים כי עירנו צ'ורטקוב מילאה תפקיד חשוב כמרכז תרבות בחיים היהודיים של גליציה בפולין, במיוחד במאה האחרונה. אם להשתמש בפסוק העתיק "נצח ישראל לא ישקר", הרי על בני צ'ורטקוב לזכור כי מוצאם מקהילה חשובה, ועליהם לשאוף, במעשים, שלא לבייש את מוצאם. מי ייתן ויזכו בני צ'ורטקוב לתרום לתרבות היהודית כיאה לבני מרכז תרבות ישן וחשוב, שהייתה צ'ורטקוב בבית הישן.

מתוך הפרק: הרב ישעיה-מאיר שפירא, ע' 83 – 89.

ליאון הלפרין צ'ורטקוב הייתה ערש "השומר הצעיר"

זה היה בערך בדצמבר 1911 בצ'ורטקוב. העיר, המוכרת בעולם היהודי בשל חצר הרבי הנודעת, ראוי שתיחשב גם ערש תנועת הנוער החלוצית השומר הצעיר.

אין תחת ידי חומרים שאוכל לאזכר באשר לאירועים ולתאריכים. אני נאלץ לסמוך רק על זיכרוני. אני מקווה כי החברים שהיו שותפים לייסוד תנועת הנוער הנזכרת, יוסיפו את אשר שכחתי אני לציין.

בעת ההיא היינו סטודנטים בגימנסיה הפולנית בצ'ורטקוב, אחת הצעירות בגליציה. למרות גילה הרך כבר הספיקה, כשאר הגימנסיות הפולניות בגליציה, לאצור בקרבה לא מעט אנטישמיות.

בערב של דצמבר חורפי, התכנסו חמישה סטודנטים יהודים מן הגימנסיה הפולנית בצ'ורטקוב בביתו של ישראל יגנדרוף. ארבעת האחרים היו: א' א' פישר, הירש וישראל רוטנשטריך וכותב שורות אלה. היה לנו, כמו בגימנסיות אחרות, חוג סטודנטים לאומי, אך הבנו כי חסר לנו משהו. חשנו כי עם היסטוריה יהודית וגאוגרפיה של ארץ ישראל בלבד, יקשה עלינו לזכות בתמיכת החוגים הרחבים של הנוער היהודי ברעיון הלאומי. באותה עת ראינו נוער לא-יהודי נשבה בקסמה של תנועת הצופים. הצבנו לעצמנו שאלה: מדוע לא להקים תנועת צופים ברוח יהודית למען הנוער היהודי? באנו לכלל החלטה לאמץ את הצופיות ולגיירה.

מרגע שהחלטנו, נעשו פגישותינו סדירות ותכופות. הצטיידנו בספרו של פאול בון, מייסד תנועת הצופים, וגם בפרסומים פולניים בנושא. נטלנו את השם מן הקבוצה ההרואית-רומנטית "השומר" בארץ ישראל וגיירנו את השם צופה לשם: השומר. אך ככל שהרבינו לשקוע בלימוד הכללים, וככל שרצינו להתאימם לנוער היהודי, נוכחנו לדעת מה קשה המשימה שנטלנו על עצמנו.

השתדלנו לשלב רוח יהודית ותוכן יהודי בכל. אחת מעשר הדברות של הצופה היא שהוא עומד במילתו. לנו נדמה היה כי לא די בכך, שינינו את הדברה כך: השומר עומד במילתו כמו יפתח הגלעדי. היינו משוכנעים כי זה יהיה קרוב יותר לנוער היהודי, וההשפעה החינוכית

תהיה גדולה יותר. יצרנו משחקים רבים, לקחנו מן ההיסטוריה היהודית והתאמנו לצופיות. הפקודות ניתנו בעברית. היחידות הורכבו לקבוצות, ארבע קבוצות היו פלוגה, וכל המערך נקרא גדוד.

לדידנו היה זה זמן נפלא, זמן של יצירה. אותה שעה כלל לא שיערנו לעצמנו בדמיוננו כי מה שאנחנו עושים יתפתח עם הזמן ויסתעף עד שיחבוק חלקים גדולים של הנוער היהודי בעל התודעה.

לאחר מכן הקמנו ארגון זהה לבנות. האבות והאימהות שלנו, שלא קיבלו באהדה רבה מדי את הארגון החדש, הגבירו את מאבקם בתנועה שלנו, בסיסמה: "נערים ונערות יחד..."

נוער הגימנסיה בכללו, נענה בחמימות לארגון שלנו, השומר הצעיר, אף שלא חסרו מתנגדים או סתם ציניקנים. מכמיר לב היה לראות ילדים מבתים מתבוללים שדיברו בהם פולנית בבית, מתאמצים לדבר יידיש, לקרוא ולכתוב יידיש. בתכנית נכללו יצירות ספרות שונות, שהיה על בן נוער לקרוא על מנת לעבור את הבחינות התקופתיות, ובפיהם צלצלה באופן קומי-מלבב יצירה זו או אחרת מאת שלום עליכם.

הנוער נענה בחמימות, אך שונה לחלוטין היה יחס ההורים. אחדים ראו בכך סכנה, שילדיהם יזניחו את הלימודים ויתמסרו ל"שטויות". אפילו התנועה הציונית "בני ציון", לא הבינה בתחילה לשם מה נחוצים כל "השטיקים הילדוניים". הורים אחרים ראו בזה משהו "לא-יהודי", מין משחק של חיילים וכיוצא בזה. אך היו גם הורים שהביטו באהדה רבה בניסיון של הנוער, הם היו מיעוט קטן. הנוער זכה במאבק, הן בהורים והן בציונות המאורגנת. במרוצת הזמן שינו הציונים את דעתם לטובה, ויחסם לתנועת הנוער החדשה נעשה לבבי מאוד.

לא הסתפקנו בארגון "השומר הצעיר" בצ'ורטקוב בלבד, והתחלנו לארגן סניפים גם בעיירות השכנות.



חומר הצעיר

בינתיים נתהוותה גם בקרקוב תנועה כזו בידי הנוער המקומי, ובערים אחרות נתהוו אגודות נוער לחינוך גופני. למברג [לבוב] הייתה בירת גליציה המזרחית, לכן ממילא התייחסו אליה שאר המקומות

כמרכז הלא-מוכתר. בלמברג אכן צמח הרעיון לרכז את כל ארגוני הנוער, והוחלט לקרוא לכינוס בלמברג. בראש התנועה עמדו כמה ציונים מבוגרים כמו: ד"ר שטרנר והמהנדס קראך. זה אמור היה להתקיים במסגרת קורס בן שישה שבועות לארגון והשתלמות. זה היה בקיץ 1913.

בשובי אל צ'ורטקוב מן הכינוס, אשר בו הייתי ציר, ייסדתי עם חברים אחרים, בהם אברהם שור, אגודת חינוך גופני וספורט "דרור". הארגון קיבל חברים גם מקרב נוער לא לומד, וצמח במהירות. כבית ל"שומר הצעיר" ול"דרור" שכרנו מבנה שהיה בעבר בית חרושת. המקום התאים מאוד לפעילותנו.

התלהבות הנוער גברה על כל המכשולים והקשיים, ותנועת הנוער השומר הצעיר כבשה את הנוער היהודי, שקיבל בשורותיה הזדמנות פז להישגים רוחניים ופיזיים. מספר גדול מן החברים עלו לישראל, והאחרים, שמסיבות שונות נשארו בגלות, נטלו חלק פעיל בחיים היהודיים-חברתיים-ציוניים. השומר הצעיר לא היה אז אלא תנועת נוער ציונית חינוכית של נוער לומד, ודרור היה אגודת ספורט לנוער מכל השכבות.

פרוץ המלחמה, באוגוסט 1914, עצר את הפעילות, אך מיד עם תום המלחמה, התארגן השומר הצעיר מחדש. אגודת הספורט דרור לא חידשה את פעילותה. לי ולחברים מובילים נוספים נזדמן להתנסות במלחמה כחיילים, ובשובנו הביתה החלטנו כי על השומר הצעיר לקבל גם נוער שאיננו לומד. בשל התנגדות של חברים מסוימים התארגנו בתנועה נפרדת, שניהלה את פעילותה בידיש. כעבור זמן-מה שוב התאחדנו לתנועה אחת.

הפולנים נטלו לידיהם את השלטון, אנטישמיות לא חסרה, והחלו לרדוף את "השומרים". חברים בתנועה נאסרו, והפעילות הארגונית נעשתה קשה יותר ולאחר מכן כמעט בלתי אפשרית.

ניסיתי למסור כאן רגעים אחדים על התהוות התנועה ועל שנותיה הראשונות, תנועה אשר לימים הייתה לארגון החלוצי הענק, שהקיף עשרות אלפי צעירים והעניק תוכן לחייהם ושותפות בתהליך ההגשמה של בניית ארץ ישראל.



ראשי קבוצות של "החומר הצעיר" בשנת 1919
 אנשי צוות פון יונגסטרופעס. "החומר הצעיר" אין יאר 1919
 יוספים מימין לשמאל: שורת ראשונה: בורשטיין משה, ליביל חיים, שורת שנייה: שחבל אפרים
 שורת שלישייה: לאנדא משה, שחבל שרצה, הלפרין לאה, שמירא ביינה, שטקלין סימה
 קופרדיק: שטרנברג, שידרה, אנצל צבי, חיינריוס אסקה, קרפף יוסף, חיינריוס, שטרנברג, ברג מינה, מאדערמן נחום

מתוך הפרק: התנועה הציונית בצ'ורטקוב, ע' 100 – 103.

ברל שוורצבך תנועת פועלי ציון בצ'ורטקוב

בסוף המאה ה-19, עם התפתחות תנועת חיבת ציון, ועם עליית הציונות הפוליטית ומנהיגה ד"ר בנימין-זאב הרצל, נוסדה גם בצ'ורטקוב חבורה ציונית. הייתה זו אחת ההתאגדויות המאורגנות הראשונות בגליציה המזרחית. שם הארגון היה "בני ציון". היה לקבוצה משכן משלה, שנמצאו בו העיתונות היהודית הציונית הכללית, קונטרסים וגם עיתונים בפולנית ובגרמנית. הבחורים הצעירים וגם הגברים הצעירים בני המעמד הבינוני, אשר זה עתה השתחררו מאורח החיים הישן – חלק מהם אף המיר את הקפוטא הארוכה בבגדים אירופיים קצרים – הסתערו על חומר הקריאה שפתח בפניהם עולם חדש: בעיות יהודיות, שאלות תרבות ועניינים פוליטיים כלליים. היה זה חידוש גדול בצ'ורטקוב בתקופה ההיא של סוף המאה ה-19 וראשית המאה ה-20. הנוער התנפל על חומר הקריאה כצמא המבקש להרוות את צימאונו לידע, שאלות חברתיות ובעיות תרבות.

זה היה ראשיתו של שינוי גדול בהלך מחשבתם, מבטם על החיים היהודיים וההבנה הכללית של הווייתם העצמית ותפקידם בחיים.

זה היה הזמן של התפתחות רעיונות מתקדמים בדבר בנייה מחדש של החברה. הרעיונות הסוציאליסטיים שבו את לב הבחורים הצעירים, וכתוצאה מכך הם נוכחו לדעת שאינם מסוגלים עוד להישאר באגודה הבורגנית הכללית: בני ציון. הם התבדלו ממנה וייסדו קבוצה ציונית חדשה בשם "השחר". בין מייסדי הארגון החדש היו: מאיר הלרבר, יוסל גטר, צבי אורנשטיין, ד"ר קון-שכטר, ישראל הויזר, בן-ציון רוזנצווייג. המנהיג והדובר של הקבוצה החדשה היה מאיר הלרבר. אדם בעל הכרה עמוקה וטיפוס של הוגה. הוא זה שהעניק לקבוצה את שמה "השחר", משום שסבר שצריך להיות ארגון נוער חדש שייצור אור חדש, עם הפנים לעתיד.

קבוצת "השחר" לא האריכה ימים משלל סיבות. לא עלה בידם לעניין חוגים רחבים בקרב בחורי צ'ורטקוב באורח חשיבתם. "בני ציון" לא ראו בקבוצה החדשה תפיסה חדשה של ציונות, אלא הצגה עקומה של תנועת הקונגרס ההרצלאית, והם נאבקו בחיפיות באנשי "השחר". למרות הקשיים, הם קיבלו אישור רשמי לאגודה שלהם, אך נאלצו לנהל את הפעילות באמצעות ערבי בידורי בעלי אופי מגוון. הנוער בא,

אך רק כדי להשתעשע ולבלות את זמנו הפנוי. איש מהם לא חשב לנכס לעצמו את האידאלים החדשים של "השחר".

כתוצאה מן המפלה שנחל ממשל הצאר במלחמה עם יפן, פרצה ברוסיה המהפכה. לאחר שדוכאה המהפכה, החלו לבוא לגליציה המזרחית קבוצות גדולות של יהודים מרוסיה, שברחו בעיקר מטעמים פוליטיים. צ'ורטקוב, השוכנת ליד הנהר סרט, התעשרה חברתית עם בואם, כי היהודים החדשים שנוספו, היו בעלי השכלה וניסיון בחיים החברתיים-פוליטיים, וייצגו את כל הגוונים הרעיוניים בחיים היהודיים. הודות להם חלה התעוררות פוליטית-תרבותית בצ'ורטקוב, והנוער עשה היכרות עם אידאלים וזרמים פוליטיים חדשים, שעד כה היו זרים. ארגון "השחר" שוקם, והפעילות קיבלה תנופה רבה. התארגן גם בונד, שעד כה לא היה מוכר בצ'ורטקוב. נוצרה מפלגת פועלי ציון, ונוסדו עוד קבוצות ומפלגות סוציאליסטיות. היהודים הרוסים ייסדו בצ'ורטקוב גם בית ספר עברי.

חשוב להדגיש כי בין היהודים הרוסים הבאים, אשר התיישבו בצ'ורטקוב, הייתה אישיות כמו י' ח' ברנר, שהתגורר חודשים אחדים בצ'ורטקוב, מסתיר את זהותו האמתית. במשך כל הזמן עבד כסבל בהטענת עגלים שנשלחו לווינה. כשנודע בעיר מיהו הסבל, עזב כעבור ימים אחדים בחשאי את העיר.

הנוער של צ'ורטקוב התחבר מיד עם הבאים, התיידד עמם וניהל שיחות וויכוחים. כל זרם פוליטי זכה באוהדים ובתומכים מקומיים שלו. בדרך זו גם קם לתחייה ארגון "השחר". למן ההתחלה החל להתגבש כגרעין למפלגת פועלי ציון המאוחרת יותר.

כמוזכר, היה מאיר הלרבך המנהיג הרוחני של ארגון "השחר". הוא היה צעיר משכיל, איש שיחה טוב, שאהב לטייל עם ידידיו ולדון עמם בבעיות פילוסופיות וחברתיות שונות. בשל מנהג זה כינו אותו בנימה של רצינות והלצה לחצאין: שפינוזה השני. הוא עסק בספרות וכתב שירים שנדפסו ב"דער יודע", בעריכת מרטין בובר; וגם ב"טאגבלאט" בלמברג, בעריכת משה קליינמן. הוא הבהיר לחבריו את השאלות השונות שהיו אקטואליות אז בחיים החברתיים-פוליטיים וגם בספרות, בדרך זו הוכר כמורה של הנוער בצ'ורטקוב, התאורטיקן של "השחר" ושל רעיונות "פועלי ציון".

תפקיד חשוב בתנועת פועלי ציון גילמה אדלה [טוטי], שהתקשרה למפלגה מאוחר יותר, לאחר היווסדה. היא הייתה משכילה וקיבלה אורחים ורפרנטים בבואם העירה ובהופעותיהם הפומביות. היא הייתה מיוחדת עם חוה, בתו של הרבי, זה העניק לרבים מן הסופרים שביקרו בצ'ורטקוב גישה אל הרבי ואל חצרו. כך למשל ליטוויץ, ב-1913, בילה בצ'ורטקוב במשך חודש ימים הודות לקשריה של אדלה, היא פתחה בפניו גישה חופשית לחצר ואל הרבי עצמו.

אדלה העריצה את מאיר הלרברך, ולימים התחתנה עמו. לאחר שנים אחדות של חיים משותפים, חלה מאיר ומת. אדלה נספתה באחד המחנות במלחמת העולם השנייה.

המנהיג השלישי של מפלגת פועלי ציון, יוסלה גטר, לימים התגורר בגבעתיים. הוא היה פולמוסן מחונן, וניהל ויכוחים עם מנהיגי בונד וצעירי ציון, היה אהוב מאוד על הציבור. הוא גם היה בין החברים המובילים של תנועת פועלי ציון. בנעוריו היה חבר במפלגה הפולנית הסוציאליסטית (פ' פ' ס'), לימים עבר אל הבונד, וכשהמפלגה בצ'ורטקוב התפרקה, הצטרף אל פועלי ציון. ידע היטב פולנית והיו לו ידידים רבים בקרב האינטליגנציה בצ'ורטקוב. היה קרוב אל כל החוגים, מיוחד עם כל אחד, ולכן אהוב על כל היהודים בעיר.

הישיבה סוציאליסטית
פועלי ציון
(פאר. ס' פ' ס')
למאכל קאמרישקא.



שתי חותמות של פועלי ציון

המנהיגים, כמו גם חברים אחרים, הניחו את היסוד למפלגת פועלי ציון בצ'ורטקוב, ניהלו פעילות חברתית רחבה וענפה, והסברה פוליטית מרחיקת לכת. ההתמודדויות המרכזיות נערכו עם הקבוצות הפוליטיות: התנועה הציונית-בורגנית הכללית, מפלגת צעירי ציון, בונד, הסקציה היהודית של פ' פ' ס'.

עיקר המאבק היה עם בונד, שריכז סביבו את בעלי המלאכה והשוליות – כינו אותם נערים מתלמדים אצל בעלי מלאכה – שבכל הזדמנות גינו את פועלי ציון, שאינם פועלים כי אין בשורותיהם אלמנט פועלי. זו אכן הייתה אחת הדאגות המרכזיות של חברי פועלי ציון, ולאחר

מאמצים רבים ארגנו קבוצת נערות משרתות, שהמפלגה ארגנה למענן קורסי ערב ושיעורים. קבוצה זו לא החזיקה מעמד זמן רב והתפוררה.

במקביל לניסיון זה, אורגנו בפועל ציון חלק מבעלי המלאכה בעלי תודעה רעיונית ומתקדמים יותר. כאן הייתה למפלגה הצלחה גדולה. תוך זמן קצר ריכזו כ-150 צעירים, לא רק בעלי מלאכה, אלא גם שכירים וגם מספר נערות.

לימים עזבה קבוצה במחלקה היהודית של פ' פ' ס' את התנועה הסוציאליסטית הפולנית והצטרפה לתנועת פועלי ציון. במרוצת הזמן זכתה הקבוצה בהכרה והערכה בכל החוגים של צ'ורטקוב היהודית. פועלי ציון היו מיוצגים במועצה הלאומית, בתקופה הקצרה של ממשל אוקראיני, על ידי ד"ר גלמן, יוסלה יגר, יוסלה גטר. אורגנו חוגים להשכלה עצמית, צרכנות פועלים, כדי לספק לבעלי המלאכה ולמשפחות עניות מזון במחירים נמוכים (מנהל צרכנות הפועלים היה בנימין דוהל).

בשנת 1907 הקימה מפלגת פועלי ציון את ספריית הפועלים הראשונה בצ'ורטקוב, והייתה פעילה מאוד בתחומי תרבות רבים: הרצאות, ערבי קריאה, גם ארגנה חוג דרמטי, הראשון והיחיד בעיר, שהכניס חיות רבה בפעילות האיגוד.

ארבע-עשרה שנים נמשך קיומה של פועלי ציון, והיא הייתה כוח חברתי-פוליטי חשוב. לאחר מכן החלה התפרקות הדרגתית מסיבות שונות: נישואין, דרישות של חיי משפחה, בעיות שאופיין כלכלי וכיוצא בזה. בסוף שנות ה-20 [של המאה ה-20] מת יוסלה יגר, הדמות המרכזית של פועלי ציון. כל זה יחד גרם להתפרקות האטית של המפלגה.

כדי למצוא פיתרון למצב שנוצר הוחלט לייסד מחלקת נוער ליד המפלגה, שתכין עצמה להמשיך את דרכה וקיומה של מפלגת פועלי ציון. המשימה הוטלה על אברהם פלצמן. עלה בידו לארגן קבוצת שוליות חייטים-נגרים בני 14-16. הקבוצה, שהשכלתה הייתה מינימלית, ובעצמה ענייה וממשפחות עניות, קיבלה בהתלהבות את הרעיון להתארגן במפלגת פועלי ציון. הם קיימו אספות, דיונים, הרצאות. וכשהציונים הבורגנים לא הכניסו אותם עוד אל בית העם,

קיימו את אספותיהם ביער. המרצים היו אברהמזה פלצמן, פינקלמן (הנכה), ד"ר אלטהיים; בקבוצה עצמה התייחד כוח אינטלקטואלי, יונה בוכברג. הם ייסדו ספרייה משלהם ובה כמה עשרות ספרים, בהם קראו ולמדו. כשקרב החורף שכרו חדר קטן והמשיכו בפעילותם. אגב, בחדר זה שבתו, חמש-עשרה שנים קודם לכן, עושי הטליתות.

מגרעין זה התפתחה מפלגת פועלי ציון החדשה של שנות ה-20 וה-30 [של המאה ה-20]. ההתפתחות המהירה של התנועה הציונית, של המחנה החלוצי, של התרבות היהודית המודרנית – כמו גם בניית ארץ ישראל – תרמו לעלייה המחודשת של מפלגת פועלי ציון בצ'ורטקוב. בשנים אלה היו הפעילויות רב-צדדיות: חלוציות ועלייה, פעילות למען קרן קיימת לישראל וקרן היסוד, ולמען קרן ארץ ישראל העובדת.

מספר החברים גדל, ועברו למשכן חדש (ליד מכרה היער) עם אישור רשמי מטעם רשויות הממשל לפעילות תרבותית.

בשנת 1923 עברה המפלגה למשכן שלישי (אצל משלר), כבר עם מעמד חוקי מטעם מרכז המפלגה. בשנים אלה היה יושב הראש משה וייסמן, שעוד השתייך לקבוצה הישנה של פועלי ציון, והוא פיתח פעילות ענפה מאוד ועזר לחנך את הנוער בהרצאות ובשיחות פוליטיות.

במשך זמן קצר היה פעיל במפלגת פועלי ציון גם דוד פרנקל, איש בעל השכלה גבוהה, ידע מעמיק בבעיות תרבות וגם בשאלות פוליטיות וחברתיות. הוא גם ניחן ביכולת הבעה יוצאת דופן. היה פעיל מאוד בתחומים רבים. הופיע באספות עם גדולות בצ'ורטקוב ובערים אחרות. היה שותף בייסוד אגודת 'ל' פרץ וסייע בהתפתחות מרכז התרבות היהודי.

לאחר מכן מילא את תפקיד המזכיר הכללי של קרן קיימת לישראל בלמברג והיה ציר בשלושה קונגרסים בבזל ובפרג.

אשתו הייתה רוז'ה [רויזה] קאנל, תופרת, בת של עובד דפוס. היא נטלה חלק בחיי התרבות בעיר וגם הייתה פעילה בחוג



דוד ורוז'ה פרנקל

ארגון הנוער "פרייהייט" [דרור]

כבר הזכרנו את ארגון הנוער החדש שהוקם כתוצאה מפעילות מתוכננת והחלטה של מרכז פועלי ציון בפולין.

ארגון נוער זה נטה פוליטית לחלוציות ולישראל, וגם נמשך יותר לעברית מאשר ליידיש. יצוין כי הייתה הבנה בין תנועות הנוער בעת ההיא, ולא אחת סייעה תנועת השומר הצעיר, המפותחת והמאורגנת יותר, בפעילות של פרייהייט בהרצאות ובטיולים שנערכו במשותף. תכופות נערכו גם ערבי עונג שבת משותפים. פרייהייט נטל חלק בפעילות קרן קיימת לישראל כמו גם בבחירות לקונגרסים הציוניים. לימים הצטרפו לארגון החלוצי "דרור", נסעו להכשרה ועלו לישראל.

הייתה לפרייהייט גם מחלקת ספורט בשם "הכוח", לאחר האיחוד עם "התאחדות" נשתנה שמה והיה: "הפועל".

בשנת 1931 יצאה קבוצה ראשונה של נוער "דרור", שנים-עשר נערים ונערות, להכשרה בקאליה. בשנת 1932 יצאה משלחת לכינוס הנוער של האינטרנציונל הסוציאליסטי בווינה, בהרכב הבא: יוסל מורגנטל, סוניה רפפורט, נוסיה לבל, משה רוטנשטריך. שלושת הראשונים עלו לישראל, האחרון נפל במלחמת העולם השנייה.

באותה תקופה חל איחוד מפלגת פועלי ציון עם "התאחדות", שהביא לתחייה גדולה של מחנה הפועלים הסוציאליסטי-ציוני המאוחד בכל בפולין. אך היו חברים מסוימים שעזבו את פועלי ציון כתוצאה מן האיחוד ועברו למחנה הפרוגרסיבי, באמתלה שעם האיחוד הפכה המפלגה בורגנית יותר ופחות פרולטרית. הקרע היה חריף, במיוחד במפלגת פועלי ציון בצ'ורטקוב. כתוצאה מכך נאלצו לוותר על שורה של יזמות כמו הספרייה, החוג הדרמתי, המקהלה.

זמן קצר לפני האיחוד הקימה מפלגת פועלי ציון ארגון נוער בשם פרייהייט שניהל פעילות תרבותית מסועפת וגם הכשרה פוליטית-חברתית. העובדה שתנועת פועלי ציון התבססה בעיקר על יידיש אפשרה לה לעשות פעילויות תרבותיות רבות וחשובות למען ההמונים דוברי היידיש. פעילות חשובה נעשתה בתחום הכנת קורסים לקריאה וכתביה ביידיש ולימוד ספרות יידיש. הישג חשוב שני הייתה הספרייה, אשר מכמה עשרות ספרים הגיעה, לפני האיחוד עם "התאחדות",

ליותר משלושה-עשר אלף עותקים! המטלה התרבותית השלישית היה החוג הדרמתי, וההישג התרבותי הרביעי היה המקהלה. פעולות אלה ניהלה ועדת תרבות, אשר תיאמה את כל פעילויות התרבות של המחלקות השונות. מלצ'ה אדלשטיין היה הראשון שניהל את המקהלה, אחריו קיבל את ניהול המקהלה ישראל גוטספלד, נגר במקצועו, בעל קול טנור נאה. בין טובי הזמרים במקהלה ראוי להזכיר את: זמר הבס שאול וולקוביץ', אלט – איצ'לה שיצר, סופרן – חיה-שרה קנכט.

יענקל ברבר, שהציג שורה של מחזות חשובים, ניהל את החוג הדרמתי בשנים 1930-1923.

[מעט חזרות ואי-בהירויות]

מתוך הפרק: התנועה הציונית בצ'ורטקוב, ע' 113 – 121.

ב[רל] שוורצבך דוח ספריות

מערך הספריות בצ'ורטקוב, ראשיתו בשנות ה-80 של המאה ה-19. דוכן ההשאלה הראשון היה אצל מוכרת הספרים שרה בת נפתלי. הספרים הראשונים היו ספרי מעשיות, לאחר מכן נוספו הרומנים של ש"מ"ר [נחום-מאיר שייקביץ'] ושל בלאושטיין, סיפורים בלשיים של מקס שפיצקופ ואחרים.

עם הופעת ספרות עברית ויידיש החדשה, החלו לצוץ בחנות הצרה ספרים חדשים, של מנדלי [מוכר ספרים], שלום עליכם, פרץ, אחד העם. לאחר מכן נוספו עיתונים וז'ורנלים בעברית וביידיש. כך הפכה החנות הקטנה מעין מרכז תרבות, סביבו התכנסו בעת ההיא הצעירים המשכילים, אשר דלו מן הספרים את קיומם הספרותי.

בשנת 1907 הקים ארגון "פועלי ציון" את הספרייה הציבורית הראשונה, שהכילה כשלוש מאות ספרים ביידיש, עברית וגרמנית. לאחר חמש שנים נסגרה הספרייה, משום שהארגון התפרק. מייסדי הספרייה עשו הסכם עם אגודת "בני ציון", שתקבל את הספרים תוך התחייבות לכסות חוב של 500 קרונות שהם נותרו חייבים. בסוף מלחמת העולם הראשונה עברה הספרייה לרשות אגודת "צעירי ציון" והתעשרה בספרים עבריים ופולניים חדשים.

הספרייה, תחת השם: ספרייה עממית יהודית, הייתה קיימת עד 1920. מסיבות חומריות נסגרה הספרייה. מספר מסוים של ספרים נשאר בידי הקוראים והנותנים התגלגלו לידי הרוויזיוניסטים, שנתהוו בעת ההיא כמפלגה חדשה בצ'ורטקוב, ספרים אלה שימשו להקמת ספרייה חדשה בצ'ורטקוב בשם: הרצליה. הספרים ברובם היו בפולנית ומיעוטם בעברית.

ספרייה שנייה נוסדה לאחר מלחמת העולם הראשונה בידי ארגון פועלי ציון שנוסד מחדש. הספרים הראשונים נרכשו בידי החברים והם כרכו אותם בעצמם. כשהארגון התפתח ונוספו חברים, הוא פתח ספרייה לספרים ביידיש בלבד, בשם: ספריית פרייהייט.

הספרייה הייתה קיימת עד 1934. כשחל האיחוד של "התאחדות" עם פועלי ציון חדלה הספרייה להתקיים, הנוער היה עסוק בעניינים

מפלגתיים יותר מאשר בספרותיים. הדבר גרם להפסקה של הכנסת ספרים חדשים ולהצטמצמות חוג הקוראים. השאלת הספרים פסקה וממילא ננעל הארון ובו מאות אחדות של ספרים.

הייתה גם ספרייה שלישית, פרטית, אצל האחים שטרנברג. היו בספרייה כמה אלפי ספרים בשפות שונות, חלק הארי בפולנית, כמה מאות ביידיש וכמה עשרות בעברית. היא הייתה קיימת עד תחילת מלחמת העולם השנייה.

ספרייה רביעית הייתה באגודת 'ל' פרץ. היא נוסדה ב-1927, על טהרת היידיש, משתי סיבות: ראשית, המייסדים היו יידישיסטים; שנית, היו בעיר די ספריות ובהן ספרים בפולנית, ולספר היידיש החדש לא היה קורא וקונה. כתוצאה מכך החליטה האגודה, כענף של תרבות יידיש, לייסד ספרייה על טהרת יידיש.

לא קיבלו סיוע חומרי מאיש, למעט בשנים 1929-1931, כשנתקבלה סובסידיה קטנה מן הקהילה, שלושים זלוטי לשנה. במרוצת הזמן, כשהספרייה התפתחה ומספר הקוראים גדל, גדל גם מספר הספרים.

מספר מסוים של ספרים רכשה הספרייה מן האחים שטרנברג, בעיקר ספרים שהיו מונחים שם ואיש לא קרא בהם. עם הזמן רכשה לעצמה הספרייה אוהדים בהוצאות חוץ, אשר שלחו לה מדי פעם מתנה, ספר. בין אלה יש להזכיר את ההוצאות: פארווערטס, ארבעטער רינג, הוצאת מתנות, דשינסקי, ל' מ' שטיין, וגם סופרים ועיתונאים כמו: ש' ניגר, י' אדלר, ז' ליבין, גרשון בדר, מלכה לי, ב' י' ביאליסטוצקי, חנה דוהל-לווין, דניאל צ'רני, צבי אורנשטיין מלונדון, א' פיניס מקובה, יצחק ברלינר ממקסיקו, משה עובד מלונדון ואחרים, אשר שלחו אישית את ספריהם. תרומה גדולה העניקו יו"א וילנה וניו יורק, אשר שלחו את פרסומיהם.

אין דוחות של הספריות הנזכרות לעיל, נותר רק דוח עשר-שנתי של ספריית 'ל' פרץ, המצוי בישראל. בעשור לקיומה, בשנת 1937, הכילה הספרייה 2,500 ספרים, מספר הקוראים היה 335, כ-80% מהם גברים, 20% נשים. לעומת זאת מספר הקוראים (ביידיש) בספריה הציבורית ובשלוש הספריות היהודיות הפרטיות, שהיו להן גם ספרים בפולנית, היה 805.

בשנת 1937 היו 67% מן האוכלוסייה בצ'ורטקוב קוראי יידיש. מספר הקוראים בספריית פרץ לפי מקצועות: פועלים ושכירים בענף המסחר היוו יחד 56%, והעיסוקים האחרים: בעלי מלאכה, סוחרים, סוחרים זעירים ומקצועות חופשיים 44%. קוראי יידיש מקרב תלמידי בתי הספר נמנו לראשונה בשנת 1932, מספרם היה קטן, 5-7% מן הקוראים.

עם ייסוד הספרייה בשנת 1927 היו כ-160 ספרים בלבד, ובעשור לקיומה היו בה 2,487 ספרים.

התפלגות הספרים:

רומנים, נובלות, סיפורים כ-50%.

כתבי עת ומאספים כ-20%.

מדע, היסטוריה, ביקורת ספרות כ-15%.

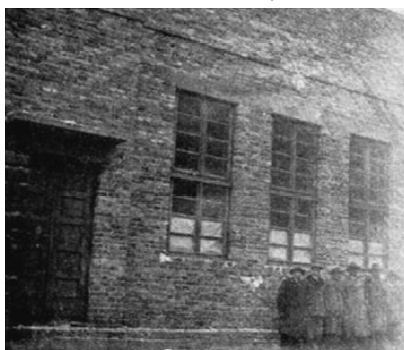
70% מהם היו מקור והשאר – תרגומים.

במרוצת העשור נקראו כ-34,000 ספרים. עם פרוץ מלחמת העולם השנייה היו בספרייה למעלה מ-3000 ספרים.

נוסף לספריות שנמנו, הייתה ספרייה פולנית גדולה ט' ס' ל', שהיה בה מספר מסוים של קוראים יהודים. הייתה גם ספרייה אוקראינית, וגם שם היה מספר קטן של קוראים יהודים. אם נוסיף גם את ספריות בתי הספר, ניתן להסיק כי יהודי צ'ורטקוב היו עם הספר.

בשנת 1939, כשהמשל הסובייטי כבש את עירנו, קיבל מערך הספריות לפתע מראה שונה לגמרי. כל הספריות, הן ציבוריות, הן פרטיות, רוכזו באולמות בבית העם, שם עברו צנזורה, למעלה ממחצית הספרים

נפסלו. מקום ראשון בין הספרים הפסולים תפסו ספרים ביידיש ובעברית. כותב שורות אלה היה עד ראייה להובלת הספרים הפסולים בעגלות גדולות אל הרכבת – לתנור.



בתצלום: בית העם, אגף הספרייה העברית

וכך, במרוצת כשנתיים, הייתה בצ'ורטקוב ספרייה אחת ובה כמה אלפי ספרים בשפות שונות, למעט עברית. עד שנכנס הצבא הנאצי אל צ'ורטקוב, הרס הכול, השמיד וחסל גם את הספרייה העירונית היהודית בצ'ורטקוב.

מתוך הפרק: תרבות וחברה בצ'ורטקוב, ע' 127 – 129.

ב[רל] שוורצבך אגודת י' ל' פרץ

לזכר אפרים שוובל, המייסד ויושב הראש של אגודת י' ל' פרץ

במחצית הראשונה של שנות ה-20 [של המאה ה-20] כבר היו בצ'ורטקוב חיים חברתיים מפותחים. במאי 1925 נוסדה בצ'ורטקוב אגודת י' ל' פרץ שתרמה להתפתחותן של תרבות וספרות יידיש.

מניין צעירים החליטו ביניהם כי בצ'ורטקוב, מרכז של חסידות והשכלה, חסר מוסד תרבות יהודי מודרני, אשר יהווה גשר בין התרבות היהודית הישנה לזו המודרנית. אמת, מפלגות מסוימות ומוסדות פיתחו את שפת היידיש והשתמשו בה במיזמים ובפעילויות שלהם, אך חסרה חברת תרבות, שתמסר אך ורק למשימת התרבות. כשם שהחסידים השתוקקו לרבי, כך רצו הצעירים "רבי" משלהם, מספרות יידיש המודרנית – י' ל' פרץ.

דבר ראשון שהקימו, היה אולם קריאה, ניתן היה למצוא בו את כל העיתונות היהודית של פולין, כמו גם עיתוני יידיש מניו יורק: פארווערטס, טאג, מארגן זשורנאל, גם קאנאדער אדלער, ושורה שלמה של פרסומים ספרותיים כמו: ליטערארישע בלעטער, צוקונפט, דער וועלט שפיגל ואחרים.



פנישת חברי האגודת ע"ש י. ל. פרץ עם הסופר יואל סאטמברום (במרכז)

הפעילות השנייה, הבאת מרצים מקרב סופרי יידיש ידועים כמו אלתר קצזנה, פרץ מרקיש, משה גרוס, דער טונקעלער [יוסף טונקל], ז[וסמן] סגלוביץ, יואל מסטבויס, מלך רוויטש, נחמן מייזל. הבאת סופרי יידיש

אל צ'ורטקוב הייתה חידוש בעיר. אף ששלום אש היה שם לאחר ועידת טשרנוביץ, לא הייתה לו הופעה. גם אנ-סקי היה אצלנו בזמן מלחמת העולם הראשונה, אך גם לו לא הייתה הופעה פומבית. רבים מסופרי יידיש ומשורריה לא החמיצו הזדמנות לבקר אצל הרבי מצ'ורטקוב.

ההישג הגדול השלישי, ייסוד הספרייה ב-1927. היא החלה להשאיל ספרים כשהיו ברשותה כמה עשרות ספרים בלבד, ובראשית מלחמת העולם השנייה היו בספרייה למעלה מ-3,000 עותקים של ספרי יידיש בלבד.

אגודת 'ל' פרץ גם החלה לארגן הרצאות בנושאי תרבות, בעזרת כוחות מקומיים. ראוי להזכיר את ד"ר אלטהיים, שנהג להרצות על ספרות גרמנית ופילוסופיה. הנושאים האהובים עליו היו היינה, מטרלינק, שפינוזה. הוא דיבר יידיש וגרמנית לחצאין, ובכל זאת עורר עניין רב בקרב מאזיניו. מגיסטר דוד פרנקל, נשא אף הוא שורה של הרצאות בנושאים ספרותיים אקטואליים ויצירות. הניח זומרמן מן הפקולטה לרפואה, יהודי מתבולל, הושפע מן הסביבה היהודית בוילנה, שם למד, ונשא הרצאות בנושאי רפואה, ביידיש וילנאית נאה. בערבי שבת קוימו ערבים ספרותיים וערבי קריאה, בכוחות עצמיים.

עשייה נוספת היה העיסוק בתאטרון. עד אז התקיימו בצ'ורטקוב מיזמי תאטרון של חוגים דרמטיים שונים בהנהלת גימפל או פריזמנט, אך הם הציגו תאטרון זול ותכופות שונד [ספרות קלוקלת]. אגודת 'ל' פרץ נטלה על עצמה את המשימה להיאבק בסוג זה של תאטרון. החליטו להביא אל צ'ורטקוב להקות יהודיות מודרניות. ביניהן היו זיגמונט טורקוב ואידה קמינסקה, לאחר מכן "ווילנער טרופע", "יונג טעאטער" ואנסמבלים אחרים, וגם תאטרון אמנותי קטן: "עזאזל", "די יידישע באנדע", "אררט", הופעות יחיד של אמנים וקריינים, זמרים וזמרות. כך עלתה הרמה התרבותית של האוכלוסייה היהודית בצ'ורטקוב. כל הפעילויות העלו את היקרה של אגודת 'ל' פרץ, והכול ידעו כי מיזם שלהם תמיד מלא תוכן ורציני, לכן, גם חוגים מתבוללים בעיר החלו להתקרב לאגודה והיו מבקרים תכופים בה.



ועד אידיגון י. ל. פרץ

נזכיר את האנשים אשר התמסרו בלב ונפש לפעילות האגודה, ואשר הודות להם צלחה המלאכה: אפרים שוובל (סוחר), אברהם טרמבובלסקי (פקיד פרטי, חי במזרח אירופה), יענקלה גולדברג (מקצוע חופשי, חי בישראל), שמואל לנדה (אופה), ישראל-מרדכי טריינר (רופא שיניים), שפסל ראסט (פועל דפוס), מגיסטר דוד פרנקל, דזוניו (אייזיק) הס, חיים שטקל (פחח), רויזה קאנל-פרנקל (תופרת).

אפשר היה לספר הרבה מאוד על פעילויות העסקנים הנזכרים לעיל, כמו למשל באיזו מסירות עבד יושב הראש שוובל, שלא היה מוכן למסור לאיש את הכבוד לרשום מנוי חדש, ותמיד היה עסוק בקטלוג הספרייה ובסידורה. המזכיר א' טרמבובלסקי, העובד השני המסור עד מאוד, עסק באהבה רבה בענייני האגודה. תכופות היה מסדיר עניינים דוחקים והתייעצויות בשעות עבודתו, ומעולם לא קרה שמעסיקו העירו לו על כך, כה בתצלום: דזוניו הס גדולים היו ההערכה והכבוד לפעילות המסועפת והמסורה שלו. פעיל שלישי חשוב של האגודה היה יענקלה גולדברג, שמוצאו ממשפחה מכובדת והיה בעל השכלה יהודית וכללית. משימתו הייתה לעשות תעמולה לענייני האגודה בקרב האינטליגנציה היהודית בעיר. הודות לו נמשכו לאגודה משכילים מתבוללים רבים. מרדכי צלר היה למעשה בעל הבית של האגודה, ושמר על כל פרוטה, לא היה מיזם שנעשה בלי אישורו. רויזה קאנל (לימים פרנקל) תופרת במקצועה, תרמה רבות להצלחת האגודה. קודם לכן הייתה פעילה של פועלי ציון ולאחר מכן צללה אל תוך הפעילות בחברה היהודית לתרבות.



רוב חברי אגודת 'י' ל' פרץ היו פועלים ופועלות, והיה נחוץ להשלים את חינוכם באמצעות השכלה, שיעורים, חינוך חברתי. מובן אפוא שאולם הקריאה מילא כאן פונקציה חשובה, וכמוהו החוג הדרמטי. לימים נוסדו גם מקהלה ותזמורת. קיבצו גם קבוצה של בחורים

צעירים ונערות, שאתם החלו ללמוד ממש אל"ף-בי"ת. כל המיזמים, אפילו הניסיון האחרון, הוכתרו בהצלחה.

באגודה שררה אווירה חמימה כלפי שפת יידיש והיצירה ביידיש. מילה ושיר ביידיש הדהדו תמיד בערבים ברחובות הסמוכים. סופרים ואמנים שביקרו בצ'ורטקוב, ביטאו בהזדמנויות שונות את דעתם הנלהבת על האגודה. כך כתב נחמן מייזל ב-22.12.1934: "מרשימים אותי מאוד הרצון לפעול למען יידיש וההתלהבות מיידיש". פֶּלֶק הלפרין כתב ב-12.3.1935: "תועלת והישגים, הם דברים המובנים מאליהם, אך העיקר הוא הלבביות בה נתקלים בפנינת נווה המדבר ששמו אגודת י' ל' פרץ של צ'ורטקוב". בר הורוביץ כתב ב-21.11.1936: "חשתי עצמי טוב בחברתכם הנעימה". ראוי להעיר כי המבקרים החשובים רשמו הערכות אלה בתקופה שהאגודה כבר הייתה במשבר, ועדיין היה כל אחד מושפע מן האווירה הלבבית כלפי יידיש והיצירה ביידיש ששררה בה.

אגודת פרץ גם שיתפה פעולה באופן אקטיבי עם המכון המדעי היהודי – יו"א, ואספה חומרים שונים: ספרים, פלקטים, מודעות, דפי קול קורא, הודעות של ארגונים וחברות. חיפשו וחיטטו, כך מצאו בעליית גג, בתוך בגד שרד אוסטרי, כתב יד ישן "תולדות ישו"; שוטטו בבית העלמין העתיק וחיפשו מצבות עתיקות, צילמו אותן ושלחו אל יו"א. כביטוי להכרת תודה כתב יו"א: "אנחנו נרגשים לנוכח נכונותכם המתמדת לבוא לעזרת המכון במאמציו הקשים. עם שותפים כמכם אפשר להיות בטוחים שנשיג את מטרתנו בסופו של דבר".

נערכו גם מגביות מוצלחות למען יו"א, בשנת 1933 עם ד"ר גרשוני, ובשנת 1935 עם הסופר הלפרין. בכל פעם גויסו למעלה מאלף זלוטי, סכום נכבד בעיר כמו צ'ורטקוב.

אגודת פרץ גם ניסתה להפוך למרכז תרבות לעיירות הסביבה: יגלניצה, אוזירין [אוזריאני], בורשצ'וב ואחרות. באחד מימי ראשון בקיץ 1928, זומנה ועידה עם נציגי עיירות אלה, שהתדיינו והתווכחו במשך כל היום. נתקבלו החלטות בדבר פעילות משותפת בתחומי מרצים, פיתוח ספריות, בתי ספר יהודיים, קורסי ערב, חוגים דרמטיים, מקהלות וכן הלאה. מסיבות שלא כאן המקום להביען, לא נוצר שיתוף הפעולה. בעיירות קשה היה לממש מיזמים שיטתיים. אך רצונה של אגודת פרץ בצ'ורטקוב היה טוב.

מדי שנה התקיימו בצ'ורטקוב אקדמיות שארגנה האגודה, ותמיד עברו בהצלחה רבה. התקיימו הצגות באולם של האגודה, עם במה מתאימה. התפאורות צוירו בידי הצייר המחונן ישעיהו בלונדר, האקדמיות הפכו לאירועי תרבות בעיר.

המשבר באגודת פרץ, בשנים 1933-1935, היה תוצאה של מה שמכונה אלמנטים פרוגרסיביים מצד אחד ושל הלאומיים מצד שני. שניהם רצו לקבל לידיהם את המוסד ועל כך התנהל המאבק. האגודה נאלצה להעתיק את מקומה, כל פעם למשכן קטן יותר, וכך הגיעה לירידה. לאחר מכן התמסרו הפרוגרסיבים, יותר לפעילותם המהפכנית והקונספירטיבית, והחלקים הלאומיים התמסרו יותר לפעילותם הפוליטית במפלגות ובארגונים הציוניים השונים. אך ראוי להדגיש, שני החלקים קיבלו באגודה אפשרויות להתגבשות רעיונית ולהתעמקות תרבותית.

האגודה המשיכה בפעילותה, אך כבר בהיקף קטן יותר. נוספו אמנם ספרים חדשים, אך נשרו עוד ועוד חברים. הפעילות התנהלה כך עד 1.9.1939, כשפרצה המלחמה. כשנכנס הצבא הסובייטי אל צ'ורטקוב, חרבו החיים החברתיים היהודיים ועמם גם המוסד היפה שנשא את השם: אגודת י' ל' פרץ.

הכותב היה חבר באגודה.

מתוך הפרק: תרבות וחברה בצ'ורטקוב, ע' 129 – 133.

ב' ש' [ברל שוורצבך?] **תאטרון ומקהלה בצ'ורטקוב**

להקות תאטרון וחוגים דרמטיים ניהלו כבר בסוף המאה ה-19 פעילות מסוימת. בעת ההיא נוסדו להקות רבות של תאטרוני חובבים וגם חוגים מקצועיים למחצה, אשר הציגו בערים ובעיירות של גליציה. גם בצ'ורטקוב הייתה להקת תאטרון דומה. אך ההופעות החשובות היו של להקת גימפל מלמברג, שהייתה למעשה חלק שהתפלג מן התאטרון המקורי של גימפל. החלק שהופיע בצ'ורטקוב נקרא להקת גימפל. אחד מאירועי התאטרון החשובים בצ'ורטקוב היה הופעת אם התאטרון היהודי בפולין – אסתר-רחל קמינסקה ולהקתה.

הצגות התאטרון התקיימו אצל קורנבלום. ביום הייתה זו אכסניה לאנשים עם עגלותיהם, שבאו מן הפרובינציה לרכוש סחורה או הובילו נוסעים; בלילה הפך המקום להיות תאטרון. בעלי המלאכה, בעלי העגלות, הנערות המשרתות – היו מבלים את זמנם הפנוי במקום, רווים נחת מן השירים והריקודים, בליווי תזמורתו של הירש-בר.

"המטפלים" שדאגו לתאטרון היו פרצל שור וקונילה ממזר, שני ברנשים שחיו על פרנסות מזדמנות ורווחים צדדיים אצל בעלי הכרכרות והעגלות. הם נהגו להסתובב אצל פייגלה כהן בפונדק, שבו התאכסנו התאטריניקים (כך כינו אותם אז). המחותן הראשי היה תמיד פרצל, אחריו הלך קונילה, ברנשון עגלגל ונמוך, שהיה מוכן כל רגע למלא את פקודותיו של פרצל הארוך והגבוה. הם היו מכינים את כל הנחוץ להצגה, עשו את הבמה, הכינו את האביזרים הנחוצים, גם את התזמורת ואת הספסלים והכיסאות למען הקהל.

גורל השחקנים בעת ההיא היה רע. ככלל, לא היו המבקרים בתאטרון בעלי אמצעים, וההכנסות היו זעומות, ובקושי הספיקו לפרנסה. הם עצמם נאלצו לעשות מסע פרסום להצגה: ימים תמימים ישבו אצל פייגלה בחוץ, ליד שולחנות קטנים, ושרו קטעי תאטרון שונים. בדרך זו שבו את לבות בעלי העגלות והנערות המשרתות, שכיבדו אותם במאפה ממולא [גבינה, כוסמת, תפוחי אדמה, בשר], פיסת עוגה ולעיתים גם במשקה, זו הייתה הפרסומת. להקות התאטרון היו קבוצות מצומצמות בדרך כלל, וכמעט לא היה ביכולתן לבצע מחזה שלם. לאחר מעשה, כמעט תמיד קרה שאנשי התאטרון לא היו מסוגלים

לעזוב את צ'ורטקוב בלא הפרוטות שאספו למענם שני "המטפלים", פרצל וקונילה, כי ההצגות מעולם לא כיסו את הוצאותיהם.

פרט מעניין, בצ'ורטקוב צמחו הספרות וגם התאטרון מאכסניה אחת, ויצאו ממש מתחת לגג אחד: חנות הספרים הקטנה של ישראל הויזר – שם החלו, לראשונה בצ'ורטקוב, להשאל לקוראים ספרים ביידיש – הייתה בשכנות לאכסניה אשר בה שהו שחקני יידיש הראשונים.

כל תמונת תאטרון יידיש השתנתה לגמרי במאה ה-20, כשהשחקנים כבר לא שהו בסתם אכסניה, אלא התגוררו במלון "בריסטול", והופיעו במלון, שהיה בו אולם גדול ומקומות ישיבה טובים. הקהל גם הוא השתנה והקיף חוגים רחבים באוכלוסייה. החוגים הדרמטיים שהתהוו בעיר תרמו רבות ליצירת עניין עמוק יותר בהצגות תאטרון.

בשנת 1925, עם ייסוד אגודת 'ל' פרץ, החל לבוא אל צ'ורטקוב, ביזמתה, תאטרון יידיש משובח. מן הראשונים שבאו אלינו היו זיגמונט טורקוב ואידה קמינסקה, הם הפתיעו את הקהל בהצגת המחזה "מורפיוס". ב-1929 באה לביקור בצ'ורטקוב ווילנער טרופע [הלהקה הווילנאית] הנודעת, עם הכוחות הטובים ביותר שלה, והציגה את "בלילה בשוק הישן" מאת 'ל' פרץ. בשנות ה-30 הוצגו "קידוש השם" מאת שלום אש, "עיר היהודים" מאת צייטלין, "הרשלה אוסטרופולי" מאת ליפשיץ ואחרים. כמעט כל להקות התאטרון היהודי, שהיו מוכרות אז בפולין ובגליציה, הופיעו בצ'ורטקוב. במיוחד ראוי להזכיר את משחקם של יונס טורקוב ודינה בלומנפלד, עם רפרטואר עשיר ומעניין כמו "הארבעים ואחד" מאת לאוורניו, "הסיבה" מאת פרנק ואחרים.

אידה קמינסקה הציגה: "העלמה דוקטור", "גליקל האמל", "מדם איקס", "אנו הנשים" ומחזות אחרים. עמה הופיעה גם האמנית הידועה רחל הולצר.

א' גרנץ ולהקתו הציגו בהצלחה רבה את "הטלאי הצהוב" מאת פרידריך וולף. קורט קאטש הציג את המחזה הפציפיסטי "סרג'נט גרישה" מאת ארנולד צווייג. שחקנית התאטרון הידועה לידיה פוטוצקה הופיעה בצ'ורטקוב בתפקיד הכתר שלה "מירלה אפרת". ד"ר פאול בֶּרְטוב הציג

אצלנו שני מחזות: "האב" מאת סטרינדברג, "הינקמן" מאת ארנסט טולר.

"יוגנט טעאטער" [תאטרון הצעירים] בבימויו של מ' וייכרט, הופיע בעירנו עם שני מחזות מודרניים, והופיעו עוד שחקנים רבים ולהקות, יקצר המצע למנות את כולם. אוסיף רק את ביקוריהן התכופים של להקות אמנות קטנות כמו: "עזאזל" עם אלה לילית וגודיק, "אררט" עם דז'יגן ושומוכר, "די יידישע באנדע" [הכנופיה היהודית], עם זישה כץ, ד' לדרמן, האחרונים מצאו חן אצלנו בעיר והיו אורחים תכופים בצ'ורטקוב. בבימויו של נוז'יק הוצגו אצלנו: "תל אביב", "סרטיפיקטים". יוזכר גם "גאלדפאדען קרייז" [החוג של גולדפדן] מסטניסלב [סטניסלבוב] עם ההצגה "הגולם" מאת ה' ליוויק בבימויו של דוד הרמן, הצגה שהותירה רושם מצוין על הצופים.

החוגים הדרמטיים המקומיים, החלו בפעילותם בסוף המאה ה-19, והלהקה הראשונה הורכבה מקבוצת סטודנטים, גברים בלבד, שהציגו את המחזה "הרופא" מאת ד"ר הרצל, בשפה הגרמנית. הם הופיעו בחופשות הקיץ בלבד, במקומות משכנם של "בני ציון" ולימים של "צעירי ציון".

בשנים 1914-1916 הציג חוג זה שורה של המחזות תנ"כיים בשפה העברית: "שאל המלך", "דבורה הנביאה", "ברק בן אבינועם", "אסתר המלכה" ואחרות. ההופעות הראשונות התקיימו באסם, רפת כפי שכינו זאת, אצל מרדכי שטיין ברחוב שקולנה. בהופעות אלה השתתפו גם נערות. מקבוצה זו בקע לימים חוג קבוע, שהציב לעצמו מטרה: להפיץ בהופעותיהם את השפה העברית.

חרף העובדה ששנות המלחמה היו קשות וחסרות מנוח, בצ'ורטקוב היה שקט יחסית ונתאפשר להמשיך בפעילות התרבותית הכללית, כמו גם בפעילות בתחום התאטרון.

בשנת 1917 הציג החוג את המחזה "יצא וחזר" (עם הזרם) מאת שלום עליכם. השתתפו בהצגה מספר ניכר של שחקנים חובבים, בהם הלר (לימים ד"ר הלר, עלה לישראל), יונה רוזנצווייג, דוד פרנקל, ליאון הלפרין, שטייגר, גניה זיידנפלד, בן-ציון זילברג (לימים שחקן ה"אוהל").

הופיעה גם להקת נוער בהדרכת בן-ציון זילברג, שהציג שורה של הצגות ילדים, בהם "המכבים הקטנים", בעברית.

בשנים 1918-1921 התגבש אט-אט חוג לתרבות יידיש, אשר ייסד מחלקה דרמטית להצגת מחזות ביידיש. חוג זה הצליח למשוך אליו כוחות אחדים מן החוג הדרמטי העברי, הזכייה המיוחדת היה ליאון הלפרין, שהתייחד מן החובבים האחרים בכישורו, בחוש המשחק וברגש האומנותי כלפי התאטרון; הוא היה לבמאי החוג הדרמטי ביידיש.

כבר ב-1912 היה למפלגת פועלי ציון חוג דרמטי משלה, שהציג מעת לעת מחזה בהדרכת גטר (עלה לישראל). הם הציגו: "מירלה אפרת", "היהודי הנצחי" ואחרים. בין השחקנים החובבים היו שיע [יהושע?] פלשנר, יענקל ברבר, טוקר, בעז ואשתו ואחרים.

למעשה השלימו שני החוגים הדרמטיים זה את זה, ומילאו יחד משימה תרבותית משותפת. הם חינכו את הקהל בצ'ורטקוב לגלות יחס חם כלפי תאטרון יידיש. והקהל אכן ציפה בשקיקה ובחוסר סבלנות להצגות שעליהן הודיעו.

צרו על האולם שעות קודם לתחילת ההצגה, ולאחר ההצגה דיברו ימים תמימים על המחזה ועל ביצועי השחקנים. במילה אחת, הצגות תאטרון הפכו מעין חג לציבור חובבי התאטרון. החוגים הדרמטיים הכניסו התעוררות בחיי התרבות של צ'ורטקוב, והפכו את שנות המלחמה האפורות העצובות לחוויה חגיגית.

במשך תקופה ארוכה למדי הצטיין החוג הדרמטי של פועלי ציון בפעילותו וביזמתו, בהנהלתו ובבימויו של יענקל ברבר, בסיועו ובעצתו של העסקן דוד פרנקל המוכשר והמשכיל. ב-1922, בחודשי האביב, הציג החוג הדרמטי העברי, בהצלחה מרובה, את מחזהו האחרון "ברזל בברזל", מיד לאחר מכן סיים החוג את פעילותו ואת קיומו.

כשפעילות החוג הדרמטי של פועלי ציון נחלשה מסיבות שונות – שימת דגש על פעילות פוליטית, ארגון "החלוץ" והנוער, עלייה לארץ ישראל, הגירה לארצות הברית – עלה החוג הדרמטי של אגודת 'ל' פרץ, שהתפתח במהירות, ובמשך תקופה ממושכת היה מרכז התאטרון החשוב ביותר בצ'ורטקוב.

החוג הדרמטי של אגודת ' ל' פרץ נוסד ב-1925 והציג במשך הזמן שורה של הצגות תאטרון חשובות. בראשית שנות ה-30 עברה אגודת ' ל' פרץ למשכן נאה ומרווח משלה, ושם נתקיימו הצגות תאטרון יפות, בהנהלת האמן והצייר הצעיר שיע [ישעיהו] בלונדר, וגם בידי מוניה (חיים) רייך,



שהתמסר במיוחד לאמנות זעירה. בתצלום: ישעיהו בלונדר בצעירותו [אוסף]

בשנת 1936 ביצע החוג הצגה מיוחדת לציון מאה שנים להולדת מנדלי מוכר ספרים. לחגיגה זו הצטרפו ארגונים ומוסדות יהודיים רבים. החג, שנחוג ברחבי עולם התרבות היהודי, קוים גם בצ'ורטקוב ברוב התלהבות, ביזמתה ובניהולה של אגודת ' ל' פרץ. חיים רייך ביים כעבור שנה שורת מחזות מאת שלום עליכם. ביצוע הצגת ילדים מיוחדת וחגיגה, היו אירוע וחידוש גדול בעיר.

בשנים האחרונות של שנות ה-30 נעשו מאמצים להקים חוג דרמטי יהודי כללי, מסיבות שונות לא התממש הדבר.

על מנת שלא לפסוח על אירועי תאטרון חשובים, ולציין למען תולדות חיי התרבות היהודיים בצ'ורטקוב, ראוי להזכיר את ההצגה החשובה "הדיבוק" מאת ש' אנ-סקי, בידי החוג הדרמטי של השומר הצעיר, בעברית. זה התרחש בשנת 1923 בבימוים של מאיר שטייגר ואשתו. ההצגה התקיימה בבית העם, זכתה להצלחה רבה והוצגה פעמים אחדות. בתפקיד חנן הצטיין ישעיהו בלונדר. הצד האמנותי של ההצגה בכללה ניצב על רמה גבוהה.

הישג מקורי היה ארגון תאטרון מריונטות יהודי, אצלנו בעיר, בהנהלתם של פייוול יונג וגולדהירש, אך היה קיים חודשים אחדים בלבד.

מרכיב חשוב בפעילות החוגים הדרמטיים של מפלגת פועלי ציון ושל אגודת ' ל' פרץ היו המקהלות, שהיו קיימות בשני החוגים. הן קיבצו סביבן עשרות בחורים צעירים ונערות, וגם אנשים בגיל העמידה, שלמדו שירים רבים ביידיש ובעברית. המקהלות עוררו את חיי התרבות של היישוב וגם העשירו את החיים החברתיים. הן פיארו כל מיזם, ערבים ספרותיים ונשפים. שיר העם ביידיש חדר לכל חוגי

היישוב באופן מוזיקלי דקדקני, והיישוב כולו, פשוט שר עם המקהלות את שירי העם היפים המלבבים ביידיש. להצלחת המקהלה של פועלי ציון תרם המנצח המחונן, ישראל גוטספלד, בעל קול טנור מלבב.

מסיבות פוליטיות, שלא כאן המקום לחשוף, נאלצה מקהלת פועלי ציון להתפרק. המקהלה של אגודת 'י' ל' פרץ המשיכה להתקיים ועוד התחזקה כשעבר אליה ישראל גוטספלד. להצלחה ולהתפתחות תרם רבות ישראל וסרמן, שניהל את המקהלה במשך כל הזמן. הוא יצר עיבודים חדשים לשירים ותרם קומפוזיציות משלו, יחד עם שירי העם.

למערך התאטרון בצ'ורטקוב מסורת ארוכה של כמעט חצי מאה. יחד עם החוגים הדרמטיים והמקהלות, הם תרמו תרומה גדולה לחיי התרבות של היישוב היהודי בצ'ורטקוב, עד פרוץ מלחמת העולם השנייה, וההשמדה הנוראה אשר שמה קץ ליהדות אירופה, ועמה צ'ורטקוב היהודית.

מתוך הפרק: תרבות וחברה בצ'ורטקוב, ע' 133 – 137.

א[ברהם] טרמבובלסקי סופרי יידיש ותאטרון יידיש בצ'ורטקוב

קווים לחיים היהודים בעבר

הסופר היהודי הנודע מלך רוויטש, לאחר ביקורו בצ'ורטקוב בשנת 1926 או 1927, הזכיר את עירנו במילים: "צ'ורטקוב, צ'ורטקוב מעל לכל..." זה נאמר כהלצה יותר מאשר ברצינות, אך עובדה היא כי צ'ורטקוב בשנים ההן הצטיינה כעיר היחידה בגליציה, שזכתה לארח שורה של סופרי יידיש נודעים מוורשה.

ארגון הרצאה של סופר יידיש מוורשה הרחוקה, היה כרוך בהוצאות רבות ובלא מעט דאגות. למרות הקשיים, הקבוצה הקטנה של פעילי התרבות, בראשם אפרים שובל, יענקלה גולדברג ואחרים, נטלה על עצמה את הסיכון הכרוך בהבאת סופרי יידיש מוורשה ובארגון הרצאות. אצל [כתב העת] ליטערארישע בלעטער היה חוג מרצים שהשתייכו אליו נחמן מייזל, אלתר קציזנה, פרץ מרקיש, מלך רוויטש ואחרים. כשנידונו מועמדויות של מרצים שונים, נפלה הבחירה על המשורר האהוב פרץ מרקיש, שהתגורר בשנים ההן בפולין, וכבר רכש לעצמו שם כמשורר יידיש מחונן. ארגון הרצאותו של פרץ מרקיש בסתיו 1925, היה הישג גדול לקבוצת פעילי התרבות הקטנה.

פרץ מרקיש, שהתגורר אז בוורשה, נודע כמשורר ופובליציסט חם מזג ומתקדם. הידיעה על בואו עוררה תשואות הסכמה בעיר.

לחלק הפרוגרסיבי בקרב הנוער היהודי, היה פרץ מרקיש המבשר והמהלל של חיים חדשים. מתנגדי הקדמה בעיר, יהודים ופולנים, לא היו מסוגלים למחול על "החוצפה" שבארגון הרצאה שלו, ובכל האמצעים ניסו להפריע למיזם. התוצאה הייתה, שלא היה אפשר להשיג אולם לקיום ההרצאה של מרקיש.

המוצא היחיד היה לקחת את האולם של "יד חרוצים", אשר שימש בעת ובעונה אחת קלויז, ובעלי הבית הציבו תנאי, שאיש באולם לא יהיה בגילוי ראש. היום, לאחר שנים כה רבות, יתקשה אדם לתאר לעצמו מה עבר על מארגני ההרצאה. כשהודיעו לפרץ מרקיש, כבר בשהותו בעיר, כי ההרצאה תתקיים בקלויז, משום שלא ניתן היה להשיג אולם אחר, אפילו לא את אולם בית העם היהודי, קדרו פניו והוא הביע את מורת רוחו כלפי הראקציה ששררה בשנים ההן ברחוב

היהודי והלא-יהודי. למרות זאת אמר מיד בחיך: "אל דאגה חברים, רצה הגורל שמילת הקדמה תשמע דווקא מתוך בית כנסת. אתם זוכרים ודאי את הפואמה שנאמר בה: "הולכים יהודים לכנסייה, לא-יהודים הולכים לבתי כנסת. הכוונה, שבמרוצת הזמן יהפכו בתי כנסת וכנסיות למועדונים לקהל הרחב".

הנה עומד ליד דוכן [התפילה] פרץ מרקיש בן השלושים, כובעו השחור הרחב, מסרב להחזיק עצמו על ראשו הנאה, בעל הבלורית המרדנית. האולם הגדוש של "יד חרוצים" מאזין בעניין עמוק להרצאה על הדרכים החדשות בספרות יידיש. במיוחד נשא חן החלק שנזכרו בו יוצרי ספרות יידיש הסובייטית החדשה: דוד הופשטיין, איזי כריק, איציק פפר, א' קושנירוב, אשר שוורצמן ואחרים; וגם על השפעת א' בלוק, יסנין ומייקובסקי על שירת יידיש החדשה.

לאחר הרצאתו קרא מרקיש מתוך הפואמות שלו. "די קופע" [הערמה], הפואמה אשר בה מתאר המשורר את אשר עבר עליו בעת הפוגרומים של פטליורה, עוררה חלחלה בקרב המאזינים. לאחר מכן, כששמעו קטעים מן הפואמה "כאדיא" [! ראדיארדין], שבישרה את החיים החדשים המתהווים בבירת המועצות, הצווים הראשונים של הממשל הסובייטי, סיסמאותיו של לנין: שלום, עבודה, חופש, שוויון, אחווה ואושר לכל העמים – נמשכו מחיאות הכפיים במשך דקות ארוכות.

ההצלחה המורלית של ההרצאה הוסיפה אומץ לקבוצת פעילי התרבות הקטנה, וההרצאות הבאות של סופרי יידיש אורגנו לרוב באולם "בריסטול".

מפגש חברים בלתי לגלי קשור בהרצאתו של אלתר קציזנה בדירת חנה פלצמן. המשורר קרא, בתרגומו, את "שנים עשר" מאת א' בלוק, הדבר הותיר רושם עז על כל הנאספים.

ההרצאה של מלך רויטש משכה אליה קהל גדול, במיוחד השאלות ותשובות, שנמשכו עד שעת לילה מאוחרת. העניין העמוק והשאלות שהוצגו בדבר ספרות ותרבות יידיש, עוררו אצל רויטש את המילים: "צ'ורטקוב, צ'ורטקוב מעל לכל".

מן ההרצאות הבאות, ראוי להזכיר את המבקר הנודע ש' ניגר, אשר ביקר בצ'ורטקוב בהזדמנות שנקרתה לרגל מסעו ברחבי פולין.

בהרצאות וערבי קריאה הופיעו גם ז' סגלוביץ', יואל מסטבוים, יוסף טונקל, והסופר והמבקר הנודע נחמן מייזל.

כך זכתה צ'ורטקוב להכיר את חשובי הסופרים, המשוררים, המבקרים של ורשה.

פרק נפרד הוא הופעה בצ'ורטקוב של תאטרון מן הטובים בסוגו. בפולין של העת ההיא, תאטרון יידיש האמנותי התקיים ללא סובסידיה ותמיכה ממשלתית. תאטרון יידיש שרד רק הודות לסיוע ולעניין של קהל רחב של המוני העם היהודי. ההצלחה האמנותית הגדולה של התאטרון האיכותי, עם אסתר-רחל קמינסקה בראש, "ווילנער טרופע" ואחרים, זכתה להדים רבים גם בצ'ורטקוב.

למרבה הצער הייתה צ'ורטקוב רחוקה מוורשה, ולא התאפשר לציבור היהודי לראות את כל הלהקות של תאטרון יידיש איכותי.

מעת לעת צצה בצ'ורטקוב להקת גימפל מלמברג וגם להקות תאטרון זולות אחרות, שמחזות שונד שלהם, לא נשאו חן רב בקרב הציבור. הצגת מחזות של תאטרון יידיש איכותי הייתה כמעט בלתי אפשרית, משום שחסר בצ'ורטקוב אולם תאטרון מתאים. אולם התאטרון היחיד היה "סוקול", שהיה בידי הראקציה של האנ-דקים [המפלגה הלאומית הדמוקרטית], אשר סירבו להשכירו למיזמים יהודיים. אך הודות ליזמה של קבוצת פעילי התרבות הצלחנו להתגבר על המכשול, ואולם "סוקול" הפך להיות חופשי עבור תאטרון יידיש; מובן כי המחיר לכל הצגה היה פי שלושה מאשר בתאטרון פולני.

תחילה קשה היה לעניין את תאטרון היידיש האיכותי בהופעה בצ'ורטקוב. נחוץ היה להבטיח להם מינימום של הכנסה. גם בפרט זה חוללה קבוצת פעילי התרבות נפלאות. עם הזמן הייתה צ'ורטקוב שם דבר בעולם תאטרון יידיש. במיוחד מצאו חן שחקני "ויקט" (ווארשאווער יידישער קונסט טעאטער [התאטרון האומנותי היהודי של ורשה]) עם אידה קמינסקה וזיגמונט טורקוב בראש. יונס טורקוב ודינה בלומנפלד היו מאוהבים בצ'ורטקוב. לאחר התפרקות "ויקט", כשאידה קמינסקה הקימה להקה משלה, לא הייתה כמעט עונה בה לא ביקרה בצ'ורטקוב. לשחקנית המחוננת אידה קמינסקה היה מספר גדול של מעריצים, והופעותיה זכו תמיד להצלחה גדולה. האנסמבל שלה

הורכב משחקני יידיש מחוננים. אתעכב במיוחד על שחקן יידיש המצוין מאיר מלמן. בעצמו מגליציה, בוגר הפקולטה למשפטים בלמברג. עוד כסטודנט גילה עניין בתאטרון יידיש והחל להופיע בחוגי חובבים. לימים עבר אל להקתה של אידה קמינסקה כשחקן מקצועי. מאיר מלמן התפתח כשחקן וכאמן, וכיום [מועד כתיבת הדברים] הוא אחד השחקנים והבמאים החשובים בתאטרון יידיש הממלכתי בפולין.

הצלחה רבה בצ'ורטקוב הייתה גם לבימת האמנות הקטנה ולערבי קריאה של הרץ גרוסברד.

ההישג הגדול של קבוצת פעילי התרבות היה דאגתם להענקת הנחות בכל מיזמי התאטרון לצופים צעירים, כך נתאפשר לנוער של צ'ורטקוב ליהנות מכל מיזמי התרבות.

צדק מלך רוויטש בהערותיו: "צ'ורטקוב, צ'ורטקוב מעל לכל".

מתוך הפרק: תרבות וחברה בצ'ורטקוב, ע' 137 – 139.

ב' ש' בונד בצ'ורטקוב

בונד בצ'ורטקוב נוסד יחד עם קבוצות ראשונות של פליטים יהודים שנמלטו מרוסיה, חצו את הנהר זְכָרוֹץ' ובאו העירה בשנת 1905. עובד מספרה בשם פרידמן, עמד בראש הקבוצה וארגן אותה.

בונד היה מיד לכוח חברתי ניכר לעין, וחלק חשוב מן החיים הפוליטיים והתרבותיים בצ'ורטקוב. הצלחת הארגון נבעה מכישורים חשובים שהפגין החבר פרידמן, נואם מבריק ובעל מראה חיצוני מרשים. לבונד הייתה מאחוריו גם מסורת ארוכה של פעילות פוליטית-חברתית, שהחלה עוד לפני ייסודו ב-1897.

למעשה היה בונד ארגון פועלים יהודי סוציאליסטי הראשון בצ'ורטקוב, שחינך את האדם העובד לאור הרעיון שעליו להיאבק למען תנאים סוציאליים טובים יותר, להשפיע למען תרבות יידיש ולהוקיר את ספרותה.

אף כי בעת ההיא התהוותה גם מפלגת פועלי ציון, הצליח בונד לארגן לראשונה את הנערות המשרתות, שהיו אז הפרולטריות המאורגנות היחידות בצ'ורטקוב. צעירים רבים, בעלי מלאכה, הצטרפו לבונד מתוך תחושה שהמפלגה נאבכת למען גורלם החברתי ומעוניינת להקל את מצוקתם.

בונד הצליח למשוך אל שורותיו חלק גדול מן הסקציה היהודית של המפלגה הסוציאליסטית הפולנית (פ' פ' ס'), לחזק את המפלגה ולהפוך אותה לכוח פוליטי חשוב בעיר. כתוצאה מכך ניהל בונד פולמוס עז עם פ' פ' ס' בדבר תפקידם ומשימתם של הסוציאליסטים היהודים בפולין. בשעה שהסוציאליסטים הפולנים תמכו ברעיון של ארגון ארצי ומיזוג מלא של כל המיעוטים בתוכו, היה בונד בעד סוציאליזם יהודי משלו, במסגרת ארגונית עצמאית. בעיקר ניהל בונד מאבקים פוליטיים עזים עם מפלגות אחרות, אך היה פעיל גם בתחום התרבותי, לא במידה שהיה פעיל בתחום הפוליטי-חברתי.

ההישג המקצועי היחיד של בונד היה ארגון עושי הטליתות והכרזת שביתה. סך הכול היו שישה עובדי טליתות בעיר, שעבדו אצל מעביד

אחד. השביתה נמשכה שבועות אחדים ונסתיימה בלא-כלום, המעביד מת לפתע, ולעושי הטליתות לא היה מקום עבודה לשוב אליו.

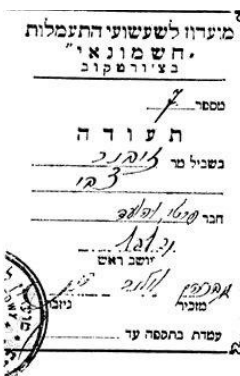
בונד שקע במהירות בה נתהווה, כשהמנהיגים והמייסדים שבאו מרוסיה היגרו מצ'ורטקוב אל העולם הרחב.

מתוך הפרק: תרבות וחברה בצ'ורטקוב, ע' 139 – 140.

ב' ש' תנועת הספורט בצ'ורטקוב

בתקופה שלאחר מלחמת העולם הראשונה הייתה פריחה גדולה בתנועת הספורט בעיר שלנו.

זה החל בקבוצת כדורגל של נערי בית ספר, אשר רכשו מחסכוניותיהם מדי ספורט וכדורגל. לא הייתה הנהלה וגם לא ארגון. התאגדות הספורט הראשונה בגליציה "מכבי" התארגנה רק בשנים 1921-1922, בצ'ורטקוב אימצו חלק גדול מחוקיה וייסדו מועדון ספורט "חשמונאים". שורה שלמה של אישים החלה להתעניין בארגון הספורט החדש וסייעה בתקופה הראשונה. חלק מן הבחורים היהודים, אשר שיחקו במועדון הפולני "צ'ורטקוביה", עברו אל מועדון הספורט



"חשמונאים". הצטרפה גם שורה של ספורטאים צעירים חדשים, והארגון התפתח במהירות. בראש קבוצת הספורט התייצב עורך הדין ד"ר בירנבוים, עסקן מסור וגם שופט בתחרויות ספורט. קבוצה גם שורת מצנטים, אשר תמכו באמצעים כספיים במועדון הספורט. מבין השחקנים החשובים יש להזכיר את דוניה רייך, מוניה זילברמן, שמעון הוט, ולציה שמרנד, יונה כהן. נערכו תחרויות ספורט מקומיות עם קבוצות ספורט נוצריות. בשנים 1928-1930 הרחיבה חברת הספורט את פעילותה וייסדה מחלקה

חדשה להתעמלות, שחייה, תחרויות רכיבה על אופניים, פינג-פונג, ספורט חורף. שוובל וצבי שרפשטיין היו מנהלי מחלקת ההתעמלות. כל מחלקה מנתה 20-30 אנשים. היו גם שני צוותי כדורגל, אל"ף, בי"ת. במרוצת הזמן הצטרפו למועדון הספורט גם נערות והן היו פעילות מאוד.

רוב חברי מועדון הספורט הגדירו עצמם ציונים, לכן היו מדי הספורט בצבעי כחול-לבן.

בשנים 1931-1935, הייתה לארגון הספורט בהנהגת שני עורכי דין, ברנקלוי וטירקל, תקופת הפריחה היפה ביותר. הם הרחיבו את פעילויות הספורט, קשרו קשרי ספורט עם מועדונים פולניים ויהודיים

רבים, ועניינו, באמצעות בילויים ספורטיביים יהודיים – שורה שלמה של פעילי ספורט פולנים.

בשנים האחרונות של שנות ה-30 החלו לתכנן רכישת מגרש ספורט משלהם, אך המצב הפוליטי כבר היה קשה, ובאו שנות המלחמה, שחיסלו, יחד עם החורבן הכללי, גם את ההישגים הספורטיביים של צ'ורטקוב היהודית.



מסדון הספורט "הסמונאים". סקצית כדורגל
 מימין לשמאל – טומאז'ס לוטבסקי, ד (קרובו של שווארץ), ברנקלאו, אורבן, שפירא יהודה,
 (חייל נוצרי), שמעון דומ, ד, דגדשה כץ, רייך דוניו, ווינקלער, שטעקל, קלייזר, ז, בלאנק לייבצי,
 זונשטיין דוד, יושבים באמצע: איגער, ד, בינדר, ריקסער, בחזית: ז, וולצי, כהן.
 דער ספארטיקלוב "הסמונאי", סטובאליסקציע

מתוך הפרק: תרבות וחברה בצ'ורטקוב, ע' 140 – 141.

[ברוך]-מאיר לוקר-דרוק **היריד השנתי בצ'ורטקוב**

מדי שנה בשנה התקיים בצ'ורטקוב, ב-12 ביולי, יריד שנתי, כינו אותו: פֶּטֶר [הקדוש], והוא נמשך שמונה ימים.

מקורו ומרחוק היו נוצרים עולים לרגל אל צ'ורטקוב, אל אודפוסט פֶּטֶר [מחילת עוונות והילולה הנערכת ביום זה]. זקן ונער, מערים ומכפרים, ברגל ובעגלות, זרמו המוני עולי רגל אל העיר. המבוגרים באו להתפלל, אך לצעירים הייתה זו הזדמנות לחינגה: לשתות ולזלול, להתגולל בבתי המרזח, לבלות על הקרוסלות שבכיכרות העיר וללכת לראות נפלאות בקרקס.

כוונות עולי הרגל בבואם אל צ'ורטקוב לא עניינו את היהודים, להם חשוב היה שיבואו איכרים רבים ככל האפשר, אנשים רבים ככל האפשר, להתארח בעיר. יהודי צ'ורטקוב התפללו תמיד שיהיה לעולי הרגל מזג אוויר נעים, משום שיהודים רבים ציפו בעיניים כלות לאודפוסט. לרבים מהם זו הייתה שאלה של פרנסה, של פת לחם ליום המחר. לא אחת שימש אודפוסט מוצלח מקור פרנסה למשך החורף כולו ליהודים רבים.



הרחוב הדרומי של כּרְהֶשֶׁק (ריגה) צולם ביום היריד השנתי (פֶּטֶר הקדוש)

האמת, לא היה יהודי בצ'ורטקוב שלא הייתה לו נגיעה לאודפוסט. הציפייה הקיפה את כל הפרנסות, כל המלאכות ובתי העסק. האופים אפו לחם, לחמניות לבנות וכעכים למען עולי הרגל. עקרות בית רבות כבר הייתה להן חזקה בימים אלה, הן אפו מאפים מיוחדים. אחרים לעומת זאת הכינו משקאות, כל מיני משקאות, ומשקה עשוי תפוחי עץ ומים. חנויות המזון הכינו חביות של דגים מלוחים, מן המאכלים

האהובים ביותר על האיכרים. תחילה שטפו את המליח, לאחר מכן שיסעו אותו לאורכו, כמו יהודי את חלת הפורים, להבדיל, וטרפו אותו בתיאבון רב עם פרוסות גדולות של לחם שחור.

מקום מיוחד, בהכנות השונות ליריד שמונת הימים השנתי, תפסה מלאכת הכנת דוכנים ובודקות לסוחרים בכיכר, אשר בה נתקיים היריד השנתי.

סוחרים ובעלי מלאכה מכל קצות הארץ באו בעוד מועד אל צ'ורטקוב, להצטייד באישורים למכירת סחורותיהם או מוצריהם בשוק. מועצת העיר נטלה תשלום מיוחד על כל דוכן ובודקה שהוקמו בשוק.

נגרים וסתם תוקעי מסמרים עבדו יומם ולילה להקים ולהרכיב את הבודקות. לא רק סוחרים זעירים ותגרני שוק, אפילו בעלי מפעלים, שביקשו לעצמם פדיון במכירה ישירה, נהגו להביא את סחורותיהם לשוק, הרכיבו בודקות אחדות במקומות שונים בכיכר הגדולה, וכך נפטרו ממלאי הסחורה שלהם וקיבלו כסף מזומן.



הרחוב המזרחי של כפר השום (וינוואס) בזמן היריד השנתי
הבתים יצד שמאל היו הבתים הקיצוניים סצד המערב בניטו. הרחוב שימש כמכלאה בזמן האקציות
ועפרו רווי דם מאות יהודים שנורו במקום. כמעט כל הבתים נהרסו

סוחרים מלמברג [לבוב], סטניסלבוב [איבנו פרנקובסק] ואפילו לודז' היו ספקים קבועים של סחורותיהם ביריד השנתי. הסחורות העיקריות שנמכרו ביריד היו אריגים וסדקית.

לא איכרים בלבד, גם נשות צ'ורטקוב והעיירות הסמוכות באו לקנות את הנחוץ להן ובעיקר ציוד לחתונה.

הפדיון היה גדול לא בשוק בלבד אלא גם בבתי העסק בכל העיר. הכנסות טובות במיוחד היו לחנויות התכשיטים למיניהן. המסבאות, המסעדות, בתי הקפה המו אדם למן השחר עד שעת לילה מאוחרת.

כשבאה השבת ברור היה לאיכרים כי זה יום מנוחה. היריד עמד מלכת מערב שבת עד לאחר הבדלה.

אוירת חג מיוחדת שררה במשך שמונת ימי היריד גם אצל הגנבים. לא רק גנבים מקומיים שוטטו לבקש "פרנסה", התקבצו ובאו גם גנבים מן הערים והעיירות הסמוכות. הם עבדו בכל החזיתות – כפי שאומרים. כל פעם המציאו קומבינציות חדשות, המצאות חדשות, תעלולים, כדי להוציא במרמה, מן האיכרים ומן הסוחרים, כסף או מוצרים. שוטטו "שחקנים" במשחק "שלושת הקלפים" [תרגיל עוקץ], מכרו פליז כזהב, וגם שלחו בחשק רב ידיים לכיסי הזולת. תכופות פרצו בודקות בלילה וגנבו את הסחורות. מה לא עשתה המשטרה כדי לשים עין על "הקליינטים" המוכרים, הם תמיד מצאו עצה להמשיך ב"פרנסתם" ולחמוק מהיתפסות ומשיבה בכלא.

היריד השנתי שימש למטרה חשובה נוספת. משפחות יהודיות נדברו לעשות "ראיונות" בין זוגות צעירים, לתת הבטחה וגם לעשות תנאים. כשנסגר שידוך, שוב גדל הפדיון, כי המחותנים רכשו מתנות רבות לחתן-כלה.

מובן מאליו כי היריד השנתי היה תקופה של פדיון גדול לבתי המלון; בעלי בתי המלון אף שכרו חדרים בדירות שכנות למשך ימי היריד, כך הגדילו את יכולת האירוח של בתי המלון למספר גדול יותר של אורחים. לא רק באמצעות בעלי בתי המלון, גם ביזמה פרטית השכירו יהודים חדרים בדירותיהם למשך כל תקופת היריד השנתי.

בדרך כלל הייתה לכל יהודי בצ'ורטקוב נגיעה ליריד השנתי, הוא הרוויח בו כסף, מי פחות ומי יותר; כך היה היריד השנתי הגדול אחד ממקורות הפרנסה החשובים אצלנו בצ'ורטקוב.

מתוך הפרק: כלכלה, ע' 180 – 182.



ישראל הירשקוביץ

ישראל הויזר חנות הספרים הקטנה של שרה בת נפתלי

פרק בקורות התרבות בצ'ורטקוב

בתחילת שנות ה-80 של המאה ה-19 לא היה בצ'ורטקוב בית מסחר לספרים. אפשר היה לקנות זוג תפילין, מזוזה, אגודת ציציות, חומש קטן, סידור קטן, לוח, ספרון קטן ובו ברכת המזון, תחינה, גמרא ישנה לקרוא בה בעת זמן של לימוד ותשמישי קדושה אחרים – אצל סופר [סת"ם], מלמד, מוכר הספרים נודד. ספרים גדולים ויקרים יותר, כמו סט חומשים עם כל הפירושים, בכריכת עור משובחת; נ"ך, משניות, מדרשים, "עין יעקב", שו"ת, ש"ס – המתינו ליריד השנתי של לשקוויץ [לשקוביץ, אולשקוויץ], מרחק 15 ק"מ מצ'ורטקוב, כדי לנסוע לקנותם. שם הצליח כל אחד לקנות מה שרצה בו ומה שלבו התאוה אליו אצל מוכרי הספרים הגדולים מלמברג [לבוב], קרקוב, פרמיסל [פֶּשמישל].

רצה הגורל, שתזכה צ'ורטקוב עצמה בבית מסחר לספרים. בכמות לא יכול להשתוות לבתי העסק הגדולים של מוכרי ספרים, אך באיכות היה מן הגדולים בגליציה.

זה המקום לספר את סיפורה של הגיבורה, שהמאמר נושא את שמה, כך יכיר הקורא טיפוס מעניין של אישה, אשת חיל, דמות נדירה של נשות העבר.

באחד הימים, בשנות ה-80 של המאה ה-19, עצרה סמוך לאחד הקלויזים בצ'ורטקוב עגלה גבוהה עמוסה. בעל העגלה ומוכר הספרים פרקו ממנה במאמץ רב שקים כפולים גדולים, השקים היו גדושים בספרים. הם הכניסו אותם אל הקלויז, ומיד הוציאו מן האריזה וערכו על השולחנות ועל הספסלים. מוכר הספרים, רווק מזדקן כבן עשרים ושבע, עם זקנקן קטן מחודד ופאות ארוכות מסולסלות, השגיח היטב על קהל המתבוננים שהתייצבו, כדבורים סביב לדבש, סביב הספרים המונחים, דפדפו והציצו בהם בהנאה רבה. הקהל לא רק דפדף אלא גם קנה. מיד נודע בעיר כי בא מוכר ספרים גדול, שיש אצלו מבחר עשיר של ספרים, ובאו גם מקלויזים אחרים לקנות ספרים. היה אצלו מכל

טוב: ספרים למדניים, ספרי מחקר, גם ספרי השכלה ורומנים של שמ"ר. אצל מוכר הספרים אפשר היה גם לבצע הזמנות לספרים גדולים יותר ויקרים מאוד, כמו ש"ס ורמב"ם. חוץ מזה הייתה ברשותו רשימה של ספרים ישנים למיניהם, אנטיקות, יקרי מציאות. מקום מגוריו היה בוצ'אץ', מרחק כ-30 ק"מ מצ'ורטקוב, שם היה לו אוצר ספרים זה.

אמרו על מוכר הספרים כי הוא עשיר כקורח, אין פלא אפוא ששדכנים עטו עליו. הוא סירב לשמוע על שידוכים, אך הלך לראות נערות, באמתלה של מסירת "קרבן מנחה", סידור, "צאנה וראינה". עושה הכובעים, ר' נפתלי, התפלל בקלויז, אשר בו הוא ניצב עם ספריו מחוץ לאריזותיהם. הוא שם עליו עינו וראה את העסקים הטובים שהוא עושה. חשב ר' נפתלי שיכול להיות שידוך טוב לבתו שרה, והוא הזמין אותו לביתו.

שרה הייתה רווקה כבת עשרים ושלוש, יפת תואר וחכמה, ולא רצתה להינשא לחסיד אדוק עם זקן ופאות. אך האב, שבעצמו היה אדוק מאוד, לא התיר לה להינשא לבחור חילוני. שרה מצאה חן בעיני מוכר הספרים, אך לא הייתה מוכנה לשמוע על השידוך. האב התעקש ובניגוד לרצונה השיא אותה למוכר הספרים.

מיד לאחר החתונה חלתה שרה במחלה קשה. ר' נפתלי הוכיח את עצמו כי הדבר קרה בגלל התעקשותו לחתן אותה עם מוכר הספרים. הוא גמר אומר בלבו כי ברגע שתחלים, תתגרש. מוכר הספרים היה מסור מאוד לשרה, לא חסך כסף, זימן רופאים, ישב ליד מיטתה יומם ולילה. כאשר החלימה הייתה אסירת תודה לו. עם האב הייתה שרויה ברוגז ולא דיברה עמו. כשהציע לה להתגרש מבעלה, דחתה את הצעתו בכעס, וקיבלה לטובה את מה שיועד לה.

שרה ובעלה, מוכר הספרים, נמלכו בדעתם היכן לגור. הוא רצה לבנות את ביתו בבוצ'אץ', שהייתה קהילה יהודית גדולה יותר, עיר של למדנים, ואפשר היה לזכות בפדיון גדול יותר לספרים. שרה לעומת זאת עשתה לה חשבון משלה. בעלה יוכל לעמוד עם ספסלי ספריו בקלויז של הרבי, ולפדות כסף רב עבור ספרים אצל ציבור החסידים הגדול שזרם בקביעות אל הרבי. היא עצמה, כובענית טובה במקצועה, החליטה לעבוד גם כן. התיישבו אפוא בצ'ורטקוב, הכינו בית נאה

ורחיטים מן הטוב והיפה ביותר, כי מוכר הספרים לא חסך משרה שלו, שניהלה בית יפה ביד רחבה.

אך הם לא עזבו לחלוטין את העיר בוצ'אץ', זה הרי היה מקום פרנסה. שרה הסכימה שייסע בעלה מדי פעם למכור שם ספרים וישוב ברכבת, נסיעה של כשעה ומחצה.

שרה עצמה החלה לעבוד בכובענות והשתכרה היטב. בעלה הכניס הביתה ארון גדול עם ספרים וציין על כל אחד מהם מחיר בכתב סתר, על מנת ששרה תוכל למכור בהיעדרו מן הבית. הוא גם מסר לה מספר מסוים של ספרים, במיוחד רומנים, להשאלה בתשלום לקוראים. וכך, תוך זמן קצר, הפכה שרה בת נפתלי למוכרת ספרים וספרנית השאלה ראשונה בצ'ורטקוב.

כאשר ילדה שרה את הילד הראשון, שכרה משרתת והמשיכה בעבודתה ובחנות הספרים. בעלה חילק את זמנו, שבועות אחדים בצ'ורטקוב, ואחדים בבוצ'אץ'. הם כתבו זה לזה גלויות דואר. היא הודיעה לו מה מכרה, כדי שידע לשלוח לה סחורה חדשה. אם לא קיבלה ממנו ידיעה במשך שבוע, מיד יצאה ברכבת אל בוצ'אץ', להיוודע מה שלומו. אם היה חולה לקחה אותו הביתה, להשגיח עליו ולדאוג לו עד שיחלים. פרנסה הייתה להם בשפע, והם חיו חיים מאושרים ושלווים.

לאחר שש שנות מגורים בדירתה השכורה הנאה, במרכז העיר, עלה על דעתה באחד הימים לעבור לדירה משלה. זה היה בית מט ליפול וישן שנתן לה ר' נפתלי כנדוניה. אף שכולם ניסו להניא אותה מכך, משום שהסמטה הייתה צדדית ומלאה בוץ ומים כמעט כל השנה, והיא תפסיד קונים. שרה התעקשה, ועם פועלים אחדים ניגשה לשיפוץ הבית. לשה טיט, תיקנה את הקירות הנופלים, בנתה מחדש את התקרות, תיקנה את הגג, והחורבה הייתה לבית נאות ובו שני חדרים גדולים, אחד שימש לאכילה ושינה והשני – חנות ספרים.

לא ניתן היה לתאר את שמחתה של שרה כאשר זכתה להיכנס לבית משלה, ולא לגור עוד בדירה שכורה.

עם כניסתה של שרה לסמטה האחורית, המקום העני, הבוצי, השרוי במרה שחורה – קם לתחייה. שרה הייתה שם הדמות המרכזית. הנשים

העניות, שעמלו קשה להרוויח את פת לחמן: התופרת, תופרת הלבנים ואחרות, היו באות לביתה לעבוד יחד, לשיר תוך כדי עבודה, לשתות כוס תה מן הסמובר הלוהט תמיד, וגם לאכול ארוחה קלה. לשרה תמיד היה משהו בתנור למען אורחותיה. בעלה המשיך לעבוד, ואף היא השתכרה, והחיים נמשכו בשלווה ובשביעות רצון.



רובע דלת העם

מן הטובות הגדולות שעשתה שרה למען שכנותיה העניות, הייתה כתיבת מכתבים לקרוביהן באמריקה, שישלחו תמיכה. היא כתבה את המכתבים באופן נוגע ללב ותיארה את המצוקה והבדידות של האנשים, פונה אל רגש האנוש שבהם ואל חובתם כקרובים. כמעט תמיד הייתה למכתביה השפעה מועילה, ונתקבל כסף מן הקרובים. הדולרים הספורים ממש קיימו את הקרובים בצ'ורטקוב, זה היה שכרה העיקרי של שרה.

כאשר מי משכניה חלה, שימשה שרה כתובת למשפחות הסובלות. כשהמחלה לא הייתה רצינית, תמיד היו לה בביתה תרופות מאלה שמחזיקים על כל צרה שלא תבוא. הייתה המחלה רצינית, רצה היא עצמה לזמן רופא, ותכופות ישבה שעות ארוכות, אפילו עד שעת לילה מאוחרת, לסייע לחולה. היא עצמה ריפאה מכות רבות: שלפוחיות, נקע, עצירות, כך שימשה "רופא" לחלק זה של העיר, בסמטאות האחוריות. כל סובל, כל יולדת ענייה, באו אל שרה לבקש עזרה ותמיכה.

במכירת ספרים הייתה לשרה עבודה מועטה, בצ'ורטקוב לא הרבו לקנות ספרים. הארגזים מלאי הספרים ניצבו בחדר ממתינים לבעלה,

אשר בשובו לחגים יפתח אותם ויציגם בקלויז של הרבי למען ציבור החסידים הגדול שהיה בא בחג אל הרבי. אך הייתה לשרה עבודה רבה בהשאלת רומנים לקריאה, קוראים וקוראות היו רבים בצ'ורטקוב. עני ועשיר קראו רומנים, גם נערות מבתים בורגניים, שבדרך כלל קראו רומנים פולניים וגרמניים בלבד, בוססו תכופות בבזון של הסמטה האחורית, כי יצאה נפשן לרומן כתוב ביידיש. כשנכנסו לביתה של שרה בת נפתלי, לא חדלו הנערות העשירות להתפעל מן הניקיון, הצחות והיופי ששררו בכל פינה בבית. שרה עבדה תמיד ביום חמישי בלילה ובמשך יום שישי כדי ליפות את ביתה לכבוד שבת.

שרה התייחסה אל קוראותיה, עניות ועשירות, כאל חברות. הן אהבו את שרה, ורבות סיפרו לה על ענייניהן הפרטיים וגילו לה את סודותיהן האינטימיים. כך יצרה שרה אווירה מיוחדת סביב חנות הספרים שלה, שהייתה לא רק פינת תרבות אלא גם נקודת מפגש חברתית לנוער הטוב של צ'ורטקוב.

לרוב קראו אנשים רומנים סנסציוניים שהחזיקו את הקוראים במתח. ההצלחה הגדולה ביותר הייתה לרומנים של שמ"ר, אך קראו גם את בלאושטיין, הרמלין, טננבוים ואחרים, למרות שלא הייתה להם ההצלחה שהייתה לרומנים של שמ"ר. פחות קראו רומנים שהיה להם ערך ספרותי מסוים, כמו ספקטור, דינזון, דיק ואחרים, ועוד פחות מאלה את יצירות שלום עליכם, פרץ ומנדלי. מרבית הקוראים והקוראות היו בעלי מלאכה עניים, שוליות, נערות עובדות, ומכאן ההצלחה לרומן המתח ולא לספרות האיכותית.

עם הזמן גדלו הילדים, והבן הבכור כבר עסק במכירת ספרים בקלויז של הרבי, לחסידים הבאים. השאלת רומנים פחתה מדי שנה. נתהוו ספריות חדשות בעיר, חברתיות, עם ספרים איכותיים יותר, והם ניתקו את החברים הקוראים מרומן שונד הסנסציוני. בעיקר גרמה נזק לספריית ההשאלה של שרה בת נפתלי, הספרייה החדשה של האחים שטרנברג, שהייתה מאורגנת באופן מתאים ובה מבחר עצום של אלפי ספרים בשפות שונות: יידיש, עברית, גרמנית, פולנית ושפות נוספות. כל קורא קיבל שם מה שרצה והתאוה אליו, החל בשונד, הרומנים הקלוקלים הזולים ביותר, וכלה ביצירות הטובות ביותר של הספרות העתיקה והחדשה.

משרה בת נפתלי נשמטו שתי הפרנסות, כובענות והשאלת ספרים. היא לא הייתה מסוגלת לשבת בחיבוק ידיים, מטבעה הייתה בעלת אופי דינמי, והחליטה לחפש פרנסה אחרת. לא חלף זמן רב ושרה נראתה עומדת בימי השוק ליד דוכן בלב השוק, סרט מדידה בידה, מוקפת קונות, מודדת ומוכרת שאריות אריגים.

שרה התמסרה למסחר, דירתה והבית התמלאו סחורות. החליטה שרה לרווח את דירתה. לבה עדיין היה עם הספרים, ראשית חיפשה להם מקום על מנת שתוכל להתמסר למסחר. נזדמן לה לשכור חנות קטנה בשוק, לא התלבטה ושכרה אותה. הכניסה את ארגזי הספרים, התקינה מדפים והציבה עליהם את הרומנים. כך השיגה שני דברים גם יחד: בבית היה מרווח יותר, וקיבלה חנות קטנה לספרים.

שרה הייתה האישיה החזקה במשפחתה, הכול היה לפי כתובתה ולפי שמה. הילדים נקראו: ישראל שרה נפתליס – ישראל בן שרה בת נפתלי, רחל בת שרה בת נפתלי. נדיר שמישהו בצ'ורטקוב ידע מה שם בעלה, כי שמו היה: בעלה של שרה בת נפתלי. המעניין מכל, אפילו אביה לא נקרא נפתלי הכובען אלא אבא של שרה בת נפתלי. אצל שרה התאכסן יהודי שסחר בנוצות, ולה היה חלק בעסקיו. יהודי זה ידע על-פה כל תהילים. תכופות נהג להתלוצץ שאפילו תהילים נקרא: "שרי נפתלי" (תהילים סח 28). כך קרה גם עם החנות הקטנה. לא חלף זמן רב ובעיר היה פופולרי השם: חנות הספרים הקטנה של שרה בת נפתלי.

שרה המשיכה בעסקיה, ובחנות עמד בנה הבכור [ישראל הויזר]. בזמן הראשון לא הייתה לו עבודה מרובה. אך לא חלף זמן רב והחנות החלה להיות מרכז לנוער, במיוחד לנוער הציוני, ותמיד מלאה צעירים, המולה ואווירת שמחה. החברה הצעירים היו לרוב בנים לבעלי אמצעים, ולא היו להם דאגות פרנסה, הם נמנו עם מעמד הצעירים המשכילים. כך הפכה חנות הספרים של שרה בת נפתלי מרכז לאליטה הרוחנית של צ'ורטקוב. בנה של שרה היה מנוי על "הצפירה", "השלוח", והצעירים בלעו את "משבת לשבת" מאת נחום סוקולוב, התעמקו במאמרי אחד העם, קראו בהתלהבות את שירי ביאליק וטשרניחובסקי, שניאור ואחרים. אנשי חבורת הבטלנים האינטליגנטים ידעו כמעט כולם את השפה הגרמנית, שהעניקה להם אפשרות לערוך היכרות עם הספרות העולמית הכללית. מחבורת "הבטלנים" בקעו

לימים טיפוסים מעניינים ודמויות חברתיות-תרבותיות, אשר גילמו תפקיד חשוב בחיי צ'ורטקוב היהודית.

ראש החבורה היה מאיר הרלבך, האדמו"ר, כפי שכינה אותו באירוניה אהרן שכטר. בחור מבוגר יותר, חולני, שנאלץ לקטוע את לימודיו לרבנות בשל מחלתו. היה בן יחיד לבעל מלאכה אמיד, זה אפשר לו להיות "בטלן".

הוא היה אחד הצעירים האינטליגנטים והמשכילים ביותר בצ'ורטקוב, מלא וגדוש בספרות יידיש ובספרות העברית העתיקה והחדשה, וגם בקיא בספרות הגרמנית והעולמית הכללית. ציוני בלב ונפש, נואם בעל עושר רוחני, מפיץ הספרות הציונית, אדם שהקדיש זמן רב לחינוך העברי, סייע בהקמת "חדרים" מתוקנים, והיה עסוק כל כולו בעשייה הלאומית.

בזמן מלחמת העולם הראשונה נמלט לווינה, התחתן שם, חלה ושנה לאחר נישואיו מת.



פראשני המסכילים בצ'ורטקוב
מין די ערשטע פסכילים אין טשאָרטקאָוו
זימין לשמאל: יוסף גטר, ד"ר אהרן קרשכטר, ד"ר יצחק שפירא ז"ל, צבי אורנשטיין ז"ל
ישראל הויזר, מאיר הרלבך ז"ל.

ד"ר אפרים זוננשיין, ד"ר אהרן קאהן[קון]-שכטר, יוסי ברכר, בן-ציון לכה, בן-ציון רוזנצווייג (שלושת האחרונים היו העולים הראשונים לישראל, ד"ר קאהן-שכטר היה העולה הרביעי מקרב צעירי צ'ורטקוב), ד"ר יצחק שפירא, הירש אורנשטיין, יוסי גטר ועוד אחדים היו הדמויות המרכזיות של חבורת הבטלנים האינטליגנטית בצ'ורטקוב, אשר נקודת המפגש שלהם ומקום המפגש האינטלקטואלי-חברתי היה חנות הספרים של שרה בת נפתלי.

בשנת 1913, נשלח הסופר א' ליטווין [שמואל-לייב הורביץ] מטעם "פארווערטס" האמריקאי לאירופה לתאר את החיים היהודיים. הוא ביקר בערים ובעיירות רבות ובא גם אל צ'ורטקוב. כסופר ועיתונאי מנוסה הביא בחשבון מיד את שפע החומר המצוי אצל חבורת הבטלנים של צ'ורטקוב, העשוי לשרת את משימתו, והוא אכן פנה אליהם על מנת שיבואו לעזרתו בהכרת החיים היהודיים בצ'ורטקוב. הם נענו לכך ברצון, גם להם היה עניין שיכתבו על צ'ורטקוב וינציחו אותה. א' ליטווין היה נלהב מאוד, ממש יצא מגדרו ממה שראה ולמד על החיים היהודיים בצ'ורטקוב. ביצירתו בשישה כרכים "יידישע נשמות" כתב על צ'ורטקוב את השורות הבאות:

"הו צ'ורטקוב, צ'ורטקוב, חלף כבר חודש ימים מאז שבתי משם, ועדיין אני נתון תחת השפעתה המכשפת. עיירה כזו אין בגליציה ולא ברוסיה! שנים רבות לפני בואי לכאן היה השם צ'ורטקוב לדידי אפוף ערפל של אגדות. אך בבואי לכאן מצאתי את המציאות מופלאה מכל אגדה. שבועיים ביליתי בצ'ורטקוב, אילו ביליתי כאן עשרת מונים יותר, לא הייתי מסוגל לדלות את כל הדברים המפתיעים שיש בעיירה זו. שום עיירה יהודית, בעולם כולו, אינה עשירה בטיפוסי יהודים מקוריים כמו צ'ורטקוב. גם עתה חידה היא לי: מאין באה לכאן, לפינה הנידחת בגליציה, כמעט על גבול פודוליה הרוסית, מידה כזו של חוויות חיים, עושר ורבגוניות של טיפוסי יהודים, מקוריות כה עמוקה של אישים?"

שניים מחבורת הבטלנים מחנות הספרים של שרה בת נפתלי, ראויים לתודה על ההתלהבות הגדולה של ליטווין מצ'ורטקוב: מאיר הלרבך ויוסי גטר. הם סיפקו לו כמעט את כל החומר על צ'ורטקוב. למעשה לא העבירו לו את הדברים כך סתם, אלא הכניסו לזה את כל האינטליגנציה, הידע והאהבה שלהם לעירם, וכך הקלו עליו את מלאכתו וגם הציגו את תוויה היפים יותר. מאיר הלרבך ויוסי גטר היו

אמנים בתיאור של דמות או אירוע, לא פחות מאשר א' ליטווין בקולמוסו. הם דיברו, תיארו, סיפרו, והוא ישב, הקולמוס בידו, וכתב כמעט מילה במילה את דבריהם. די להשוות את הטיפוסים מעיירות אחרות, המתוארים ב"ידישע נשמות", כדי להשתכנע שהטיפוסים של צ'ורטקוב מתוארים באופן אמנותי יותר ובנימה הומוריסטית מופתית.

מאיר הירש, שהיה שפיראניק, סיפק לו את כל החומר על הרב המשכיל, ר' ישעיה-מאיר שפירא, וגם פרטים אין ספור על תלמידיו ותומכיו. בתיאור חייהם ומאבקם בחצר הרבי, עשה מאיר הירש אידיאליזציה שלהם. הוא גם שסיפק לא' ליטווין את שני פנקסי העיר, יקרי המציאות, שאיש לא זכה להביט בהם. הוא גם הסדיר למענו שיתקבל אצל הרבי, ר' ישראלניו, באמצעות כלתו שהייתה חברה של חוהלה, בת הזקונים של הרבי. הוא לא נתקבל כחסיד עם פדיון [תשלום לרבי], הבא אל הרבי לחגוג, אלא כסופר הבא אל הרבי לראיין אותו.

הירש (צבי) אורנשטיין סייע אף הוא רבות לא' ליטווין, הוא הלך עמו אל הסמטאות האחוריות של צ'ורטקוב, בין נערות עובדות עניות, ורשם את התווים לשירי עם שהן שרו באוזניהם וקיבלו תשלום של עשרה טלר אוסטרי על כל שיר.

יותר מכולם עזר לו הבטלן יוסי גטר, שבילה אתו את מרב הזמן של שני שבועות ששהה א' ליטווין בצ'ורטקוב. יוסי גטר דיבר, ליטווין רשם. כל הדמויות העממיות המתוארות – ברלה אנטי-מיליטריסט [סירב לשרת בצבא הקיסר. נהג כמשוגע עד ששוחרר], ינדז'ה בעל העגלה [שמו היה הירש, ינדזה בא לו מאשתו, רחלה ינדז'ה, שהייתה הדומיננטית בבית], הרקדנית היפה, מאנדז'ה קנאק [בעת נסיעה אהב להכות בשוט את סוסו], גצל מחלק המים, היפני [היה קצר ורזה], מיט נחתשתהיה נחת [מחסידי הרבי מבלז, ביטוי שגור בפיו כשהייתה חתונה אצל הרבי], קוויטקע'בט לווייה [על שום אדרת שער איכרית שלא הסיר מגופו], המאנפף, התענוג [כל מצווה ובעצם כל דבר גרמו לו תענוג], די פלאגערס'המציקים [בחורים יהודים לקראת גיוס, שהתענו כדי להשתחרר משירות צבאי, ובמקביל עוללו תעלולים והציקו ליהודים בעיירה] ועוד טיפוסים רבים המתוארים ביצירה בשישה כרכים מאת ליטווין "ידישע נשמות" – הן תוצר ישיר של מה שתיאר בפניו יוסי גטר והוא רשם מפיו [המידע על בעלי הכינויים, מספרו של

ליטווין, כרכים 5-6. הדמויות המתוארות בספרו, אינן בהכרח מצ'ורטקוב, אלא מגליציה בכללה].

ליטווין גם נעזר ביוסי גטר בתיאור הטיפוסים של בוצ'אק', אך התוצאה לא הייתה עסיסית כמו התיאורים של צ'ורטקוב. ליטווין העיר בספרו כי אחרי צ'ורטקוב, בוצ'אק' היא העיר המעניינת ביותר. אני סבור כי הערה זו אינה תואמת למציאות, בוצ'אק' הייתה קהילה הרבה יותר מעניינת מצ'ורטקוב, והייתה לה גלריה עשירה ורבגונית יותר של טיפוסים. מה שחסר לבוצ'אק' – בטלנים, יושבי חנות הספרים של שרה בת נפתלי, שירצו ויהיו מסוגלים להקדיש הרבה כל כך לא' ליטווין. די להצביע על היצירות של שמואל צ'צ'קס, הסופר העברי הנודע שמואל-יוסף] עגנון, המתאר ביצירותיו טיפוסים מיוחדים ומעניינים בבוצ'אק'.

אל חבורת הבטלנים יש להוסיף גם את שני בעלי ההשכלה הגבוהה פדר ושומר; אברהם וסר, בן של שיע, חזן הקלויז של הרבי; השען אברמוביץ' ואחרים. בין הנכנסים אל חנות הספרים של שרה בת נפתלי היו גם יהושע פרמינגר, פייוול אלטהיים, מוטיה שור ואחרים.

בשנת 1912, שנתיים לפני מלחמת העולם הראשונה, נפטר בעלה שרה בגיל חמישים ושמונה. לאחר מותו השתנה בהדרגה המצב הכלכלי אצל שרה. כל פרנסותיה לא די היה בהן לניהול בית עשיר ומהוגן, כפי שהייתה רגילה בחייו. הזמנים היו קשים. בן אחד היגר לארגנטינה ב-1926, ובתה היחידה, חלושה וחולנית, ששרה השגיחה עליה כל השנים, נאלצה לצאת לעבודה.

בשנת 1930 מתה שרה לפתע מהתקף לב, בת שבעים ושלוש, שמונה עשרה שנים לאחר מות בעלה.

יחד אתה הלכה לנצח אחת מדמויות הנשים המעניינות ביותר בצ'ורטקוב.

מתוך הפרק: זיכרונות, ע' 192 – 198.

ישראל הויזר השותק

"השותק" בא אל צ'ורטקוב, להיות "יושב" [מתעמק בתורה] בחצרו של הרבי, בסוף המאה ה-19 בערך. הרבי של צ'ורטקוב נחשב אז לאחד האדמו"רים החסידיים הגדולים ביותר. כי בצ'ורטקוב ישב בנו יחידו של הרבי מרז'ין, אשר פרט לייחוס אבות, הוא עצמו הרשים את חסידיו בגדולתו.

בגלריית הטיפוסים הרבגונית של חסידים שמילאו את חצר הרבי, נותר טיפוס השותק תקופה ממושכת ברקע. השותק בחר מן הסתם לבלות את שנות התשובה שלו בהתקרבות אל הצדיק הגדול. הוא גם הבין כי ברעש-והמולה של החצר החסידית הגדולה, זה יהיה לו בתור שותק המקום הטוב ביותר.

מי היה השותק?

מה קרה לו שגרם לו לנהל חיי נזיר?

למה נטל על עצמו לעשות תשובה בכך שיהפוך לשותק נצחי?

איש לא ידע לספר את הטרגדיה המדממת של השותק, כפי שהייתה למעשה. לקחו את גרעין האמת, המצוי בכל אגדה, וסביבו טוו בצורות שונות את אגדת השותק.

השותק סחר בגרוטאות ברזל, פליז, נחושת ומתכות ישנות. פעם אחת, בעת מיון הסחורה, שיף קליע ישן חלוד, לזהות את סוג המתכת, הקליע היה מלא אבק שרפה וכתוצאה מן הליטוש התפוצץ והרג את אשתו ההרה ואת שתי בנותיו. השותק עצמו נותר בחיים. לאחר ההלוויה נעלם האיש.

שתי גרסאות אחרות היו נפוצות בקרב הציבור:

השותק סחר באבק שרפה, מוצר אסור, והוא החזיקו מוסתר וקבור במרתף. אפילו אשתו וילדיו לא ידעו היכן הוא. פעם, חיפשו האישה והבנות דבר-מה במרתף, לאורו של נר, במקום בו היה חבוי אבק השרפה, ואז אירעה הטרגדיה. אבק השרפה התפוצץ, האישה והבנות נספו.

הגרסה האחרת:

השותק היה חנווני עשיר, בין הסוחרות למיניהן החזיק אבק שרפה. פעם אחת, בעת מריבה עם אשתו קילל אותה שתישרף. מיד לאחר מכן נזדמן לה לרדת למרתף להביא סחורה, שם נפל מידה הנר הדולק, ואז אירעה התפוצצות אשר בעטיה היא ושתי בנותיה נספו.

בהיותו משוכנע כי סיבת האסון היא הקללה שקילל את אשתו, נסע השותק אל צ'ורטקוב, על מנת שהרבי יעזור לו לעשות תשובה. לאחר ששמע אותו הרבי הצטעק:

“עם לשון שכזאת, צריך לשתוק!”

מאז נטל על עצמו תשובה והיה לשותק.

האגדה אינה מספרת על מהותו ואופיו של השותק, שלא היה יהודי ממוצע, אלא בעצמו למדן גדול, וכפי הידוע היה מין שותק עוד לפני המקרה הטרגי. איש כזה אינו מקלל, ורבי אינו צועק על בעלי תשובה, ודווקא גרסה זו נפוצה ביותר בקרב הציבור.

מאחורי דלת של אחד מארונות הספרים המקובעים בקלויז של הרבי, ארון מוסתר לגמרי, עמד השותק מעלות השחר עד שעה מאוחרת אחר הצהריים, עוטה טלית ותפילין, התפלל ואמר תהילים שלם. לאחר מכן יצא חרש מ"חדר ההתבודדות" והתיישב ליד שולחן ללמוד את שיעוריו היומיים: גמרא, תלמוד, זוהר וספרי מוסר. כך בילה את היום עד מנחה ומיד נעלם שוב אל מאחורי הדלת. לאחר מעריב, כשכבתה בקלויז התאורה החזקה, ונותרה רק המנורה באמצע הקלויז, היה השותק יוצא מן המחבוא, ובצעדים מדודים קרב ונבלע בקהל המתבוננים שצרו על הספסלים, שעליהם היו מונחים הספרים אשר מוכר הספרים הציג שם. השותק ניצל את הפריבילגיה, שמוכר הספרים הניח לו להציץ ככל שלבו חפץ, וניצב ליד הספרים עד שעת לילה מאוחרת.

כשכולם כבר מזמן הלכו מן הספרים ויצאו החוצה – מי מהם שמייהר לרכבת לנסוע הביתה ומי שסתם הלך הביתה – השותק עדיין עמד והמשיך להציץ בהתמדה בספרים. בעיני בחורי הקלויז הופיע השותק החיזור המהורהר תכופות כאישיות מלאת מסתורין. איש מעולם לא

הציק לו או ירד לחייו בהשלכת מגבות עליו, כפי שנהגו ב"יושבים" אחרים, כולם בקלויז גילו כלפיו דרך ארץ.

בשעות הלילה המאוחרות, לאחר חצות, נישא בעד החלונות הפתוחים ניגון הגמרא החרישי הנוגה וכוסס הלב של השותק.

בשקט ובשלווה חלף עשור ומחצה, לא חל שום שינוי חשוב בחיי השותק, עד שפרצה מלחמת העולם בשנת 1914. אז חרבה גם חצרו של הרבי מצ'ורטקוב ונהרס קנו השלו של השותק.

העיר צ'ורטקוב, השוכנת במרחק של כ-30 ק"מ מן הגבול הרוסי, הייתה מן הערים המאושרות שלא נחרבו, ונותרה ממש שלמה. אך חרבה חצר הרבי, אשר נותרה הפקר. הרבי ומשפחתו נמלטו אל וינה. הקלויז של הרבי נותר שלם, אך השותק לא יכול היה להישאר שם.

האויב הטעים את האוכלוסייה מיד את טעמה של מלחמה.

החלו חטיפות לעבודה כדי לסחוט שוחד ולהכות יהודים.

השותק נאלץ להסתתר. הפינה מאחורי הדלת חדלה להיות קן שקט ושל. עם מנוסת הרבי ומשפחתו, נותרו ריקים שני אגפי מגורים משני צדי הקלויז. השותק ניצל את שעת הכושר וחמק אל אחד מהם. במקום הדירה הצרה מאחורי הדלת, אשר בה שהה דחוק, קיבל לפתע שני אולמות מפוארים עם כל הנוחיות.

הוא העתיק לשם את משכנו עם כל חפציו, ולקח מן הקלויז מספר גדול של ספרים. לאחר מכן התבצר, חיזק במסמרים וגדר את כל הצדדים, כמבצר אמת, כדי שהאויב לא יוכל להגיע אליו.

ההשגחה לא זנחה את השותק ושלחה לו מלאך טוב שהשגיח עליו ושירת אותו בימי המלחמה הקשים וגם אחריה, זה היה חיים בידנה [עני].

עד חתונתו היה חיים משרת אצל אחד הצאצאים בחצר הרבי וחסך לעצמו מעט כסף. נשא לאישה נערה ענייה אך בעלת מעלות רבות: יפה, חכמה ומשכילה. הוא לא חיקה את חבריו למקצוע, המשרתים האחרים, שלקחו להם נערויות כפר בעלות בשר, בתקווה להיעשות עם

הזמן פונדקאים בכפר, או נערה בעלת מום ובלבד שיהיו שותפים בעסקי החותן.

חיים התחתן בעוני, נרתם בעול הפרנסה ושבע רצון גרר אותו בכל כוחותיו.

כשפרצה המלחמה כבר חלפו שנים אחדות מאז חתונתו. הוא היה אב לכמה ילדים קטנים. דווקא אז התאלמן חותנו, וחיים הכניס אותו אליו עם גיס. בדירה שדרה צפיפות רבה. כמו השותק, ניצל חיים את הרגע והעתיק מגוריו לדירה באגף השני של הקלויז. וכך היה חיים לשכן הקרוב ביותר של השותק.

חיים ידע כי בלא עזרתו יגווע השותק ברעב. עזרתו כללה לא רק דאגה למזון, הוא גם שימש לו משרת מסור וצייתן. השותק יכול היה להתמסר גם להבא ללימודים יומם ולילה.

המלחמה הרסה את הפרנסות הישנות, אך גם יצרה פרנסות חדשות.

כיוון שלא היה עוד גבול, היה חיים שוכר סוס ועגלה, ויוצא לדרך בקפוטה שחוקה ובמגפיים מעוקמים, אשר בהם היה מסתיר את הכסף. לפני צאתו לדרך היה נכנס אל השותק להיפרד. בשתיקה היה השותק מושיט לו את ידו ומניד בראשו, ברכה שמשמעה: סע והצלח, ושוב הביתה ללא מכשול.

חיים היה יוצא לנסיעות לעת ערב ושב עם שחר.

כך הצליח חיים לסחור כל זמן המלחמה ללא מכשול, והאמין כי זה בזכות השותק.

המלחמה והמגפות גרמו למספר רב של יתומים. אמצעים חומריים סיפקה אמריקה, אך חסרה דירה. דירת השותק, שגבלה בעזרת הנשים הגדולה, התאימה למטרה. עוסקי הציבור דיווחו לשותק על החלטתם. כדי להגיע אליו נאלצו לפרוץ את הדלתות והחלונות ולשבור גם ארונות שבאמצעותם התבצר השותק.

השותק כמובן נאלץ לעזוב את הדירה ועבר לסוכה קטנה שנמצאה סמוך לדירה.

השותק לא גר זמן רב בסוכה, משם עבר אל מתחת לאחת החורבות של חצר הרבי המפוארת בעבר.

זו הייתה הדירה הפחות נוחה מכולן, אך שרר סביבה שקט, ומשם, ידע, כבר לא יגרשו אותו.

בחורבה זו בילה את שארית חייו.

לאחר עשרים וחמש שנים בא אליו חתנו, שישב במשך שבועות ארוכים אצל חיים ודרש שהשותק יקשיב לטענותיו ותביעותיו.

כשעלה בידו להיכנס אל החותן, סיפר לו כי הוא שרוי במצב חומרי קשה, ודרש ממנו את הנדוניה שלו, אשר לפי חשבונו צמחה לסכום של 300 דולר.

השותק הביט בו כבמשוגע, ובלשונו שאל: "והיכן אקח?"

החתן החל להתחנן: "חותן אהוב וקדוש, פתח את הדלת, והנח לי להיכנס אליך. בתך והילדים הקטנים סובלים מצוקה, ואתה יכול להביא לכולנו הצלחה, תיעשה לרבי, פתח את הדלת".

אך השותק לא הניח לחתנו להשפיע עליו, נרגז כתב על פיסת נייר שתי מילים: "הרבי אנכי?"

כשהשתכנע החתן כי המתנתו לשווא היא, חותנו לא יהיה לרבי, ונדוניה אין אצל מי לדרוש, הסכים שידידי השותק יאספו למענו מעט כסף.

במקרה זה נאלץ השותק להסכים, ושני ידידיו, רב העיר והסוחר ר' משה-לייב אוירבך, טרחו לאסוף סכום כסף מסוים כדי לשחררו מן החתן.

השותק לא הניח לאיש, פרט לידידיו הקרובים, להתקרב אליו. סופרים רבים ואמנים, למרות כל מאמציהם, לא עלה בידם להתראות או לדבר עם השותק. יוצא מן הכלל היה אנ-סקי, הודות לשתדלנותו של הרב. אך כשנודע לשותק מה כתב עליו אנ-סקי בספרו "חורבן היהודים בפולין, גליציה ובוקובינה", לא היה מרוצה, בלשון המעטה.

החתן מסר על החותן את הפרטים הביוגרפים הבאים:

שמואל-זאב פרומקין (שם השותק) נולד בשנת 1856 בכפר סלאווצ'ין, אזור רדום. הוא גדל והצטיין – ראש של עילוי, ואביו שלח אותו אל הרבי של גְּנֶשׁוּב, שם למד עד חתונתו וקיבל סמיכה. כרב, התחתן עם בת של איש עשיר באזור לובלין, והיה סמוך על שולחנו במשך חמש-עשרה שנים, עד מות החותן. ואז היה למלמד אצל מחותן של הרבי מגור בוורשה. בן ארבעים העתיק מגוריו אל קונְסֶקָה וולה והחל לסחור בגרוטאות ברזל, נחושת, עופרת ומתכות אחרות. מלבד זאת בילה לילות תמימים בלימודים. כבר בעת ההיא היה ידוע כאדם מתבודד ושתקן, ובכל זאת דיבר מעט, עד קרות האסון, ואז חדל לגמרי לדבר.

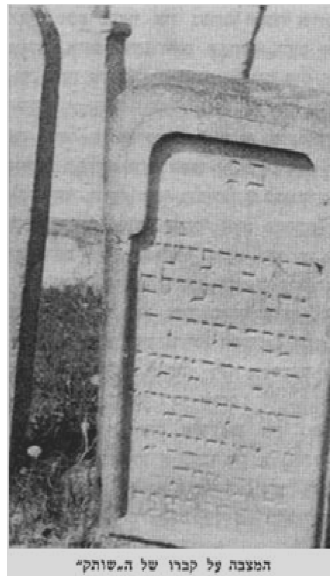
מנוחה כנראה לא הייתה מנת חלקו. ידידו מ' ל' אורבך מת. זו הייתה אבדה גדולה לשותק. ללא תמיכתו היה לשותק, שכבר היה זקן, קשה מאוד. כל האחריות נפלה עתה על חיים. בשנותיו האחרונות היה בודד לגמרי ולא קירב אליו עוד איש. ויום אחד, לא נפתחה דלתו של השותק גם בפני חיים.

השותק חי שבעים ושלוש שנים, שלושים ושתיים מהן בילה בחצר הרבי של צ'ורטקוב כשותק.

בהלוויה השתתפה כל העיר, והרב ספד לו.

כך נסתיימה האגדה החיה של השותק. פטירתו פתחה אפשרות להיווצרות אחת מאגדות העם היפות על האישיות המוזרה שחיה ביישוב היהודי צ'ורטקוב.

מתוך הפרק: זיכרונות, ע' 199 – 202.



נתן קלינגר צ'ורטקוב עיר קטנה אך מפורסמת מאוד

צ'ורטקוב הייתה עיר שקסמה לסופרים באופן מסוים וגירתה אותם. ספרים אפשר לכתוב על צ'ורטקוב ועל השושלת הרבנית שלה, ששמה התפרסם בעולם היהודי כולו.

טעות לחשוב כי העיר צ'ורטקוב והשושלת הרבנית חד הם. צ'ורטקוב, על מעלותיה וחסרונותיה, חיה את חייה והתנהלה ככל הערים והעיירות בגליציה. חצר הרבי, ממלכת הרבי, התנהלה לה בסגנונה בצ'ורטקוב העתיקה. צ'ורטקוב החדשה, הייתה העיר; צ'ורטקוב העתיקה הייתה חצר הרבי.

יהודי צ'ורטקוב התפצלו להשקפות רעיוניות רבות, כמו יהודים בערים אחרות. היו צעירים מתקדמים אשר שאפו להשכלה. החלו לצוץ המפלגות הסוציאליסטיות הראשונות, של פועלי ציון ושל ציונים כלליים. היו חסידים שנאבקו בכל הזרמים החדשים הללו.

*

צ'ורטקוב פרושה על פני הרים ועמקים, דומה לערים ועיירות רבות בגליציה המזרחית.

צ'ורטקוב שוכנת על גדת הנהר סרט. סמוך לגדה היו בודקות לרחצה (על בגדי ים לא ידעו שם). בקיץ המה המקום נוער. מרחוק נראו היערות העבותים היפים של ההרים שסביב, גינות הפרחים ובוסתני הפרי. על חופי הנהר סרט, טווה הנוער חלומות, חלם אידאלים לעתיד.



על גדת הנהר סרט

חוץ מיהודים הייתה בצ'ורטקוב אוכלוסייה מעורבת של אוקראינים ופולנים, שמעולם לא היו ידידי היהודים. לפני מלחמת העולם הראשונה לא בא הדבר לידי גילויים אנטישמיים פומביים; הממשל האוסטרי לא היה מאפשר, וגם, בצ'ורטקוב היו יהודים שידעו

להתגונן. אבוי היה לגויים שהעזו להציק ליהודים. לא אחת ניהלנו מלחמות עם שקצים קטנים שביקשו להשתעשע על חשבון הז'ידים הקטנים. בקטטות נערים כאלה היו האנטישמים הקטנים חוטפים מכות, שהיטיבו לזכור כשגדלו ובגרו.

אך לא תמיד זכרו האנטישמים הבוגרים את המכות של היהודים מימי בית הספר; הם היו שוכחים זאת כאשר השתכרו. לכן נאלצו יהודים חסונים בצ'ורטקוב להזכיר לא אחת לחוליגנים הבוגרים, כי גם יהודים יודעים להחטיף כשנחוץ.

ברגיל, מכות כאלה היו מתחילות בחנות למכירת משקאות חריפים [פרופינציה].

אבי היה קופאי בחנות משקאות כזו, ומי בצ'ורטקוב לא הכיר את שלמה-איציה?

פרופינציה הייתה חנות גדולה של י"ש למינהו, ומיני אוקוויט [י"ש לא מזוקק?]. הזיכיונות לחכירת הייצור, השינוק והמכירה של משקאות חריפים היו לרוב בידיים יהודיות. זיכיונות כאלה נקנו מן הממשל האוסטרי. בצ'ורטקוב היא קנתה י"ש למען הסביבה כולה. לבעל הזיכיון היו פקחים משלו, שהתהלכו וחיפשו י"ש אסור וזר, כשתפסו כזה היו מחרימים וקונסים.

סחר בי"ש בצ'ורטקוב היה פרנסה טובה למדי, משום שכולם שתו. יהודים קנו רק מעט לשבת, וזה כבר הספיק לשבוע כולו. הגויים שתו הרבה ובחנות עצמה, בסלון השתייה הגדול. הם ישבו או עמדו ושתו עד שבאה העת לסגור את הסלון, ודווקא אז חשקה נפשם להישאר וסירבו לעזוב. כמעט מדי לילה היה צורך לשלח את השיכורים בכוח.

היו בצ'ורטקוב עמך, וביניהם יהודים בעלי אגרופים חזקים, במיוחד בקרב הקצבים היהודים. אבוי היה לחוליגן שנפל לידיהם.

זכורה לי סצנה: בשבת אחר הצהריים צצו אי משם חיילים שיכורים, פרשים, שהחלו להציק ליהודים החולפים. הודיעו על כך בבית הכנסת של הקצבים, ומיד באו שני הגיבורים ישראל-יהודה ולייבל ועוד יהודים, אך שניהם לבדם התנפלו על חבורת החיילים, שנמלטו כל עוד רוחם בם. לייבלה הביא הביתה שלל מלחמה, חרב וכובע של הפרשים

הנמלטים. שני גיבורים יהודים אלה, אני מבקש להנציח, כי תמיד במהלך חיי זכרתי את שניהם וראיתי לנגד עיניי איך נלחמו למען הכבוד היהודי.

אם הזכרתי את שני האחים הגיבורים, אספר גם על ייחוסם, אזכיר את אביהם, גבריאליקל. הוא היה שם דבר בצ'ורטקוב. יהודי בן תורה, אך אהב את הטיפה המרה. לכן דרש תורתו בפני היהודים הפשוטים, הנבערים, שממש ליקקו אצבעות.

גבריאליקל התהלך בצ'ורטקוב כמו היה מצפונה של העיר. אם גרם משהו עוול, העניש אותו גבריאליקל. כשנערכו בחירות גבאים, או כשקיבלו רב או דיין, והוא הבחין בזיופים, התייצב ברחוב, מנופף במקלו, ונשא נאומים ארוכים. אם העזו לקטוע אותו איים כי ישלח בהם את בניו, "שמעון ולוי" שלו, והם יעשו מן המזיפים תל עולם.

זכור לי כי זמן רב לאחר מותו עוד דיברו בצוואתו. וזו לשונה:

"הקשיבו לי אהובים שלי, שמעון ולוי אחים, כוונתי לבניי ישראל-יהודה ולייבל, דעו לכם, אני עומד למות. אתם הרי יודעים כי יהודים מחכים למשיח שיבוא, הקשיבו אפוא, אני הולך ולא אהיה עוד, אך אתם הרי נשואים, זכרו אפוא! אצלנו, היהודים, אומרים כי לכשיבוא המשיח ייבנו שני גשרים גדולים, גשר נייר וגשר ברזל. היהודים ילכו על גשר הנייר ולא ייפלו לים, והגויים ילכו על גשר הברזל והם כן ייפלו לים. זכרו אפוא ילדים, אם יבוא המשיח וייבנו גשרים כאלה, לכו אתם, ילדים שלי, על גשר הברזל..."

היו בצ'ורטקוב בתי כנסת רבים ובתי מדרש, אפילו לציונים היה מניין משלהם, הם קראו לעצמם "בני ציון". שם התפללתי כמשורר אצל החזן לייביש וסרמן, מנצח המקהלה היה זילברמן.

מקום נפרד לגמרי תפסו השפיראניקים, שהיה להם קלויז משלהם ושוחט משלהם. הם היו שנואים על חסידי צ'ורטקוב עד כי הביטו בהם כדבר שהוא טרפה, ולא התירו לדבר עליהם ובמקרים רבים אף לא להשתדך עמם.

ציונים רבים היו בצ'ורטקוב ואני זוכר היטב את הלל הויזנר, אחיו של הרב [הלא-אורתודוכסי] הויזנר מלמברג. כולם שם במשפחה היו

ציונים, במיוחד אביהם, שהיה מתנגד גדול, ושנא את חצר הרבי. מספרים עליו כי בעת הפוגרומים בקיישוב, כשיהודים באו במרוצה מעבר לגבול, ונתקבלו אלפי מברקים ובהם ידיעות על תקיפת יהודים, יצאה הרבנית של צ'ורטקוב במרכבתה המפוארת לרחובות צ'ורטקוב. הויזנר הזקן התכעס והשליך בוך על המרכבה כשהוא צועק: "אבוי לנו היהודים! בשעה שהורגים את אחינו בקיישוב, אתם מרשים לעצמכם להתהדר בבגדי משי ותכשיטים יקרים ולנסוע במרכבות יקרות! שק ואפר שימו על ראשיכם..."

אנחנו, הצעירים, חיפשנו לנו תכופות אפשרות להיכנס לגן הגדול של חצר הרבי. היו שם עצים ייחודיים אשר הועתקו ממקומות רחוקים וניטעו בו, מזרקות יפות שהתיזו מים למרום. בגנו של הרבי חטפנו תכופות בגנבה שיחה עם בן או נכד מן החצר. הם היו לבושים בקפוטות משי ארוכות איכותיות ונעלו מגפי לכה נאים מבריקים. נודע לנו גם הסוד הגדול: הספרים שהיו אסורים על חסידי צ'ורטקוב, ממש טרפה, פסול, דווקא היו כשרים "לנכדים", תענוג היה לשמוע בן או נכד חצרי כזה מדקלם על-פה את שילר ואת היינה.



בתצלום: מזרקה בחצר הרבי [אוסף]

בצאתנו מן הגן שוב הוברר הפער הגדול בין צ'ורטקוב ובין צ'ורטקוב העתיקה. נוכחנו לדעת כי אלה שני עולמות נפרדים. העולם של חצר הרבי והחסידים, והצד השני, אנחנו, הנוער, אשר שאף לתרבות מודרנית לאומית. בעולם נודעה צ'ורטקוב בשל שושלת האדמו"רים, אך צ'ורטקוב החדשה, צ'ורטקוב החברתית והציונית, גם לה היה מקום והיא השמיעה את קולה.

כך השלים חלק אחד של העיר את משנהו ויצר שלמות הרמונית מסוימת אשר שיקפה את החיים היהודיים שלפני חורבן אירופה.

מתוך הפרק: זיכרונות, ע' 209 – 211.

מי מיוצאי צ'ורטקוב אינו זוכר את ספריית ההשאלה הפרטית של הלל שטרנברג?

בצ'ורטקוב לא הייתה ספריית השאלה ציבורית. היו ספריות קטנות בארגונים שונים, אשר שירתו לרוב את חבריהם. הספרייה של הלל שטרנברג, שהיו בה ספרים בפולנית, גרמנית, אוקראינית, יידיש, עברית, אנגלית צרפתית וגם אספרנטו, הייתה מרכז הספרים הגדול היחיד, אשר שירת קוראים ממעמדות ומחוגים שונים. הלל הפגין עניין בספרים עוד על ספסל הלימודים, ותוך שהוא אוסף ספרים זולים נתן אותם לקריאה לחבריו ללימודים. בהיותו בן למשפחה בורגנית כלל לא עלה על דעתו כי עניינו בספרים יהיה לו ולמשפחתו מקור פרנסה יחיד.

בשנות מלחמת העולם הראשונה, כשפרצה מגפת כולרה, מתו הוריו. נותרו שלושה אחים ואחות. אף שהיו להם בעיר קרובים עשירים, ביקשו האחים הגדולים, סנדר והלל, אמצעים לפרנס את עצמם ואת הילדים האחרים. המצוקה גרמה לכך שבדירתם הקטנה בסטרי צ'ורטקוב, פתחו ספרייה. בזמן הראשון היו הספרים בפולנית וגרמנית בלבד, במרוצת הזמן גדלה הספרייה והיו בה ספרים גם בשפות אחרות. הספרייה, אשר בשנים הראשונות נמצאה במרתף קטן, הפכה בשנות ה-20 [של המאה ה-20] למרכז תרבות קטן.

בשנים ההן היה הלל שטרנברג אפיקורס. הוא קיבל פרסומים אתאיסטיים שונים וז'ורנלים, והתהוותה סביבו קבוצת אפיקורסים שהטיפו לאתאיזם ולתרבות חילונית. הלל שטרנברג גם היה מן האספרנטיסטים הראשונים בצ'ורטקוב. איש צנוע ושקט, בעבודתו המסורה בספריית ההשאלה הפיץ ידע ותרבות בקרב הנוער.

כשהצבא האדום נכנס אל צ'ורטקוב, והתבסס הממשל הסובייטי, הוקמה ספרייה ציבורית עירונית. שטרנברג היה הספרן. בהשכלתו ובידיעותיו הביא תועלת רבה בהגדלת הספרייה העירונית והרחבתה.

היד ההיטלריסטית הרצחנית לא פסחה גם על הלל, שנרצח עם אלפי יהודים בצ'ורטקוב. כבוד לזכרו!

מתוך הפרק: זיכרונות, ע' 214 – 215.

ברל שוורצבך הצבא האדום בצ'ורטקוב

יום ראשון 17 בספטמבר 1939 עד יום ראשון 22 ביוני 1941

ביום ראשון, בשעה חמש לפנות בוקר, העירה אזעקה רועמת את האוכלוסייה היהודית והקימה אותה על רגליה. אנשים החלו לרוץ עירומים למחצה, רדומים למחצה, מאוד מבוהלים, ילדים בזרועותיהם ואחדים עם צרורות. כולם רצו אל שכנים שהיו בדירותיהם מרתפים וגרו בבתי אבן.

הרחובות התרוקנו, ונשמע רעש ושאון מטוסים שטסו בשמי צ'ורטקוב.

חלפה שעה. דממה שררה סביב. ראשי אנשים החלו להציץ, ובהדרגה נפתחו חלונות ודלתות לראות מה נשמע בחוץ.

אנשים שוחחו ביניהם ש"החברים", אלה שהם "שלנו", קרבים ובאים.

בינתיים החלה ברחוב הראשי ובסטרי צ'ורטקוב תנועה חפוזה של כלי רכב ועגלות, שהעמיסו עליהן סחורות והושיבו אנשים. נסעו כלי רכב צבאיים ופרטיים וסתם עגלות, עגלות איכרים, והכול עמוס צרורות ותרמילים קטנים, ועל הכבודה אנשים: מבוגרים, אנשי צבא, ילדים ונשים. כולם היו מבוהלים ועייפים. התרחשו סצנות שונות, קומיות וטרגיות, ביום בו החלו הפולנים להימלט מפני הצבא האדום הקרב.

לפי שעה נשמנו לרווחה. ברור היה כי מן הגרמנים נפטרנו בינתיים. הנה בא מושיע המביא חיים חדשים.

כשעזבה המשטרה את העיר, וחשנו כי ממשלם תם, שמענו לפתע רעש של מטוסים קרבים, ומיד פרצו יריות. הציבור שהיה ברחובות חש בלבול והחל לרוץ להסתתר. בחור נמוך קומה, שערו חום בהיר, והוא לבוש חולצה שחורה, קפץ מתוך המהומה והחל לעכב את ציבור הבורחים כשהוא צועק בקול עליז: "מה אתם רצים? הרי אלה המטוסים שלנו!"

חיזור, שער ראשו השחור פרוץ, בא יונה חולקסטי (כך כינו אותו), וכשהוא רץ לעבר כיכר העירייה צעק עוד מרחוק: "חברים, מה אתם עומדים? בואו ניקח לידינו את העיר".

הקבוצה הראשונה שנכנסה לבניין הייתה מורכבת מנערים וצעירים שמעולם בחייהם לא היה להם עסק עם מועצת העיר ועם ענייני העיר, אלא עם המשטרה, בשל הגישות הפרוגרסיביות שלהם, ושהו שם לילות ארוכים לאחר ייסורי חקירות ועינויים. החבורה פשטה בחדרים, אשר כל הארונות בהם ניצבו פעורים, כל המגירות פתוחות. ניירות וספרים התגוללו בכל מקום, על השולחנות, על הכיסאות ועל הרצפה. חלק מן הרהיטים היו הפוכים ופזורים בחדרים. יונה התרוצץ בבניין וקיפץ על המדרגות הרחבות מעלה מטה, נתן פקודות וניסה להשכין מעט סדר, כשהוא מחלק מטלות לחבורת הצעירים.

בינתיים מלאו הרחובות אנשים רבים. משפחות שלמות יצאו מן הסמטאות האחוריות, משפחות חייטים, סנדלרים, נגרים, בעלי עגלות וסתם דלת העם שבאו לקבל את פני הצבא האדום.

חלק האוכלוסייה היהודית בצ'ורטקוב, שכלל יהודים בורגנים, סוחרים, אינטליגנציה, וגם אלה שהיו קשורים בתנועה הציונית ובפעילות לאומית כללית – לא נטל חלק בשמחה. אך לא מעטים מן האבות והאימהות של עמך, שהיו להם עתה מליצי יושר בענייני העיר, משום שבניהם ובנותיהם היו מנהיגי צ'ורטקוב, חשו מאושרים והיו גאים באירועים החדשים שהתרחשו סביבם.

הילדים התרוצצו חופשיים לגמרי, בלי עול "החדר", אבא-אימא אינם משגיחים עליהם. חבורת הזאטוטים אינה מבינה את המתרחש. הם יודעים רק כי אימת הימים הראשונים למלחמה חלפה, ועתה מתקהל ציבור המבוגרים, וברחובות ששון ושמחה. היום הוא יום ראשון, ופלאי האל, אין רואים נוצרי ברחוב. האוכלוסייה הפולנית נעלמה יחד עם הנהלת העיר הנמלטת.

על גזוזטרת בניין מועצת העיר הופיעה קבוצת אנשים קטנה. אחד מהם מסר בפולנית את הידיעה, כי תוך שעות ספורות ייכנס לעיר הצבא האדום, ועל כולם לקבל את פניו כמשחרר, משום שהם מצילים אותנו ממצב נורא של מלחמה, סבל וייסורים. בנוסח דומה קראו את ההודעה באוקראינית וביידיש. במרפסות רבות צצו דגלים אדומים.

*

בצהריים נכנס העירה הטנק הרוסי הראשון. על גזזטרת מועצת העיר התנופף הדגל האדום. מיד עלתה לשם קבוצת האנשים שכווננה מועצת עיר זמנית. בשמחה רבה קיבלו את שליח השחרור הסובייטי הראשון, וחבורת צעירים עם סרטים אדומים על זרועותיהם החלה להתנשק עם שני הטנקיסטים המאובקים, שהציצו מן הטנקים שלהם. הם הודו על קבלת הפנים הלבבית והבטיחו חופש, שוויון ואחוה. הם הדגישו כי העיקר הוא שנפטרו מן השעבוד הפולני, אחד הטנקיסטים צעק: "יחי הצבא האדום, הממשלה הסובייטית ומנהיגה סטלין!"

יהודים אשר צפו בסצנה נחלקו לשתי קבוצות: אחת נלהבת ושנייה עצורה.

יונה חולסטוי מיהר לבוא עם חבורת צעירים, הפעם כבר חמושים, ופקד "לכבוש" את הדואר. פקיד הדואר הגיש בהכנעה את המפתחות. מ' ב' היה יד ימינו של יונה, ואף הוא לא חדל לחלק פקודות. לאחר מכן הלכו לקחת לידיהם את לשכת הסטרוסטה [ראש היישוב] ואת משרד המסים, ובכל מקום הגישו את המפתחות. מיד חולקו המשרות והחל להיווצר סדר מסוים.

בחורים צעירים התהלכו עם נשק והובילו אנשי צבא פולנים, קצינים, תת-קצינים וסתם חיילים, לנקודות איסוף. קיבצו אותם ממקומות שונים שבהם הסתתרו בשדות, ביערות ובבתים פרטיים. השבויים הלכו בהכנעה בראשים מורכנים, על פניהם ניכרו רגשות בושה וכעס, משום שאיבדו את מולדתם וגם משום שהובלו בידי בחורים צעירים, שכפי הנראה מעולם לא אחזו בידם נשק, ועוד יהודים נוסף לכל.

ההנהלה הזמנית של העיר הורתה לפתוח את כל בתי העסק. אצל הסוחרים הגדולים הוצבו מנהלים, שתפקידם היה לנהל את בתי העסק ולבדוק שהסוחרים לא יסתירו סחורה. לכל בית עסק גדול סופק גם שומר חמוש בנשק. בשל המצב החדש חסרו מיד מצרכי יסוד, ונוצרו תורים גדולים ליד החנויות הגדולות.

שני קומיסרים שלטו בעיר. יונה חולסטוי ומ' ב'. הראשון התרוצץ בעיר בשער פרוץ, עבר בכל החנויות וחילק צווים והוראות מה למכור וכמה, הסדיר את העבודה ואת הייצור בכל הסדנאות. במילה אחת – היה בעל הבית של כל האוכלוסייה, כלומר של האוכלוסייה היהודית.

השני היה מפקח המשטרה וציווה להציב משמרות חמושים לשמור על רכוש לאומי, בתי ממשל בעבר, חנויות גדולות, גשרים וכך הלאה. בעצמו כתב צווים שונים והוראות, וחתם בחותם פולני שנותר בבהלת המנוסה של הממשל הפולני.

קבוצה מיוחדת חשובה ייצגה את האינטלקטואלים שעסקו בענייני תרבות, ומיד הנהיגו רפורמות בעלות אופי תרבותי-חברתי. כל בתי הספר נפתחו מיד. נפתח גם בית ספר ששפת ההוראה בו יידיש, בהנהלת אפרים שוובל. אך הוא נאלץ לעזוב את משרתו מיד, משום שהואשם על ידי יונה כאדם בעל עבר בורגני ופעיל אנטי-קומוניסטי.

הגימנסיה העברית בצ'ורטקוב, שהייתה קיימת עוד מלפני הממשל הפולני, ולמדו בה לימודים כללים בשפת הוראה פולנית, עברה ללמד ביידיש בלבד. הפעיל העיקרי בגימנסיה היה סופר יהודי מקרקוב, משה בלכר, שנשאר בצ'ורטקוב. פרט לעבודתו בגימנסיה הופיע גם באספות פומביות שנערכו תחת כיפת השמים. הוא היה נואם טוב ודיבר יידיש ספרותית יפה. בקבוצה האינטלקטואלית נטלו חלק לא רק יהודים אלא גם פולנים ואוקראינים. תפקיד היהודים כאן היה קטן יותר. הסיסמה הפוליטית הייתה: אוקראינה המאוחדת. הודות לכך חשו עצמם האוקראינים חזקים למדי בתפקידים הכלליים שמילאו.

אך לא חלף זמן רב ושני הצדדים מצאו עצמם בחוץ.

כעבור שבועות אחדים בא אל צ'ורטקוב חלק מן האדמיניסטרציה הרוסית, שהחלה מיד לבצע הלאמה של נכסים למיניהם, שעד כה היו רכוש פרטי.

בצ'ורטקוב לא היו בתי חרושת גדולים, סוחרים שניהלו בתי עסק גדולים יותר, כבר כמעט מכרו את סחורותיהם או את מרביתן. קרה למשל שיהודי, שצבר במשך שנה תמימה תמד, על מנת למכור לפסח ולזכות בפדיון, נחשב לספסר מחירים, והחרימו אותו אצלו משום שצבר מוצרי מזון בהיקף גדול. על דלתו של "הספסר" היה תלוי שלט עלוב, חלוד למחצה, ועליו מצוין: כאן מצוי "בית חרושת" לתמד. מקרים כאלה היו לרוב, אך ככלל לא סבלו היהודים הרבה מן האדמיניסטרציה הסובייטית. האוכלוסייה היהודית עברה עד מהרה תהליך של חילופי מעמדות: סוחרים הפכו לפועלים, בעלי מלאכה

התאחדו לקואופרטיבים מקצועיים עצמאיים. ניתן היה להיתקל ביהודים שאך אתמול היו סוחרים והיום הם מתהלכים עם מטאטא ומטאטאים רחובות. כל חפץ שקיבל משהו נחשב "סחורה", וכולם, כמעט ללא יוצא מן הכלל, חיפשו עבודה על מנת שלא ייפול עליהם חשד של ספסרות.

מצד שני, התרחשו שינויים חשובים באופי החברתי של צ'ורטקוב. המסעדות ובתי הקפה מלאו פועלים ובעלי מלאכה, אנשים שקודם לכן לא הייתה להם דריסת רגל שם. התיידדו עם פקידים רוסים ובילו יחד בקונצרטים ובמקומות בידור. מראה הרחובות השתנה אף הוא. לא נראו עוד בחורים ונערות מגונדרים מטיילים. מעילי פרווה וחליפות אריג נאות, נעלמו מן העין. במקומם צצו מעילים ארוכים, שחורים וחומים, וכובעי קסקט. נעלמו מן הרחוב גם השפות יידיש ופולנית המצלצלות, ואת מקומן תפסו רוסית ואוקראינית. הצעירים היהודים, שבימים הראשונים חילקו פקודות בעיר, החליפו גם הם מעמד ושבּו למקצועותיהם הקודמים. האינטליגנציה בעלת המקצועות, שבה אף היא לעיסוקיה. בכלל השתנה כל מראה העיר בשל תהליך חילופי המעמדות, במקום כובעי פרווה, מטפחות צוואר, אדרות שער, בגדי אריג מחויטים, לבשו מקטורנים, כובעי קסקט, בגדים ישנים למיניהם. שבתות וחגים היו כימי חול. לא נראו עוד שטריימלים, כובעי קטיפה, מעילי משי ארוכים ותכשיטים. כל הברק היהודי נעלם. החיים החברתיים-תרבותיים של העבר – נדמו. הממשל הסובייטי, הוא שסיפק את כל צורכי התרבות: תאטרון, מוזיקה, קולנוע. מוצרים אלה דווקא לא חסרו, וסופקו מלוא חופניים למן הימים הראשונים לכניסת הממשל הסובייטי אל צ'ורטקוב. מוזיקה רוסית ושירים הדהדו ברחבי העיר. אך לא היה להם הטעם של שיר ביידיש או בעברית; תאטרון יידיש, שהציג הצגות אחדות, לא התנהל כלל באווירת השמחה והחויה שקדמו לשחרור הסובייטי.

גם האוכלוסייה הפולנית והאוקראינית חשה ביד החזקה ששלטה בהם. הפולנים חשו בזה כאשר קבוצה של סטודנטים פולנים מהירי חמה התנפלה על הקסרקטינים ב-11 בנובמבר, יום המרד הפולני ההיסטורי, ורצחה מאנשי הצבא האדום. הם שילמו על כך ביוקר רב.

האוקראינים, החלו אף הם לבצע פעולות חבלה, ורצחו בכפרים מורים, מנהלים ושוטרים, ביטוי לחוסר שביעות הרצון שלהם. הממשל הסובייטי הגיב בחריפות לפעולות כאלה.

כך כלתה, כבר בשבועות הראשונים, חדות השחרור, והייתה לאשליה מרה.

מתוך הפרק: זיכרונות, ע' 221 – 224.

ברל זיידנברג קרל-אמיל פרנצוז



הסופר היהודי-גרמני יליד צ'ורטקוב
קרל אמיל פרנצוז

חשיבותו של הסופר הגרמני-יהודי, קרל-אמיל פרנצוז, מקורה בעובדה שהיה הסופר היחיד במחצית השנייה של המאה ה-19, שעסק בספריו בחיים בצ'ורטקוב בעת ההיא. המעניין הוא, שבנעוריו עזב את צ'ורטקוב אל העולם הגדול, ובכל זאת תוכן יצירתו כרוך וקשור במציאות היהודית בגליציה בכלל, בצ'ורטקוב בפרט.

קרל-אמיל פרנצוז נולד בצ'ורטקוב ב-25 באוקטובר 1848 ומת בברלין ב-28 בינואר 1904.

הסופר היהודי הידוע, א' ליטווין, שהוא עצמו כתב הרבה על חיי היהודים בגליציה, מעריך מאוד את אישיותו הספרותית של סופר גרמני-ידיש זה.

"קרל-אמיל פרנצוז – כותב א' ליטווין – תיאר בתמונות האמנותיות המרגשות שלו את הגטו של גליציה. כמעט כל הטיפוסים והתמונות נלקחו תמיד מצ'ורטקוב, המככבת אצלו תמיד בשם ברנוב. קרל-אמיל פרנצוז גדל ובילה את נעוריו בצ'ורטקוב. הוא חי בתקופה המופלאה, כשתנועת ההשכלה המערב אירופית חדרה אל העיירה של גליציה. אביו היה רופא, והיה עסוק במאבק באורח החיים המסורתי של היהודים בעת ההיא. מתנגדיו קראו לאיש הצעיר "הצרפתי" (זה מקור שם המשפחה פרנצוז). הסופר הצעיר עזב את צ'ורטקוב ונסע לווינה. שם למד והתפרסם כסופר. לימים נסע לברלין ושם מת".

קרל-אמיל פרנצוז כתב כעשרים ספרים, בהם נובלות, רומנים וסיפורים. את יצירותיו כתב בשפה הגרמנית. בין יצירותיו המוכרות: *Die Juden von Barnow* [יהודי ברנוב], Moschko von Parma [מושקו מפרמה], Judith Trachtenberg [יהודית טרכטנברג], *Aus Halb-Asien: Culturbilder aus Galizien, der Bukowina, Südrussland und Rumänien* [תמונות תרבות ממזרח אירופה]. ספריו היו פופולריים מאוד, וההוכחה הטובה ביותר היא העובדה שתורגמו לשש-עשרה שפות בהן גם יידיש ועברית.

קרל-אמיל פרנצוז מעולם לא ציין את הסיבה מדוע לא השתמש בשם האמיתי של העיר צ'ורטקוב, אשר בה התרחשו רבים מן האירועים שתיאר. שום סופר אחר או חוקר לא הצליח לפתור את החידה. אך עובדה, כי בספרו "יהודי ברנוב" הוא מזכיר בשמן הנכון שורה של ערים בגליציה: קורולובקה, לשקוויץ, ויגנקה, הוסיאטין ועוד רבות, ומשמיט לחלוטין את שמה הנכון של צ'ורטקוב. במבוא שלו לספרו "יהודי ברנוב" כותב פרנצוז:

"הנובלות שלי נכתבו לא במטרה ללגלג על או להאדיר את יהדות מזרח אירופה, מטרתם אחת, להצביע על החשכה, ולתרום לחדירת יותר אור לחיי העיירה היהודית. אינני מתאר את יהודי פולין כטיפוסים טובים יותר או גרועים יותר, אלא כפי שהם במציאות".

ק' א' פרנצוז חושף במבוא שלו את הרעיון המעניין, שלכל מדינה יש היהודים שהיא ראויה להם. אין זו אשמת יהודי פולין אם הם מצויים עתה ברמה תרבותית נמוכה מזו של אחיהם באנגליה או בגרמניה.

באחד מסיפוריו *Der Wilde Starost und die Schone Jutta* [הסטרוסטה הפרוע ואיטה היפה] שבו מתוארים החיים בצ'ורטקוב בעבר, כותב פרנצוז:

"איננו רוצים, בנסיבות מעציבות אלה, להחליט מי מן השניים צודק, החברה הנוצרית או היהודית. בסוף הסיפור יש את נפשי לומר משהו אחר לגמרי. במרוצת מאות שנים חזרו ושינו לנו כי ניוושע רק באמצעות אמונה ולא באמצעות אהבה. קשה לשער כמה דמעות ודם נשפכו בשל קביעה שגויה זו. חובתנו לכן להיאבק במלוא השכנוע, על מנת שבכל מקום תשרור אהבת אדם אל אדם, רק אז לא יישנו לעולם אירועים שתיארנו כאן".

קרל-אמיל פרנצוז הציב לעצמו משימה למלא את השליחות: לגנות את הרוע, להטיף לאהבה בין אדם לאדם ובין עם לעם. בכל יצירותיו התייצב תמיד לצד החלש והנרדף ולחם כנגד עוולות.

רשימת יצירותיו של קרל-אמיל פרנצוז נשלחה אלינו מבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי [ע' 227-228 בספר הזיכרון].

מתוך הפרק: אישים, ע' 226 – 228.

צבי אורנשטיין דוקטור שטקל

רופא החצר של הרבי מצ'ורטקוב

שמו היה ד"ר אדולף שְטֶקֶל [מקל], אך כינו אותו: שטקל-דוקטור. השם היה מפורסם לא בצ'ורטקוב בלבד אלא גם מחוץ לגבולות העיר. באו אליו ממקומות רחוקים, אפילו עד אודסה וקייב הגיע שמו. לא תהיה זו גוזמה אם נקבע כי רופא החצר המפורסם של הרבי היה מוכר גם בקרב רופאי וינה. הפופולריות של ד"ר שטקל נבעה בעיקר משתי סיבות: בקיאותו ברפואה, והזכות להיות רופא החצר של הרבי הזקן מצ'ורטקוב.

ד"ר שטקל למד רפואה לשמה, כפי שהתבטאו יהודי צ'ורטקוב, והיה מאבחן נדיר. מדי שנה נסע לקונגרסים רפואיים בווינה והביא משם רעיונות מודרניים על הישגים חדשים במדע הרפואה. הייתה לו הבנה ברפואה טבעית והנהיג ריפוי במים קרים שהניב תכופות תוצאות טובות.

ד"ר שטקל אהב להשתמש בפתגם של הפרופסור הווינאי המפורסם נוטנאגל: "רק אדם טוב יכול להיות רופא טוב". הוא עצמו היה אכן אדם טוב. בעל חזות גבוהה ונאה, שער ראשו שחור, עיניים חכמות נוצצות. באישיותו בלבד השפיע על חוליו, וכשהופיע בסמטאות בתי הכנסת של צ'ורטקוב, אפילו נשים חובשות פאה, שישבו על אצטבות הישיבה שלהן, קמו על רגליהן, בירכו אותו בלבביות והביטו אחריו ביראת כבוד.

היה לו כוח סוגסטיבי מופלא. הלצותיו שעשעו את החולים והשרו עליהם מצב רוח טוב. ובכלל היה איש עממי, והיידיש השורשיות והעסיסית שלו כישפה את כולם. ד"ר שטקל ממש נהנה לשוחח עם יהודי חסיד בידיש עסיסית עממית.

בעת ההיא היה בצ'ורטקוב מספר מסוים של צמחונים: יעקל ביקל, שמואל-לייב שור, מאיר הרבך ואחרים. כינו אותם בילציאנים, בשל אהדתם הרבה לתאוריה של בילץ על ריפוי טבעי. הם היו מקטני האמונה בתרופות, אך מלאי דרך ארץ אל ד"ר שטקל, שהאמין בנחישות בתרופות.

היה לו אופן מיוחד לקבל חולים ולשוחח עמם. הוא ישב ליד שולחן הכתיבה שלו, ועל הקיר מולו הייתה תלויה מראה. כל חולה שנכנס נבחן על ידו תחילה באמצעות המראה, החולה לא חש בכך כלל.

במעלותיו הגדולות, של אנושיות והומור טוב, קנה לעצמו ד"ר שטקל את שמו הטוב וזכה באהבת המוני אנשים. הודות לכך גם היה האיש העשיר בעיירה ובסביבה כולה. היו לו שני בתים גדולים נאים, גן יפה, והוא חי ברווחה גדולה. היו לו מרכבה נאה משלו ורכב, וכמעט מדי יום יצא לטיול בהרים היפים, בשדות הגדולים וביערות העד של פודוליה.

כאשר בא אל ד"ר שטקל פציינט ממקומות רחוקים שאל אותו תחילה: "אצל הרבי כבר היית?" אם הייתה התשובה שלילית אמר לו: "במחילה, ר' יהודי, היכנס תחילה אל הרבי, כי אני בלי הרבי לא אוכל לעשות דבר, וכך הרבי בלעדיי". אם עשה זאת מתוך הכרת תודה לרבי, או, כרופא חכם, הבין כי לברכת הרבי עשויה להיות השפעה טובה על החולה, מעין אמצעי סוגסטיבי, קשה לקבוע, אפשר ששתי ההשערות נכונות.

בזמנים ההם, כשחילל פלוני שבת, נאסר עליו לבוא בקהל ה'. אנשים התרחקו מאיש כזה, ולא היה להם עמו משא ומגע. ד"ר שטקל היה מחלל שבת בפרהסיה, היחיד כמעט בעיירה, בכל זאת היה בר מזל גם בפרט זה. הוא היה אהוב לא רק על העם אלא גם על כל דרי חצר הרבי בצ'ורטקוב העתיקה ועל הרבי עצמו. מצאו ק"ן טעמים לטהר יהודי זה.

פעם התנהלה שיחה, בנוכחות הרבי, על התנהגותו האפיקורסית של ד"ר שטקל. אמר הרבי למקורביו בזו הלשון: "לנגד עיניי אין הוא מחלל שבת". הנוכחים לא הבינו את כוונת דבריו, אך העניין היה פשוט למדי, ד"ר שטקל נזהר לא לפגוע ברגשותיו הדתיים של הרבי. הרבי מנגד, בן של הרבי הנודע מרוז'ין, לא רצה לדון יהודי לכף חובה, אף אם היה פושע ישראל.

ד"ר שטקל חווה טרגדיה אישית בחיי המשפחה שלו, בתו היחידה ולאחר מכן אשתו – המירו דתן. זמן-מה חשדו בו עצמו שילך בעקבות דוגמתן וימיר את דתו. אך התברר כי ד"ר שטקל היה רחוק מנקיטת צעד נחרץ שכזה.

על מנת לחשוף באופן בולט יותר את אישיותו ואופיו של ד"ר שטקל, ראוי לספר על דמות מעניינת ונאה נוספת בצ'ורטקוב, ר' יידל רופא, יהודי קרתני מיגלניצה, נמוך, רחב גרם, בקפוטת אטלס ארוכה, שתמיד הציצו ממנה ארבע כנפות. היו לו שתי פאות ארוכות פרועות וזקן לבן-כסוף ארוך. דמות פטריארכאלית ובה בעת ראש-גמרא, חסיד צ'ורטקוב ובעל ידיעות רחבות בחכמת הרפואה, כפי שהתבטאו היהודים. מעולם בחייו לא ביקר בבית ספר, ובכל זאת רשם מרשמים בלטינית, והרוקחים כיבדו את מרשמיו. היה פופולרי ואהוב מאוד באזור צ'ורטקוב בתור כמומחה גדול, ואכן כינו אותו: ר' יידל רופא המומחה. חסיד זה, ר' יידל, היה מן הטובים בידידיו של ד"ר שטקל, מופלא היה לראות את הקרבה והאינטימיות ששררו בין שני היהודים המעניינים האלה. מעין אהבת דוד ויהונתן. ד"ר שטקל הזמין אותו תכופות להתייעצות ונועץ בו בשאלות רפואיות חמורות.

לד"ר שטקל הייתה גם הבנה בענייני החברה היהודית, העובדה שחיבר את תקנות העובדים של חברת "יד חרוצים", תהווה דוגמה.

בשנותיו הבאות הפך ד"ר שטקל לבעל מרה שחורה. כפי שכבר הוזכר, המירה בתו היחידה את דתה, בנו מת עוד קודם לכן. אשתו התרחקה מן היהדות ואף היא המירה את דתה. כל זה ציער ודכדך אותו, כי לא מצא עוד תוכן בחייו וחש מיותר ומנוכר.

לפני מותו הורה להביאו לקבר ישראל כיהודי פשוט. ביום דצמבר עצוב וקודר, בשנת 1921, הוציא ד"ר שטקל בייסורים את נשמתו.

הלווייתו לא הייתה פשוטה כל עיקר, משום שנעשתה בעסק גדול ובפאר. הביאו מטרנופול, מבית הכנסת [הטמפל] של ר' יוסף פרל את ד"ר וייבלס הדרשן ואת החזן עם המקהלה. עובדי הרכבת ניגנו מארש אבל, והחזן עם המקהלה שרו כל הדרך את "יושב בסתר" ופרקי תהילים אחרים.

הלוויה יהודית כזו, בהשתתפות חזן ומקהלה ומוזיקה נוסף לכך, לא ראתה צ'ורטקוב, עיר הרבנים, מעולם. כך הפכה הלווית ד"ר שטקל לאירוע היסטורי.

מתוך הפרק: אישים, ע' 228 – 230.

י' ש' [יצחק שכטר?] מאיר הלרבך

מאיר הלרבך היה בנו של הפחח משה הלרבך. אביו היה מתלמידי הרב ישעיה-מאיר שפירא.

מספרים כי כאשר יצא ספרו של בנימין-זאב הרצל "מדינת היהודים", לבש הפחח, משה הלרבך, בגדי שבת ושטרימל ביום חול.

כשנפטר בנימין-זאב הרצל, תלש משה הלרבך את העטרה מטליתו, ולא תפר אותה עוד.

אל תוך אווירה אידאליסטית ציונית זו נולד מאיר הלרבך. הבן היחיד היה חלש פיזית, ולמרות צימאונו העצום ללימודים, לא התירו לו לצאת מעירו צ'ורטקוב בשל מצב בריאותו הרופף. מאיר התחיל ללמוד בעצמו וקרא כל מה שיכול להשיג, למד תורה לשמה, ללא מטרה מעשית. הידע שלו היה אוניברסאלי. תחומי הלימוד והידע הראשיים שלו היו ספרות ופילוסופיה.

התנועה הציונית ושגשוג הספרות העברית החדשה כבשו ולכדו את נשמתו הזכה. מטבעו היה נחבא אל הכלים, אך החברים הצעירים בקרב האינטליגנציה של צ'ורטקוב והתלמידים, באו אליו וביקשו את תורתו, רצו ללמוד מידעותיו, להתענג על חכמתו ולהתחמם באור אופיו האציל. אחד מתלמידיו, אהרן שכטר, כינה אותו: "האדמו"ר", תלמיד אחר, יהושע זילברג, העניק לו את הכינוי "האם". כולנו כינינו אותו בשם "שפינוזה הצעיר".

הייתה בעירנו נערה, טוטי [אדלה] הלנר, היא הייתה גבוהת קומה ופניה קטנים, כבובה יפה. הייתה לה נשמה של ילד, אך הייתה בקיאה בספרות המודרנית העולמית. אך טבעי הוא שחוג הנוער האינטליגנטי בעיר, שהתרכז סביב מאיר הלרבך, הפך לביתה הרוחני. אין גם פלא שטוטי הלנר בחרה במאיר כמיועד לה. מאיר לא נשאר אדיש כלפיה, אך בהכירו את מצבו הרפואי הרופף, כלפי חוץ העמיד פנים והפגין כלפיה יחס מסתייג ומאופק.

ב-1914, כשפרצה מלחמת העולם הראשונה, נמלט מאיר הלרבך לווינה. טוטי הלנר נשארה בצ'ורטקוב. מאיר הלרבך אמנם היה פטור משירות צבאי אך לא מרעב. הוא סבל רבות בשנות המלחמה.

בסוף המלחמה באה טוטי הלנר לוויונה ומצאה את מאיר במצב כלכלי קשה, מוחלש פיזית וחולה.

חלפו עוד שנים אחדות עד שמאיר התחזק, הפר את איפוקו ולא יכול עוד להתנגד לאהבתה העדינה של טוטי הלנר.

שנה אחת לאחר החתונה לקה מאיר בהתקף לב, ובו בערב נרדם לנצח בבית החולים.

טוטי, שטרם מלאו לה שלושים, הלכה מדי יום בצהריים אל קברו, הביאה פרח למאיר שלה. רגע החליפו ביניהם שתיקות, ולאחר מכן הלכה הביתה.

סדר חייה של טוטי נמשך עשרים שנים, עד שהידיים האכזריות הרצחניות הנאציות, הרגו גם את הנשמה הזכה הזאת.

מתוך הפרק: אישים, ע' 235 – 236.

י' ש' ר' מוטי שור

מ' שור התחנך בבית מדרשו של הרב ישעיה-מאיר שפירא. היה אדם בעל השכלה אוניברסיטאית מלאה. תחום המחקר המדעי המיוחד שלו היה ארכאולוגיה. הוא חפר עצם משלד של ממותה באזור צ'ורטקוב, היה קשור בחוגים ארכיאולוגיים מדעיים וכתב מאמרים ומחקרים בכתיבת עת מדעיים שונים.

אך העניין המרכזי בחייו הייתה הציונות, רעיון שכבש את מלוא התעניינותו וביטא את ישותו. היה פעיל בכל תחומי העשייה: בחירות לקהילה, בחירות לפרלמנט, ארגון לימודי עברית, גיוס כסף לקרנות הלאומיות קרן קיימת לישראל, קרן היסוד, וגם במשימה לעורר מודעות לאומית בקרב המוני היהודים בצ'ורטקוב. משימות אלה כלל לא היה קל לבצע בתנאים הפוליטיים-חברתיים-סוציאליים בגליציה בעת ההיא. מוטי שור לא נרתע, ועשה בחריצות ובמסירות את העבודה הציונית. שירתה אותו היטב העובדה שהיה נואם משובח, ממש אש להבה. לא רק שמעולם לא התכוון לנאומיו, אלא כלל לא ידע מתי יעמוד לנאום ומה יאמר. אך כבר מילותיו הראשונות כבשו את הקהל ובו בזמן שלהבו את עצמת הנאום שלו. בבחירות לפרלמנט היה זה מוטי שור שנסע במשך ימים ושבועות על פני ערים ועיירות בגליציה לשאת נאומי אש-להבה שלו. זה היה למעשה כל תוכן חייו.

בזמן מלחמת העולם הראשונה חווה מוטי שור טרגדיה כפולה, בנו היחיד נפל בקרב, וכעבור זמן קצר מתה עליו אשתו.

מוטי שור השקיע עצמו לגמרי בפעילות חברתית וסוציאלית, והיה למלאך המושיע של פליטי סְניאטין (ראו מאמרים בספר הזיכרון). בניגוד לאיסורי הממשל הצבאי הרוסי לצאת החוצה בלילה, התרוצץ מוטי גם בלילות להגיש עזרה לאומללים, בידעה שכל רגע מאיים עליו קליע. לא אחת תפסו, עצרו והכו אותו, אך ללא הועיל. מוטי המשיך בפעילות העזרה הקדושה שלו כאילו לא אירע דבר.

מוטי שור מת גלמוד בקלויז של הרבי שלו, הרב ישעיה-מאיר שפירא.

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים.

מתוך הפרק: אישים, ע' 237 – 238.

י' ש' ד"ר יצחק שפירא



ד"ר יצחק שפירא קיבל את תואר הדוקטור שלו באוניברסיטת וינה על מחקרו באמונות טפלות, לזה התמסר, ועוד שנים רבות קודם לכן ליקט לשם כך חומרים.

בתצלום: ד"ר יצחק שפירא

ד"ר יצחק שפירא אהב מאוד יידיש, ובמיוחד, הקדיש את כישוריו המדעיים ואת ההיגיון החריף שלו לבעיות חינוך ופדגוגיה. היה תומך מוצהר של מערכת החינוך ביידיש. כשהיגר לקנדה ארגן שם בתי ספר ביידיש, וכך עשה גם בניו יורק.

היה פעיל בארצות הברית בתחום המדעי שלו ונתן שיעורים באנתרופולוגיה באוניברסיטת קולומביה.

ד"ר שפירא מת מהתקף לב. בכאב עמוק חווה את החורבן היהודי במלחמת העולם השנייה. ידידו הקרוב, ישראל הויזר, כתב עליו שהיה משוכנע כי רק בעזרת לימודים וחינוך ניתן להבטיח את המשך קיומו של העם היהודי.

זו אכן הייתה הסיבה לכך שהקדיש את כל מרצו וחייו לחזק ולפתח את החינוך היהודי בעולם כולו.

מתוך הפרק: אישים, ע' 238.

י' ש' הרשל בליי

הרשל בליי היה אופטיקאי ושען במקצועו. בה בעת גם היה יהודי למדן, חוקר ואדוק עד מאוד בדתו. אנשים התבטאו ביחס אליו, שהוא מן הסתם מן היהודים החכמים ביותר בפולין.

מבחינה פוליטית השתייך ל"אגודת ישראל". גישתו הייתה: כיוון שאנחנו בגלות, חובתנו לתמוך בממשל בכל עניין.

הודות לחכמתו הייתה השפעתו ברחוב היהודי גדולה מאוד; הודות לגישתו הפוליטית זכה להערכה רבה בקרב הממשל המקומי. תכופות ניצל את ההערכה וההשפעה לטובת היהודים, כאשר היה צורך לבטל גזרות כנגד יחידים ותכופות כנגד הכלל.

יחד עם בנו יצחק נרצח בידי המרצחים הנאצים, וכוסה בקברים ביער השחור [צ'רני לס].

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים.

מתוך הפרק: אישים, אלה שנספו בשואה, ע' 239.

מרים פורר צבי בוימר [ביימר]

נולד בפרובוץ'ני [פרובוץ'נה]. בנעוריו היה תלמיד בישיבת ויז'ניץ. לפני החתונה, בשנות בחרותו, הקדיש זמן רב לתנועה הציונית והיה פעיל מסור. משהתחתן נאלץ להיאבק קשה למען הפרנסה. את בנו הבכור, אלימלך, שלח להכשרה בבית הספר החקלאי סלובודקה. לאחר לימודיו הוא עלה לארץ ישראל.

לצבי בוימר היו כישרונות אמנותיים והוא צייר תמונות שונות וגם השלים ציורים יפים בבית הכנסת, ללא שכר. הוא שאב את פרנסתו מעבודות צביעה.

אף שהקדיש זמן ומאמץ רב לתלמוד תורה העירוני, למען ילדים עניים, את בניו ובנותיו לימד באופן פרטי, את הבנים אצל יעקב רפפורט, תנ"ך עם ביאור בשפה הגרמנית, ואת הבנות בבית הספר העברי.



היה ממייסד "לינת צדק עזרה לזקנים", וכל הדאגות הקהילתיות היו שלו. הודות לטיעונו החריפים וחשיבתו הישירה, הייתה לו השפעה

רבה על החיים החברתיים בצ'ורטקוב היהודית. בתצלום: ינטה והירש בוימר

צבי בוימר היה בעל תפילה משובח. יהודי בעל אופי, ייצג דמות יהודית-חברתית ייחודית בצ'ורטקוב.

מספרים כי לפני ההשמדה קרא לעבר הנאצים: "אתם יכולים להרוג אותי אך לא להכחיד, כי יש לי ילדים בארץ ישראל ובאמריקה. לבת הזקונים היפה שלו, הייתה אפשרות להינצל עם שייגץ צעיר שאהב אותה, היא דחתה אותו והלכה למוות עם כולם.

ארורה גרמניה הנאצית לנצח!

מתוך הפרק: אישים, אלה שנספו בשואה, ע' 239.

י' ש' עורך הדין ד"ר מוזלר

שנים רבות לפני מלחמת העולם הראשונה היה בצ'ורטקוב ראש עיר בשם לודוויג נוס, פולני ממוצא גרמני. כנהוג היה אנטישמי, אך "בכפפות משי", כיאה לתקופת הקיסר פרנץ-יוזף.

בזמן שלודוויג נוס שימש במשרת ראש העיר, נאסר על היהודים לבצע שינויים כלשהם בדירותיהם וגם לא שום שיפוץ. כיוון שרוב הגגות בבתי היהודים היו של רעפים, הרבו התושבים היהודים לסבול מן הגשם והשלג שחדרו לחדרים. הרחיקו הדברים לכת, ובחלק מן הבתים החלו הגגות והקירות להירקב, והייתה סכנה שהבתים יתמוטטו.

מפתיע שעם כל זה החשיבו יהודי צ'ורטקוב את ראש העיר האנטישמי לגוי הגון.

שנים אחדות לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה מת לודוויג נוס. כיוון שהיהודים היוו רוב בקרב תושבי העיר, הם התארגנו ובחרו ביהודי, עורך הדין ד"ר מוזלר, לראש העיר צ'ורטקוב.

העיר ויהודיה ממש כמו לתחייה. פרט לכך שיכלו לשפץ מיד את הדירות ולתקן את הגגות, החל ראש העיר היהודי לתקן דרכים בסמטאות היהודיות המוזנחות, ולרצף שם מדרכות. אף שד"ר מוזלר היה רחוק מן הדת, דאג שכל הדרכים והסמטאות המוליכות לבית הכנסת הגדול ולבתי הכנסת האחרים, יתוקנו, כדי שלמתפללים תהיה גישה קלה.



בית הכנסת הגדול

באוגוסט 1914 פרצה מלחמת העולם הראשונה והרוסים נכנסו אל גליציה המזרחית. הצבאות הרוסיים התנפלו על הערים והעיירות היהודיות ונהגו לשרוף אותן.

כשקרב הצבא הרוסי אל צ'ורטקוב, ציווה ד"ר מוזלר להדליק את כל האורות בבתי המלון הגדולים ולתלות בחוץ דגלים לבנים. הוא עצמו יצא לקבל את פני הגנרל הרוסי, והבטיח לו את נאמנות תושבי צ'ורטקוב. כך הציל ראש העיר היהודי את העיר מהצתה וממעשים ונדליים אחרים.

כשהוכרז בצ'ורטקוב הקמפיין הראשון למען קרן היסוד, התייצב ד"ר מוזלר בראש המגבית והיה מן המשתתפים הפעילים ביותר.

כשפרצה מלחמת העולם השנייה, והנאצים נכנסו אל צ'ורטקוב לאחר הכרזת מלחמה על רוסיה הסובייטית, ראשית כל אסרו את האינטלקטואלים היהודים בעיר והרגו אותם במוות מזעזע. בין הקרבנות היה ד"ר מוזלר.

ד"ר מוזלר היה מן הדמויות היפות והמכובדות ביותר בצ'ורטקוב וכולנו זוכרים אותו בלבנו ברגשות כנים.

מתוך הפרק: אישים, אלה שנספו בשואה, ע' 242 – 243.

י' ש' בן-ציון רויכברג

בן-ציון רויכברג היה איש פשוט ועממי. היה אהוב מאוד בעיר, על יהודים ועל לא-יהודים. בשל קשריו הטובים בכל חוגי הממשל המקומי, גדל עם הזמן והיה כמעט כמו אב לצ'ורטקוב היהודית. בכל צרה, כל פורענות מצד שליטי העיר, מיד באו אל בן-ציון רויכברג לבקש עזרה.

עובדה היא, ליחסו רוחש החיבה הייתה השפעה גדולה גם על רשעותם של הפקידים הלא-יהודים. הטובות עלו לו תכופות בכסף, אך הוא מעולם לא ביקש ממי שעזר להם להשיב לו את כספו. היה בעל אמצעים ולא אחת הסתכן כדי לעזור לצעיר מן השמאל, כשנפל בידי המשטרה הפולנית.

מעניין לספר באילו תנאים מת לפתע בן-ציון רויכברג.

באמצע שנות ה-20 [של המאה ה-20] בבוקר שבת אחד, הקיש על דלתו איש צעיר. הוא היה מבוהל ומיואש וביקש את עזרתו של בן-ציון רויכברג. הוא סיפר לו, כי ידוע לו ממקורות מוסמכים שביום ראשון בבוקר יאסרו אותו בשל פעילותו הפוליטית. משמעות הדבר מבחינתו, מוות ודאי. הוא ביקש שסייע לו לחצות את הגבול הרוסי, זו הצלתו היחידה.

ב' צ' רויכברג עשה מיד את כל הנדרש, והאיש הצעיר קיבל דרכון ואישור נסיעה. רויכברג אף נתן לו מכיסו להוצאות וברכה להצלחת דרכו.

בשנת 1939, כשהצבא הרוסי כבש את צ'ורטקוב, בא איש צעיר זה, כבר בשנות הארבעים לחייו, כאיש צבא סובייטי בכיר. מיד שלח חייל לחפש ולהביא אליו את בן-ציון רויכברג. הוא כמובן הלך עם איש הצבא האדום בלב הולם.

כשהקצין הסובייטי נותר עמו ביחידות בחדר, שאל אותו: "האם אתה מזהה אותי?" בן-ציון רויכברג הביט בו והשיב בשלילה, אין הוא מזהה אותו.

אמר לו הקצין כי הוא האיש הצעיר, אשר לפני שנים עזר לו בהשגת דרכון וגם נתן לו כסף להוצאות, והוא הוסיף:

”עכשיו אני בעמדה לעזור לך. יש לי אפשרויות רבות, אמור לי מה רצונך, ומשאלתך תתגשם”.

בן-ציון רויכברג היה נרעש מאוד וביקש מן הקצין הסובייטי שירשה לו ללכת הביתה להתייעץ עם בנו.

אך בטרם יצא מן החדר לקה בהתקף לב ומת במקום.

כך היה מותה של אחת הדמויות הנאות, מן היהודים הלבביים ביותר בצ'ורטקוב.

מתוך הפרק: אישים, אלה שנספו בשואה, ע' 245 – 246.

ד"ר ישעיהו-מאיר בן יעקב רפפורט

נולד והתחנך ברוחו של הרב ישעיה-מאיר שפירא. חי והשפיע בקטוביץ, פולין, כאישיות מובילה בחוגים ציוניים בשלזיה. היה ציר שלהם לקונגרסים. נהרג בידי הגרמנים צמאי הדם עם אשתו ושני ילדיו בצ'ורטקוב.

מבכים אותו אחותו פסי וגיסו יצחק.

מתוך הפרק: אישים, אלה שנספו בשואה, ע' 246.

יונה פריימן הנאצים בצ'ורטקוב

הוועדה ההיסטורית באד-רייכנהל, גביית עדות מיונה פריימן.
עיבוד: צבי רוזנבוים. ס'ג' 1622/1509.

...כשפרצה מלחמת גרמניה-פולין, נכנס הצבא האדום, כעבור שלושה שבועות, אל צ'ורטקוב. זה קרה ב-17 בספטמבר 1939. יהודי צ'ורטקוב קיבלו את האירוע באדישות, לא זזו מן המקום והמשיכו לחיות בשלווה כמו לא הייתה כלל מלחמה בעולם. היהודים המשיכו בפרנסותיהם המסורתיות ללא הפרעה מצד האדמיניסטרציה הסובייטית. הן מורלית, הן כלכלית לא חשו היהודים בשינוי וחיו באין מפריע עד 22 ביוני 1941.

עם פרוץ המלחמה הגרמנית-סובייטית, ב-22 ביוני 1941, נכבשה צ'ורטקוב בידי הגרמנים כעבור שבועיים, ב-6 ביולי.

מיום הכיבוש הראשון החלה החיה הנאצית במעשיה הפרועים. הצו הראשון היה, שעל היהודים לשאת אות קלון על יד ימין, סרט לבן ועליו מגן דוד. בו בזמן נאסר על היהודים ללכת על המדרכות. מדי יום הופיעו חוקי אפליה חדשים כנגד האוכלוסייה היהודית של צ'ורטקוב. חיי הכלכלה בעיר התכווצו מיום ליום, ומצב היהודים נעשה קשה מאוד. ייאוש ודכדוך נדחקו אל לבבות האוכלוסייה היהודית. כך החלה התפוררות והתמוטטות החיים היהודיים בצ'ורטקוב.

ב-6 ביולי תפסו קבוצת יהודים לעבודה, לבנות מחדש את הגשר ההרוס של צ'ורטקוב-קופיצ'ינצה. היהודים שיצאו לעבודה הוכו באכזריות. החיות הנאציות הפגינו כאן לראשונה מה ביכולתן לעולל. הקרבן הראשון היה חיים הויזנר בן החמש-עשרה. עם מותו החלה למעשה הטרגדיה העקובה מדם של יהודי צ'ורטקוב.

ב-14 ביולי באה ועדה מיוחדת בשם: רול קומנדו (כוח השמה/כוח נע?), לבחון ולבדוק את הפרופורציות בקרב האוכלוסייה היהודית. בו ביום נתפסו 300 יהודים. חבשו אותם בבית הכלא העירוני. הם הוכו שם מכות רצח. המכים בני הבלייעל היו אוקראינים, שזה כבר ביקשו הזדמנות נוחה לשדוד ולרצוח יהודים. המעשה עקוב הדם הראשון בוצע באופן חיתית. הובילו כמה יהודים אל חדר חשוך של בית הכלא ושם הכו אותם עד צאת נשמותיהם. החלשים מתו מיד; החזקים יותר

החזיקו מעמד זמן רב יותר, פצועים עד זוב דם הורו להם האוקראינים לעשות דברים שונים ומשונים, שאין להעלותם על הנייר, והם נאלצו לבצע את כל פקודותיהם.

300 הקרבנות הראשונים נרצחו באופן מזעזע. חלק מהם נורה, קבוצה אחרת של אסורים עונתה למוות, והחלק האחרון נצטווה לחפור בורות בחצר בית הכלא. מי שנותרו בחיים עד תום העינויים, חלקו את גורל המתים. ביום ההוא בלעה אדמת חצר בית הכלא את הקרבנות הראשונים החפים מפשע, 300 יהודים מעונים, ביניהם היו גם כאלה שנקברו חיים, בין קרבנות אלה היה בני בן העשרים, ישראל פריימן.

לאחר האקציה הראשונה העקובה מדם, ניכר בעיר מיד כי היהודים התמוטטו. צער עמוק אפף את כולם ותחושה של אי-שקט מוזר. כולם החלו לחיות תחת הרושם שיום המחר צופן בחובו משהו נורא, שאיש אינו יודע במה יסתיים; כל אחד חי בתחושה נוראה של פחד. הגורל הוא עיוור. הנה עלולה חית הפרא לשלוח לעברך את טלפיה, וגורלך חתום.



בתצלום: שמעון ברגהופר, פרט מתצלום משפחתי [אוסף]

ב-18 ביולי, בשעה תשע בלילה, נכנסו שלושה נציגים ממועצת העיר – המהנדס וורנֶקוויץ', הרוקח קיז'מוב, איווסיו – בליווי חמוש של גרמנים, לבתים יהודיים רבים, בהם גם ביתו של שמעון ברגהופר, ואסרו שבעה-עשר יהודים, בתואנה – שהייתה כמובן עלילה – שבבילה הקודם ירו על גרמנים. היהודים ניסו ללמד זכות על עצמם אך ללא הועיל. בו בלילה הובלו אל בית הכלא ברחוב מיצקביץ', שם ירו בכולם.

מספר זה של קרבנות לא השביע את החיה הנאצית צמאת הדם, ועוזריה במשטרה האוקראינית. החלה שורה של מעשי רצח מזעזעים ותקיפות בתואנות ועלילות שווא שעלו בחיי יהודים רבים.

ב-26 באוגוסט פרצה בהלה בעיר. החלו לחטוף יהודים ברחובות ובבתים. בפעם זו נשבו כ-100 יהודים, שהובלו אל אותו בית כלא עירוני. במשך לילה תמים עינו אותם שם, הכו באכזריות, אילצו אותם לעולל זה לזה מעשים נתעבים. עם שחר הובילו אותם ליער אורין, מרחק 5 ק"מ מצ'רטקוב. שם חפרו לעצמם היהודים, לפי פקודה, את

קבריהם ונקברו בהם חיים. ועדה סובייטית מיוחדת קבעה עובדה זו לאחר שחרור צ'ורטקוב ב-1944.



הבאת גופות הקדושים לקבר ישראל, אחרי השחרור

לאחר אקציה זו השתרר זמן-מה שקט. אך בני הבלייצל הנאצים ניהלו כסדרה מדיניות השמדה שיטתית כלפי היהודים. שיטתם הייתה, שלאחר כל אקציה הפיצו שמועות ויצרו את הרושם כי זה המעשה הרצחני האחרון, והאוכלוסייה היהודית אכן הייתה נרגעת במידה מסוימת. אך תמיד היו מתנפלים שוב על האוכלוסייה, דווקא בשעה שאיש לא ציפה לכך, ואסרו עשרות ומאות קרבנות יהודים חפים מפשע. היהודים בצ'ורטקוב חיו כמו בחלום בלהות שלא הייתה אפשרות להשתחרר ממנו. אימה והשמדה השתוללו סביב.

ב-18 באוגוסט 1941 באה מחלקה של אנשי גסטפו, שהתיישבו בעיר באורח קבע. בעת ההיא הוקם יודנרט ובו עשרה אנשים, בראשם ד"ר חיים אָבנר. משימתו הראשונה של היודנרט הייתה לספק מדי יום מאות יהודים לעבודה. בערב, לאחר העבודה, כשכולם כבר היו מוכים מאוד, הציבו אותנו בשורה והחלו לעשות אתנו התעמלות, ותוך כך ללגלג וללעוג לנו. נאלצנו לציית למרות שחשנו כי השפלתנו המורלית היא גמולם הגדול.

בעת ההיא קיבל היודנרט פקודת לרשום את כל האינטליגנציה היהודית בעיר. ב-20 באוגוסט הוטל על האוכלוסייה היהודית תשלום הכופר הראשון. על היודנרט הוטל להמציא בו ביום סכום של 25,000

זלוטי. עם מסירת הפקודה, נלקחו חמישה עורכי דין יהודים כבני ערובה. בו ביום נאסף הסכום ונמסר לראש הגסטפו.

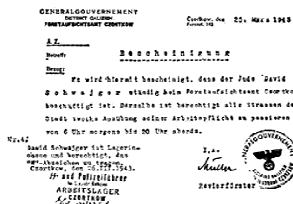
בחודש זה, אוגוסט 1941, שוב עטף את צ'ורטקוב אבל עמוק. לאחר שקיבל הגסטפו רשימה מלאה של האינטליגנציה היהודית בעיר, כותרו ביום אחד כל הבתים שכתובותיהם נמסרו, ונאסרו בעזרת הגסטפו והמשטרה האוקראינית כל עורכי הדין, המורים, הפרופסורים היהודים, כ-300 אנשים סך הכול. מטעמים מובנים חסו על הרופאים בלבד. כשקובצו כולם בכיכר, הובילו אותם תחת משמר כבד אל בית הכלא העירוני. שם הוכו כולם מכות רצח. עינו אותם והשפילו את כבוד האדם שבהם במעשי ביזוי שאין לספרם. הראשון שעונה למוות היה מוזלר, עורך הדין היהודי הידוע. למחרת בבוקר הובילו את כולם ליער השחור הסמוך, שם ציוו על חלקם לחפור בורות, הנותרים עמדו והמתינו למוות. העובדה היא, כי במקום שאליו הובאו הקרבנות כבר היו בורות מוכנים למען אלה שצפויים היו להיירות, אך בסדיזם הרצחני שלהם רצו החיות שהקרבנות יחפרו לעצמם בעצמם את קבריהם. כולם נורו, לאחר שהורו להם להיכנס אל קבריהם.

בנובמבר 1941 קיבל היודנרט פקודה מן הגסטפו לספק 500 גברים לעבודה במחנות קמיונקה, בורקי, סטופקי. בפקודה הודגש כי במקרה שלא תסופק כמות העובדים הנדרשת, תישא כל האוכלוסייה בעיר בתוצאות. בלית בררה סיפק היודנרט את המספר הנדרש של 500 יהודים, הם הובלו אל מחנה קמיונקה.

כעבור ימים אחדים נתקבלה ביודנרט פקודה נוספת מן הגסטפו, לספק מיד 3,000 גברים, מצ'ורטקוב ומכל הסביבה, לעבודה במחלקת העבודה הגרמנית. מכסה זו של אנשים סופקה אף היא על ידי היודנרט, והם נשלחו אל מחנות קמיונקה ולמקומות עבודה אחרים. העבודה הייתה ריצוף דרכים, אך המחנות יועדו מלכתחילה להריגת האנשים שרוכזו בהם, ולכאורה רצו להשתמש בהם לעבודה פרודוקטיבית. התנאים האיומים גרמו לכך שמדי יום נפלו קרבנות חדשים. מים לא היו והמזון חולק במנות רעב. האנשים היו מזוהמים, מכוסים פצעים וצרעת. החיים נמאסו על כולם, אך לא היה לאן לברוח. מדי בוקר, כשהעירו אותנו ליום עבודה נורא, מצאנו מתים רבים מקרב ידידינו ומכרינו, אשר מתו במהלך הלילה. חרף זאת לא פחת מספר העובדים, כי מלאכת ריצוף הדרכים חייבת הייתה להתבצע במלוא הדייקנות. ברגע

שחסרו אנשים, בשל מעונים ומתים מחמת מחלות וחולשה, מיד קיבל היודנרט פקודה לספק כך וכך ידיים עובדות חדשות והמספר הושלם תמיד. באופן זה נמשכו החיים, אם אפשר לכנות זאת כך, במשך שנה. בכל המחנות פשטו מגפות ומחלות מידבקות. לא אחת קרה שכאשר מחנה התמלא חולים, ופרצה מגפה בלתי נשלטת, היו אנשי הגסטפו מתיזים נפט על הצריפים, שומרים עליו מסביב, מציתים אותו על האנשים שבו ושורפים את כולם חיים. תכופות שרפו גם את שומריהם – שומרים יהודים ששיתפו פעולה עם הגרמנים – עם כל האסירים.

עם הזמן – במרוצת שבועות, חודשים ושנים של פחד ואימה, רعب ומוות – הפכו היהודים אדישים לחלוטין לכל המתרחש סביבם ואף לגורלם האישי. יאוש ודכדוך דבקו בנשמה. איש כלל לא העלה בדעתו שאפשר לעשות משהו כדי שדברים ישתנו ויהיו אחרים ממה שהם. אנשים התהלכו כצללים. התמוטטו מייאוש. זה גרם לזירוז אבדנם, משום שלא הייתה בהם כבר שום התנגדות פנימית.



העודה מהכנסת המרשה ליהודי... לטואר לעודר עברתו
לרבותת העיר בין הסעה 20.00-6.00

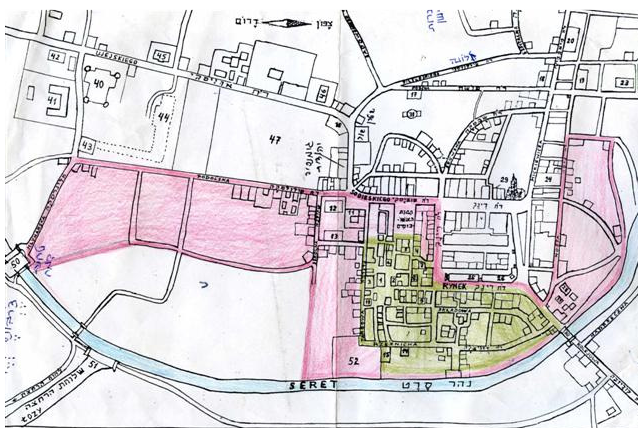
א פאסעטקענער פון דער שטאטקאנצלער געסטעטא לויט
דעלערער פון דאס געסטעטא אריינפירן פון געטא, בלויז יידישע
פון די נויטיקסטע פאמיליעס האבן געוואלט זי ערלויבענדיג.

באוגוסט 1942 הוציאה מחלקת העבודה הגרמנית כרטיסי עבודה מיוחדים ליהודים שהועסקו בסדנאות שונות: סנדלרים, חייטים, מכונאים, עובדי בניין וכן הלאה. ב-25 באוגוסט פרסם הגסטפו פקודה לכל העובדים לבוא לרשום מחדש את כרטיסי

העבודה שלהם. אך יצאה הפקודה, התקבצו כל מי שהיו להם כרטיסי עבודה. אנשים נדחקו להתקבל לרישום החדש ולהחתים את הכרטיסים. אך משעברו כמאתיים אנשים, עצרו את ההחתמה, והיהודים הנותרים נעצרו מיד ונשלחו למחנות, שם נספו.

כתוצאה מכל האקציות, הרעב, המחלות, הצטמצם מספר היהודים בגטו, והקימו את הגטו הקטן. כל היהודים שנותרו רוכזו בשטח קטן של רחובות ספורים. גם ליהודים אלה לא שיחק המזל להישאר בשלווה זמן רב במקום מגוריהם החדש. המדיניות הגרמנית הייתה להשמיד את כל היהודים והם ביצעו זאת באופן שיטתי ובכל האמצעים הטכניים שעמדו לרשותם.

ב-26 באוגוסט 1942, בערך בשעה עשר בלילה, כותר הגטו הקטן בידי שופו (שופ' פוליציי [משטרת ההגנה והביטחון]), ובדיוק בשעה שתיים-עשרה החלה התנפלות על הבתים. בגטו נוצרה בהלה גדולה. גברים, נשים וילדים רצו בחיפוש אחר מקום מחבוא. הגרמנים פתחו באש פרועה ממכונות ירייה ומרובים על הנמלטים. היריות והחטיפות נמשכו עד השעה שש בבוקר. מאות אנשים ירויים התגוללו ברחובות, ומתים רבים מאוד נותרו בבתים. באקציה זו נתפסו למעלה מ-2,000 יהודים, הם נשלחו לבית הכלא העירוני. במשך יום תמים עינו אותם שם מאוד, ולמחרת הובילו את כולם תחת שמירה קפדנית אל הרכבת. שם המתונו כבר קרונות משא, דחסו אותם בקרונות, 150 אנשים בקרון, וכולם הועברו אל מחנה המוות בלז'ץ.



הגטו באפריל 1942 – ורוד, הגטו לאחר הקטנתו – ירוק, סימון מירי גרשוני [אוסף]

ב-5 באוקטובר 1942, שמחת תורה, בשעה חמש לפנות בוקר, שוב כותר הגטו, והיודנרט הודיע כי נתקבלה פקודה לרשום מחדש את כרטיסי העבודה. כולם נצטוו להתייצב בחצר היודנרט. כשנאסף שם כבר מספר ניכר של אנשים, נכנס הגסטפו, חטף את כולם ושלח בקרונות מסע אל בלז'ץ. באקציה זו נספו 500 יהודים.

לאחר ביצוע שתי האקציות האחרונות הוקטן הגטו הקטן עוד יותר. ניתן לשער שלא נותרו שם יותר מ-2,000 יהודים. הגטו נדחס בשני רחובות שהיו מגודרים תיל דוקרני, ואת השטח הקטן והמצחין אטמו מכל עבריו בקרשים ומסמרים. בכך נעשו ההכנות האחרונות להפוך

באופן ונדלי את צ'ורטקוב היהודית יודנריין. שני צדי הכניסה בשני הרחובות היו שמורים בקפידה יומם ולילה, על מנת שנפש חיה לא תוכל להיחלץ משם. האנשים, שהובלו לעבודה תחת שמירה קפדנית, הוחזרו לגטו באותו אופן. המזון היה 100 גרם לחם ליום. כתוצאה מן הרעב הכבד והקור העז בחורף, פרצו מגפות שונות, בעיקר טיפוס, וכתוצאה מכך היו מקרי מוות רבים. כך נמשך המצב עד מאי 1943. ביוני החל החיסול הסופי של גטו צ'ורטקוב. זה נמשך חודש ימים. ב-25 ביוני 1943, הוכרזה צ'ורטקוב יודנריין.

ב-15 בדצמבר 1942 הוקם בצ'ורטקוב מחנה עבודה קטן בבניין תלמוד התורה. למחנה נתקבלו בעלי מלאכה בלבד, הותר לצרף אליהם מספר מצומצם של עובדים "שחורים". סך הכול מנה המחנה 534 אנשים. יום עבודה רגיל נמשך שתיים-עשרה עד ארבע-עשרה שעות. המזון היה 100 גרם לחם, מעט קפה שחור ומעט מים דלילים שאמורים היו להיות מרק. המצב במחנה היו טוב בהרבה משום שלא היו התנפלויות ולא אקציות וגירושים, בצרות וסבל כבר היו אנשים מורגלים. מצב זה נמשך כשישה חודשים. ב-23 ביוני 1943, בשעה חמש לפנות בוקר, הוקף המחנה לפתע בשוטרים אוקראינים. כעבור שעות אחדות גורשו כל תושבי המחנה אל מקום האיסוף, שם נערכה סלקציה. חלק הארי הובלו אל יגלניצה ונורו שם. נותרו כ-100 אנשים שיועדו לחסל את החומרים שנותרו במחנה. איסוף החפצים והובלתם למקומות מיועדים נמשך למעלה משבוע.

באחד ביולי חילקו אותנו לשתי קבוצות, אחת נשלחה אל חלובצ'ק [הלובוצ'ק], אזור טרנופול, שהיה מחנה עבודה; הקבוצה השנייה, כ-50 אנשים, נשלחה אל שוידובה [שוידובה], לאחוזת באזור צ'ורטקוב, שם עבדנו בשדות שלוש-עשרה עד ארבע-עשרה ביממה. מזוננו היה חצי קילו תפוחי אדמה לא מבושלים. הרעב ומאוחר יותר הקור ייסרו מאוד, והאנשים, שכבר היו מותשים ומעונים משנות סבל ארוכות, נפלו כזבובים. תכופות צצה לפתע מחלקה של שוטרים אוקראינים, וכל מי שהיו חולים או עבדו רע, נורו במקום. חלפו חודשים אחדים בתנאים נוראים אלה, ונותרנו בעבודה תשעה אנשים בלבד.

באחד מימי ראשון, בינואר 1944, הופיע לפתע מנהל המחנה והורה לנו, תשעה אנשים, להיעלם מן המקום תוך שעותיים. הוא אמר לנו כי

אנחנו רשאים ללכת לאן שנרצה והוסיף: "אינני רוצה לזהם את ידיי בכס, יהודים מכונמים, ממילא תתפגרו ככלבים".

מיד עזבנו את המחנה, כל אחד פנה לאשר יכול ללכת. בחוץ שרר כפור אימים. אני ובני לא היינו לבושים, ליתר דיוק היינו כמעט עירומים ויחפים. הלכנו אל איכר מכר בכפר שווידובה. כשנכנסנו אליו, נבהל מאוד. נראינו כמו מתים חיים. ברוב ייאושנו הצענו לו להסתיר אותנו או לירות בנו. האיכר ריחם עלינו ומיד נתן לנו אוכל. לאחר מכן חפר בור עמוק בדיר החזירים ולשם הכניס והסתיר אותנו. מדי יום הביא לנו אוכל וחדשות מן החזית. מן החדשות הוברר כי הגרמנים ינחלו מפלה קשה.

כך רבצנו בבור עד כניסת הרוסים ב-23 במרץ 1944, ורק אז יצאנו לחופשי.

מתוך הפרק: השואה והגבורה, ע' 304 – 310.

יצחק שטרנשוס זיכרונות מן החורבן



כשתקפו הגרמנים את רוסיה, ביוני 1941, לא הספיקו הסובייטים להעביר לרוסיה את כל האסירים, בהם גם מספר לא מבוטל של יהודים. הם ירו באסירים שנשארו, והותירו ערמות מתים במרתפי בית הכלא.
בתצלום: יצחק שטרנשוס [אוסף]

אך נכנסו הגרמנים אל צ'ורטקוב קיבצו האוקראינים לבניין הדו-קומתי של בית המשפט המחוזי המוני גברים ונשים בתואנה שהיהודים אשמים בהריגה שביצעו הרוסים. בבניין התייצבו האוקראינים והגרמנים משני צדי חדר המדרגות הגדול, פרגולים, מקלות ומוטות ברזל בידיהם, והנתפסים נאלצו לרוץ במדרגות ללא הרף תחת ברד מלקות נוראות ומכות אכזריות. הם רצו מעלה ומטה עד אשר רובם נפלו מתים או מתעלפים. מי שנותרו בחיים, ובקושי עמדו על רגליהם, נאלצו לחפור בידיים ריקות קברים למתים ולקבור אותם. אחד מן הקבוצה שקברה את המתים סיפר לי כי יידל זלצינגר, סוחר אריגים, צעק: "למה אתם קוברים אותי, הרי אני עוד חי!" הוא סיפר לי גם כי הקוברים הוכרחו ללעוס אדמה בשעת מעשה.

כעבור ימים אחדים, לעת ערב, שוב חטפו האוקראינים עשרים וכמה יהודים, ובתואנה שירו על חיילים גרמנים, הרגו אותם. בבתים הסמוכים למקום ההוצאה להורג שמעו את משהלה שלליכר קורא "שמע ישראל".

לאחר שחלפה תקופת הבהלה הראשונה, ציווה הגסטפו על ד"ר [שמואל] קרוה, אָפּפּר, פלדמן להקים את היודנרט שהתפרסם באופן כה מצער. לעת עתה, כפי שנאמר, משימתו היחידה תהיה לספק מדי יום מספר עובדים שידרוש הגסטפו.

ב-1939 השליכו הסובייטים אותי ואת משפחתי מדירתנו ומאז גרנו מחוץ לעיר אצל איכר. במידה מסוימת היינו מוגנים שם מפני הגרמנים. באחד הימים קיבל חתני, ישראל וינטר, מכתב מעליב בתצלום: ישראל וינטר [אוסף] ביותר מד"ר קרוה. הוא כתב לו כי כיוון שהוא יושב לו שלו למדי בקרב האיכרים,



הוא מביט באדישות בצרות היהודים. הוא דרש ממנו לגשת אל היודנרט, שכבר הוקם. בו ביום עזב חתני את משפחתו ולא שב אליה עוד. ביום ההוא בוצע מה שכינו: האקציה הפרועה, ובדרכו הביתה מן היודנרט תפסו גם אותו. ביום ההוא נתפסו למעלה מ-100 יהודים, אשר למחרת הובלו במשאיות. כל ניסיון לברר לאן נעלמו האנשים היה לשווא. ב-1944, כאשר כבשו הסובייטים שוב את צ'ורטקוב, סיפרו תושבי צ'רני לס [היער השחור], כי הגרמנים הרגו את אנשי הטרנספורט ההוא, של האקציה הפרועה, ביער. הם סיפרו גם, כי באחד הימים נשמעו משם קולות אימים של אנשים. לאחר מכן חיפשו ביער השחור ואכן מצאו שלושה בורות ובהם מתים. הוועדה פתחה בור אחד והוציאה מתוכו חמישה מתים, נקבע כי באיש מהם לא נמצאו פצעי ירי. המסקנה הייתה ברורה: זו הייתה הוכחה שהחיות קברו את האנשים כשהם חיים.



משכן היודנרט, רח' סקלדובה, כיום אפטצ'נה 12 [אוסף]

מיד לאחר מכן אסר הגסטפו את שלושת מייסדי היודנרט. לאחר ימי מאסר אחדים, ירו הגרמנים בד"ר קרוה ושחררו את שני האחרים. אָבְנֶר קיבל את התואר זקן היהודים. ברור היה לכל כי הרוצחים הנאצים הבהירו לשלושת האסירים מה בדיוק תהיה משימתם מכאן ואילך. ד"ר קרוה סירב והסתלק ממילוי המשימה, ואבנר ימ"ש נטל על עצמו לבצעה. ד"ר קרוה, שהיה מרוחק מן החיים החברתיים היהודיים, מסר למענו את חייו היפים המאירים; בשעה שהציוני הכללי, שידו הייתה בכל, ועט על כל החתונות, אבנר ימ"ש, ביצע ממש על הצד היותר טוב את כל משאלותיהם החייתיות.

כעבור שבועות אחדים הודיעו באמצעות מודעות, כי על כל הגברים בעלי מקצועות חופשיים להתייצב ביום מסוים. כיוון שלא כל האנשים התייצבו, מצא הגסטפו, בעזרת רשימה מדויקת שסיפק לו אבנר ימ"ש, כמעט את כל בעלי המקצוע. כל האסורים הופשטו, עירומים כביום היוולדם, ונורו באותו היער. קולות האימים נשמעו עד לעיר.

ימים אחדים לפני פסח 1942 כלאו החיות הנאציות אל כל היהודים בגטו. בזמן הראשון התרחשו בגטו סצנות מצמררות כמעט יום-יומיות, שאליהן התרגלנו מעט.

ב-25 באוגוסט 1942, בשעה שתיים-עשרה בלילה, התרחשה האקציה הראשונה. בלילה מבעית זה הרגו הגרמנים כ-600 אנשים וקיבצו כ-2,000 למקום הכינוס. החיות הנאציות הורו להניח את ההרוגים ליד האטליזים, מול הבית של מנדלי מרגוליס. האיכר שאצלו הסתתרתו אמר לי כי דם המתים זורם ברחובות. הנאצים חילקו לקבוצות את 2,000 היהודים שנתפסו, 200 אנשים בקבוצה, דחסו אותם אל תוך קרונות, ללא מים וללא מזון, ושלחו אותם למחנה ההשמדה בלז'ץ. עדים מסרו, כי כמעט מחצית האנשים מתו בדרך. אחדים העזו לקפוץ מן הרכבת הנוסעת, בהם הייתה הבת של פאליק [פלך], לפי המדווח היא חיה בישראל.



לוח זמרון על אחד מקברי אהים של קהילת האקציה
ביום יד אלו השוכן.

באקציה זו נתפסו גם את הרב של יז'לוביץ [יזלוביץ]. ברגע האחרון, כבר בהיותו בקרון, רצו לשחררו, הוא סירב לשחררו ואמר כי בשעה שיהודים רבים כל כך הולכים לשחיטה, אין הוא רוצה להציל את עצמו. למרבה הצער, דמויות כאלה היו מעטות.

בכל אקציה נאלצו חברי היודנרט להצטרף אל הגסטפו ולסייע במציאת האנשים שחיפשו. אחד ויחיד מהם, הרשל שוכר, לא היה מסוגל להשלים עם משימה כה שפלה, הוא שילם על כך בחייו הצעירים.

ככלל, שררה בגטו אווירה נוראה של הידרדרות מוסרית. אנשים, שנותרו יחידים ממשפחות שנחטפו, המשיכו למחרת בחייהם הרגילים, כמו לא קרה דבר. ידוע לי מקרה שמשפחה סירבה להכניס לבונקר את נכדה בן השנתיים, מפחד שהילד יבכה ויסגיר אותם. אם הילד נשארה בחוץ, האב נטש את שניהם ונכנס אל הבונקר. בלילה תפסו את האם ואת הילד. כעבור ימים אחדים ראיתי את אבי הילד ובעלה של האישה, ואת המשפחה כולה ממשיכים בחייהם כאנשים רגילים.

ידוע לי גם על מקרה נורא נוסף. זוג צעיר הסתתר ברגע האחרון תחת למיטות. והשאירו את בנם היחיד בן השש ישן במיטתו. כנראה חשבו שהרוצחים יחמלו על המלאך הקטן, אך התליינים העירו את הילד, הלבישו והובילו אותו. הזוג התהלך אחר כך עצוב, אך הם היו די בסדר.

לרופאים ולרוקחים הניחו לחיות עד לרגע האחרון. ידוע לי מקרה של רופאת שיניים שחטפו את בנה הקטן היחיד, למחרת, בלכתה לעבודה ראתה את ילדה הקטן, שעמד עם כל הילדים שנתפסו. בקולות אימים נאבק הילד והתאמץ להגיע אליה, אך היא הסבה את ראשה והמשיכה בדרכה. מקרים אלה לא הפריעו לאנשים, שהאסונות פגעו בהם, להמשיך בחייהם הסדירים. היה מקרה אחד ויחיד, מריאש מחנות הממתקים התאבד בראותו את אשתו ובנו מובלים. גם התופרת יורמן, שהרוצחים רצו לשחרר אותה, סירבה לשחרור בלי בנה, והלכה אתו אל המוות. בגטו אנשים הפכו לפראים. ערכו חתונות, קיימו מסיבות, רקדו ופלירטטו. האדם כנראה חדל להיות אדם בראותו את עצמו כל רגע עומד פנים אל פנים מול מלאך המוות. התנהגותו של אבנר הייתה מחרידה. ללא נקיפות מצפון שלח אנשים לשחיטה. גזל פת לחם מפי

אנשים שנשארו בחיים. היה מתהלך ברחובות עם אנשי הגסטפו ומכה ללא סיבה יהודים חולפים.



קבר אחים בררד ליאגליניצה

באקציה השנייה, חול המועד סוכות 1942, חטפו באותו אופן כ-600 אנשים, ושלחו אותם בתנאים מחרידים למחנה ההשמדה בלז'ץ. לאחר האקציה תפסו מדי פעם אנשים ושלחו אותם בדרך אל יגלניצה, שם כבר היו מוכנים בורות. הציבו את האנשים באופן שלאחר שירו

בהם בנשק אוטומטי, נפלו אל הבורות. אך שמעו האנשים את החדשות המחרידות, שחופרים בורות בדרך, הייתה פורצת פניקה ללא שיעור. האנשים שהסתתרו בבונקרים נחשפו במוקדם או במאוחר. באוגוסט 1943 כבר הייתה צ'ורטקוב יודנריין. לרוב פוצצו את בתי הגטו בחיפוש אחר כסף מוסתר. בבית כזה מצאו את זוסייה הבר, יושב נוקשה ומת.

איכרים רבים רצחו את היהודים שהסתתרו אצלם ולקחו את הכסף. חתנו של האיכר שאצלו הסתתרנו, שמונה אנשים, סיפר לנו לאחר מכן כי בשכנות לנו נחשפו יהודים מחופרים בבונקר אצל איכר. האיכר שלנו נבהל וחשש שמא יחפשו גם אצלו, הוא רצה להרעיל אותנו. למזלנו לא מצא רעל בשום חנות.

מכל האנשים שהסתתרו בבונקרים אצל איכרים, רק 84 ראו את אור השמש במרץ 1944, להביט באנשים אלה היה מחריד ומזעזע.

מתוך הפרק: השואה והגבורה, ע' 311 – 314.

בומק מורגנשטרן בגטו צ'ורטקוב

מתוך מכתב שנשלח מבארי, איטליה, 7 בדצמבר 1947

כשנחפזו אנשים לרוץ לרוסיה, לא הלכו כולם אל תוככי הארץ, חלק גדול מהם שבו על עקבותיהם. היו ביניהם לא בורגנים בלבד אלא גם סתם יהודים. לי אישית ידוע כי ב-2 ביולי 1941 יצאה קבוצה שלמה מרובע ויגנקה בדרך לרוסיה ולאחר מכן שבו כולם על עקבותיהם. היו ביניהם פֶּצ'ניק, שני אחים שפרר, חצקל הלפרין שעבד בזאהאטז'רנו[?], הוא נספה שבועיים לפני השחרור בכפר מיליוויץ, מרחק ארבעה ק"מ מלשקוויץ. יחד עמו נספו בני צ'ורטקוב: בוני יגנדורף, הלקה שטרן ואמה, דוזי רייטר ואחרים. על החצר שלהם התנפלו בנדרובצים [אוקראינים לאומנים, מאנשי סטפן בנדרה] ושחטו את כולם.

מצב האנשים במחנות היה נורא, לא הייתי כותב לך זאת אך אני מאמין כי עליך לדעת כל מה שקרה. בנובמבר 1941 החלו לראשונה לתפוס אנשים ולשלוח אותם למחנות. חלק הארי מתו בקור וברעב. דולק קלישר היה במשך ארבעה שבועות במחנה, אך פדו אותו.

אותי באו לקחת מן הבית, חייתי אז ברחוב זמקובה, סמוך למבצר. אז עדיין לא היה גטו אך אני הסתתרתי אצל גוי, הייתי שם שלושה ימים. לאחר מכן פדיתי את עצמי בכסף שנתתי ליודנרט, שפעל בהנהגת ד"ר אָבנר. כעבור שבועיים שוב החלו לתפוס אנשים, אך אני ואבי ברחנו. ההתנפלויות בוצעו במיוחד באביב.

...באקציה הראשונה, 27 באוגוסט 1942, הוציאו את כולנו מן הבתים והובילו אל כיכר השוק, שם נערכה סלקציה, בין האנשים שנלקחו היה



כיכר מרכז השוק. מקום הריכוז ב-אקציות הראשונות בניסו בעירנו

גם אבי. אמי הצליחה בדרך נס להסתתר בשוק, ואני הצלתי את עצמי הודות לכך שעזרתי להוביל עגלת מתים. עברתי אל הצד הארי ושם הסתתרתי בקולנוע של בית העם, הייתה

שם סדנת נגרים. כך נשארתי עם אמי עד לאקציה השנייה בשמחת תורה. ידעתי כי משהו צפוי להתרחש והסתתרת בבונוקר אצל לוי שפירא. היו שם גם האחים הקפל עם אמם. המשטרה חיפשה וחיטטה בכל מקום, אך את הבונקר שלנו לא גילו. באקציה זו נתפסו כ-2,000 יהודים.

באחד בדצמבר 1942 סיפרו (לפי מקורות בטוחים) כי עד אחד בינואר לא ייוותרו יהודים בצ'ורטקוב. הלכתי עם אימא לכפר סווידובה סמוך לטלוסטה. היינו שם כ-150 יהודים והחזקנו מעמד יחד במשך החורף בצריפים. לא נשלחנו לעבודה. היה כרוך בתשלום להגיע לשם.

באביב 1943 פיזרו אותנו בכפרים לעבודה. אני נסעתי אל לשקוויץ, אחרי יגלניצה. בעיר החלו חיסולים בזה אחר זה. ביוני 1943 הייתה צ'ורטקוב יודנריין. למעט אנשים ספורים שהסתתרו אצל גויים.

גם אצלנו ובכל הכפרים השכנים החלו אקציות, אך הצלחתי להינצל. בחווה שלנו היה מנהל גרמני שהניח ליהודים להסתתר. נותרנו שם אנשים ספורים: משפחת ברל שטייגר, משפחת בוק, יונה הס, הספר; האחים נויברגר מרחוב שקולנה, בריש ברנדה, סוחר עורות; משפחת לנגר, הנגר ובנו ואחרים. חלק מן האנשים שלנו חששו להסתכן ולהישאר במקום, הם ברחו אל היער. שיקולם היה טרגי, כעבור שבועות אחדים נתקלו בחבורת בנדרובצים וכולם נרצחו. היחיד שניצל היה בריש ברנדה, שחזר ונשאר אתנו.

ב-13 ביולי 1943 עברו באזור שלנו קבוצות מן הפרטיזנים של קולפק. הם רצו לשחרר את המחנות הספורים שעוד נותרו, אך הגרמנים החליטו להצית את כל הצריפים וירו בחלונות כשביקש משהו לקפוץ החוצה ולהציל עצמו. שם נספו חבריי חיים לברט (גולדנברג) והאחים אָלנר [הלנר?]. על משפחתך אני יכול לכתוב לך שהם נספו באקציה הראשונה הגדולה, ב-27 באוגוסט 1942. על ישראל שוחט והמשפחה אני יכול לכתוב לך שהיה להם בונקר טוב, אך באקציה השנייה מצאו אותם והוציאו משם אנשים רבים. ישראל עצמו והילדים נשארו, וגם צלופחד והילדים. שיע (יהושע), אשר, יומצי היו שוטרס ביודנרט, לאחר מכן במחנה ברחוב שקולנה, אחר כך ביגלניצה. יומצי היה יחד אתי בשווידובה ובלשקוויץ. בעת חיסול הגטו ברחה כל משפחתם ליערות בוצ'אץ'-זלוביץ, שם הרגו אותם הגויים.

ב-30 בנובמבר 1943 הייתה אצלנו בלשקוויץ האקציה האחרונה, ונותרו סך הכול אחד-עשר יהודים, בהם אני ואמי. אני ברחתי ליער באקציה האחרונה ואמי ניצלה בכפר. יחד עם יהודי רומני חפרנו בונקר במרחק לא רב מן האחוזה ונשארו שם עד שבוע לאחר השחרור בידי הצבא הרוסי. פחדנו לצאת מן הבונקר כי הגויים נהגו להרוג את היהודים. כך נהרגה משפחת טננבוים כבר לאחר השחרור.

צ'ורטקוב שוחררה ב-24 במרץ. אני שוחררתי ב-30 במרץ 1944. אך ב-3 באפריל עשו הגרמנים מתקפת נגד, ויהודים רבים ברחו עירומים ויחפים בשלג הכבד ובקור עד פודבולוצ'סק. לאחר שלושה שבועות של לחימה נהדפו הגרמנים, ואנחנו חזרנו אל צ'ורטקוב. החלו לבוא יהודים מרוסיה וכעבור זמן קצר הצטרפו צעירים אחדים לצבא הפולני. נודע לנו על בני צ'ורטקוב שהצליחו להגיע לישראל, ואחדים מהם אף שירתו בבריגדה.

מתוך הפרק: השואה והגבורה, ע' 316 – 318.

שמואל וייסינגר קטעי עדות

בבית הכלא של צ'ורטקוב

...אני ועוד עשרים ושלושה יהודים הובאנו מיגלניצה אל כלא צ'ורטקוב. דחפו אותנו אל התא במכות של קתות רובים ובעיטות מגפיים. היינו מודאגים בנוגע לגורלנו. היה חושך. הלילה ירד. שמענו שמובילים החוצה אנשים, סופרים עד תשע ואת העשירי פוטרם. יותר לא שמעתי דבר. שוב החישו אנשים לחדרי הכלא, דחפו עד 120 אנשים לתאים, בהם היה בקושי מקום לעשרים אסירים. כולנו שכבנו על הרצפה ונרדמנו במקום בו עמדנו או ישבנו, מותשים מעייפות. לא זמן רב ישנו. המחנק והחרדה לגורלנו החזיקו אותנו ערים. תחילה לא העזנו לדבר. היה חושך. לא ידענו אל מי פונים. אך לא חלף זמן רב והתחלנו לדבר בלחש, לחלוק חדשות ולספר מאין באנו לכאן. כך נודע לנו כי מצויים אתנו בתא יהודים מקופיצ'נצה, כורוסטקוף [חורוסטקוב], פרובוז'נה, יגלניצה.

אברהם הרצוג, הנגיד של יגלניצה, מינה עצמו למפקד חדר המאסר שלנו. אך שמע תזוזת מפתח היה קופץ וקורא [בגרמנית]: "אכטונג! מיצען אפ!" [הקשב! כובעים הסר]. החום בחדר הכלא נעשה יותר ויותר חונק ומעיק עד ללא נשוא. לא נתנו טיפת מים, לא כל שכן מזון. גם "מפקד התא" שלנו, יהודי כבן שבעים, היה רעב. הוא הסתכן ושאל את שומר הכלא למה אין נותנים לנו אוכל. השומר הסביר לו כי למעננו אין מזון, כי אנחנו לא פושעים קבועים. אך מיד החל לשאת ולתת עם הרצוג בלחישת. אך יצא השומר קרא הרצוג: "יהודים, למי יש ממון?" מיד החלו סחר והתמקחות תוך הידחקות נוראה. העסקה הושלמה ולאחר המתנה ארוכה נפתחה הדלת והרצוג קרא בשמות אנשים שיצאו. הוא עצמו נשאר. רק בודדים יצאו לחופשי. חלק הארי נשארו, למרות שנתנו כל מה שהיה עליהם. הייאוש אכל בכולם.

מיום חמישי בצהריים עד שבת שעה שתיים אחר הצהריים לא נתנו לנו דבר, ממש גווענו בצמא. לאנשי קופיצ'נצה היה לחם, התחלקנו בו, כל אחד קיבל כזית. רק בשבת אחר הצהריים קיבלנו, לאחר תחנונים, מים. התנפלנו עליהם בפראות. התעלמנו מהמכות הקשות שהכו אותנו על הפרת הסדר. רק רצינו להרגיע את צימאוננו, גם במחיר פצעים קשים. שתינו לרוויה ומיד חשנו כעופות שמשקים אותם

מים לפני הובלתם לשחיטה. לאחר מכן נתנו לנו גם לחם מן החבילות ששלחו לנו לכלא מן הבית.

באותה שבת לעת ערב הובילו אותנו לתחנת הרכבת, הכניסו שבעים אנשים לכל קרון ושלחו אל יעד לא ידוע. באחד הקרונות החל בחור בשם לייבל קורצר לשיר "התקווה" ולאחר מכן "תחזקנה", ליוונו אותו, במצבנו המחריד חיפשנו בזה עידוד ותמיכה. ביום ראשון אחר הצהריים הגענו אל קמיונקה-בוגדנובקה...

הטרנספורט של צ'ורטקוב

במחנה קמיונקה פחת מספר האנשים מיום ליום. שוחחנו בינינו כי מיד יביאו משלוחים חדשים של אנשים. בינתיים חיסלו את מחצבת האבנים הקטנה ופירקו את מסילות הברזל. אך מיד התברר כי זה קרה משום שהתכוונו להקים מחצבת אבנים גדולה יותר, שאמורה הייתה לספק אבנים לסביבה כולה, ובמיוחד למחנות סטופקי, בורקי. מיד החלו להכין את המחנה החדש. למפקד המחנה מונה "ישראלק" [?]

הידוע, וישעיהו מוזר בתור מפקד מקומי.

מיד באו אנשים חדשים, היו אלה אנשים שמשכו אותם בערמה לבוא אל הגסטפו, להחתים מחדש את כרטיסי העבודה שלהם, שם חטפו אותם, העמיסו על קרונות ושלחו למחנה שלנו. כ-200 בני צ'ורטקוב נשלחו אל ז'ורנה [ז'ורנה, אוזריאני?] כ-300 אל קמיונקה.

בין אנשי צ'ורטקוב היה הספר, שבחורף הקודם ברח מן המפקד. בשל כך ירו ביום ההוא בעשרה יהודים. המפקד זיהה אותו מיד והכה אותו קשות. למחרת ירו בו. היה גם מקרה אחר, נורה הבחור הצעיר ישראל טייבר, משום שחברו, מנדל הוקסהורן, ברח מן המחנה. לאחר מכן סיפרו במחנה כי בצ'ורטקוב נערכה האקציה המכונה: קונטינגנט – האקציה של המכסות – נתפסו אלפי יהודים ונשלחו בחמישים קרונות אל יעד לא ידוע. בטלוסטה סייעו חברי היודנרט והשוטרים היהודים עצמם בתפיסת היהודים ובשילוחם. חדשות זהות נתקבלו מערים ועיירות רבות בסביבה, זה העמיק את הייאוש ואת חוסר התקווה של כל מי שהיו במחנה קמיונקה.

מתוך הפרק: השואה והגבורה, ע' 318 – 320.

יואל איגר עדותו של יואל איגר

תקציר פרוטוקול

נולד ב-24 בפברואר 1910 ברפולבקה מחוז זלשצ'יק, בנם של נתן וחנה לבית זולר מאופולה, שלזיה. רחוב סינקוויץ' 12. טכנאי שיניים במקצועו.
רושם הפרוטוקול: מגיסטר נתן ליטנפניקל

הגרמנים נכנסו אל צ'ורטקוב ביולי 1941. למחרת הכיבוש נטלו לידיהם הלאומנים האוקראינים את השלטון וביצעו שחיטה בקרב האוכלוסייה היהודית. בראש האוקראינים ניצב ראש העיר, המהנדס וורוֹבְקוֹוִיץ', חי כיום (מועד כתיבת שורות אלה) בצד האמריקאי של מערב גרמניה. מגיסטר דריך, שמילא בזמן הכיבוש את משרת התובע, מצוי אף הוא בגרמניה בצד האמריקאי. סיץ' פוליצי [?] שיבוש המילה שוץ משטרת המגן; סיץ', כרמז להיותם קוזקים] האוקראינית עם תגים בצהוב-כחול, חמושים ברובים, התנפלו בבוקר על בתי היהודים ותפסו גברים ונשים. כל הנתפסים רוכזו בחצר בית הכלא. שם ציוו עליהם במכות רצח לחפור ולפתוח בורות מתים שנקברו במקום. רבים מתו במקום מן המכות.

הסתתרת בחבית בעליית הגג, כך חמקתי מגורלם של האחרים.

כעבור ימים אחדים כבש הצבא הסלובקי את העיירה והשתרר שקט למשך כשבועיים.

בין לבין בא הממשל הגרמני האזרחי בהנהגת קרייז-האופטמן [מפקד אזור]. קודם לבואם פרסם הממשל הצבאי הסלובקי צו, שעל כל האוכלוסייה היהודית לשאת סרט זרוע לבן ועליו מגן דוד. כרזות באוקראינית הודיעו על הצו. הקרייז-האופטמן זימן אליו את עורך הדין קרוה ואת מי שהיו חברי הקהילה היהודית לפני המלחמה: מוניש בלום, לייבהרט הצעיר, עורך הדין אָבנר, ד"ר גולדשטיין ואחרים. הוא הורה להם להקים יודנרט, ומינה את עורך הדין קרוה ליושב הראש. כעבור ימים אחדים הופיעו בצ'ורטקוב חברי המחלקה הקרויה: פֶּלי גסטפו, אשר החלו לתפוס יהודים ברחובות, כך נתפסו כ-300 גברים. החיילים הסלובקים סייעו בתפיסת היהודים. הגברים שנתפסו רוכזו בחצר בית הכלא. למחרת עם שחר הובילו אותם במשאיות אל היער השחור, מרחק כ-5 ק"מ מפאתי צ'ורטקוב, שם ירו בכולם. האיכרים,

שגרו סביב ליער, אישרו זאת. וקרובים רבים של הנרצחים מצאו שם לימים את מתייהם.

לאחר השחרור הביאה שארית הפלטה של צ'ורטקוב היהודית את המתים לקבר ישראל, בנוכחות נציגי הממשל, והקימה מצבה.

שבועות אחדים לאחר האקציה בא כוח גסטפו ובראשו הילדברנד. מילר היה זה שעסק בכל בעיות היהודים. ממלא מקומו היה איש הגסטפו [קורט] קלנר. מיד זימנו את היודנרט והטילו על האוכלוסייה היהודית כופר כספי. לאחר הכופר דרשו מן היודנרט רשימת כל בעלי המקצועות [החופשיים] היהודים, כגון מורים ועורכי דין. הורו להשמיט מן הרשימה רופאים, רופאי שיניים, רוקחים ומהנדסים. היודנרט סיפק את הרשימה. מיד אסר הגסטפו את כולם לפי השמות והכתובות שברשימה. מבית הכלא הובילו אותם אל יעד לא ידוע, הם לא שבו עוד. פשטה שמועה כי ירו בהם אי-שם ליד צ'ורטקוב.

כעבור ימים אחדים שוב דרש הגסטפו מן היודנרט לבצע אקציה חדשה של קיבוץ יהודים. לא ידענו במה בדיוק מדובר. עורך הדין קרוה השיב מיד כי רק את עצמו הוא יכול לספק להם. הוא לא יצא עוד מבניין הגסטפו. סיפרו זאת חברי היודנרט האחרים, אשר שבו הביתה. הגסטפו בחר יושב ראש חדש ליודנרט, עורך הדין אָבנר. אבנר היה יושב הראש של העיר צ'ורטקוב. מיכאל מרגוליס היה נשיא מחוז צ'ורטקוב, שכלל גם את העיירות: בורשצ'וב, קופיצ'ינצה, בוצ'אץ', זלשצ'יקי, הוסיאטין. השניים, אבנר ומיכאל מרגוליס, הוציאו לפועל את כל פקודות הגסטפו. אנשי הקשר בין הגסטפו ליודנרט היו: ליאון וינטר, שְׂרָנְצֵל.

באפריל 1942 צצו מודעות בפולנית ובגרמנית, מאת הקרייז-האופטמן, בדבר הקמת הגטו היהודי. היהודים נאלצו, תוך ימים אחדים, לעזוב את דירותיהם ולעבור לשטח המגודר למען היהודים. הגטו נמצא ברחובות: ז'יז'ניצקה, לז'יננה, טֶגֶוּבֶה, נוסה, שקולנה ועוד רחובות אחדים. היהודים יכלו לקחת אתם את רהיטיהם. בגטו שררו צפיפות



רחוב המליך לבית המרחץ. בתקופת הכיבוש הנאצי - אחד הרחובות הראשיים של הגטו



איומה וגם רעב. אנשים נדחקו שישה-שבעה בחדרים קטנים. התנאים ההיגייניים היו מחרידים, ומיד החלו להופיע סימנים למגפת טיפוס. רופאים יהודים עשו ככל יכולתם ללחום במגפה. בראשית הכיבוש הביאה המשטרה האיטלקית אל צ'ורטקוב אוטובוסים מלאים יהודים מאיטליה.

כל האוכלוסייה הועסקה בעבודת כפייה, בעבודות שחורות קשות למיניהן, ללא כל גמול.

קטוביץ, 16.6.1948.

המכון ההיסטורי היהודי ליד הוועד המרכזי של יהודי פולין
קטוביץ, רחוב טברסקה 14 דירה 6

על פי המקור

מתוך הפרק: השואה והגבורה, ע' 320 – 321.

יצחק מילר מחנה ההשמדה קמיונקה

יצחק מילר, חייט מצ'ורטקוב, גר ברחוב גלמבוקה 17, הצליח להימלט ממחנה קמיונקה ומסר לנו את הפרטים הבאים:

בראשית 1942 זימן היודנרט את כל היהודים לאספה והבהיר כי חייבים לשלוח מספר מסוים של יהודים לעבודה במחנות: בורקי, סטופקי, קמיונקה ליד סקאלאט. באספה הבטיחו לכולם כי כעבור שניים-שלושה חודשי עבודה יוחלפו האנשים. חלק גדול האמינו להבטחות. כ-300 יהודים התייצבו מרצונם לעבודה ומיד נשלחו אל קמיונקה.

תחילה, עוד הרשו לשלוח אחת לשבוע לחם ובגדים מצ'ורטקוב לאנשים במחנה. וולונסקי היה זה שהוביל את החפצים. כעבור זמן קצר בוטל משלוח החבילות. במקום נתגלה לנו מיד כי לא היה זה מחנה עבודה אלא מחנה השמדה. עבדנו קשה, בתנאים מחרידים, סבלנו רעב ומחלות שונות. התהלכנו עירומים ויחפים, וקפאנו בבוא ימי הקור העז. נוסף לכך, השוטרים האוקראינים הכו מכות רצח ללא סיבה. לא שחררו איש, ההבטחה להחליף את האנשים הייתה הונאה. כמעט כולם מתו שם, מי ברעב, מי בקור ומי ממכות הרצח שהכו אותנו.

לאחר הידיעות שנתקבלו בגטו בדבר התנאים השוררים במחנה קמיונקה, כבר היה קושי להרכיב משלוח חדש של אנשים מרצונם החופשי. היודנרט, בעזרת המיליציה שלו, החל לתפוס אנשים ושלח אותם למחנה. גם זה לא היה קל לביצוע, והגסטפו נקט בטריקים הבדוקים של הונאות, כך הרכיב טרנספורטים חדשים למען המחנה.

בחודש אוגוסט ציווה הגסטפו על כל הגברים הכשירים לעבודה להתכנס בחצר מפקדת הגסטפו כדי להחתים את כרטיסי העבודה. אנשים הלכו שולל אחר הטריק, התקבצו כ-400 יהודים, שנחטפו מיד ונשלחו לכלא, כעבור ימים אחדים הועברו אל מחנה קמיונקה. באמצעי הונאה אלה באו לשם משלוחים חדשים של אנשים גם מערים אחרות.

ביוני 1943, הוחל בחיסול המחנה. הובילו את היהודים לשדה לחפור בורות וירו בהם. סך הכול מתו במחנה כ-4,000 יהודים מצ'ורטקוב ומן הערים השכנות.

עלה בידי להימלט מן השדה אל היער הסמוך, פגשתי שם 150 יהודים שנמלטו אף הם וניצלו.

האנשים נחלקו לקבוצות ופנו בדרכים שונות, מי אל פודבולוצ'יסק ומי אל סקאלאט. כל מקום כבר היה יודנריין. היינו משוטטים בשדות וביערות, ובלילה חיפשנו מזון אצל איכרים. האוכלוסייה האוקראינית התייחסה אלינו בעוינות, אך הפולנים עזרו לנו תכופות.

מן הקבוצה שלנו נותרו בקושי עשרה יהודים. חלק גדול נתפסו בידי המיליציה האוקראינית בסיוע איכרים אוקראינים.

נמסר בידי: ב' ז'

מתוך הפרק: השואה והגבורה, ע' 322.

ארנסטינה שרף קטעי עדות

...לאחר שנכנסו הגרמנים אל צ'ורטקוב תפסו יהודים באופן סדיר לעבודה, רבים מהם נספו. המשטרה הגרמנית הרכיבה רשימה של היהודים העשירים בעיר והחרימה אצלם כל מה שהיה להם. גם הכופר שדרשו מן הקהילה שולם בו ביום, ובני הערובה שוחררו.

...כשהוקם הגטו, ציוו על היהודים לענוד סרטי שרוול. לעובדים היה סימן מיוחד על סרט השרוול, ויכלו להסתובב ביתר חופשיות. במרץ 1942 נתפסו 80 נשים לנקות את הקסרקטינים הגרמניים. מה אירע להן לא ידוע, אף אחת מהן לא שבה עוד.

בספטמבר 1943 חוסל הגטו, אנשים ספורים בלבד ניצלו.

מתוך עדותה של קלרה גלברג

...התנאים בגטו צ'ורטקוב היו מחרידים. במקרים רבים גרו עשרים אנשים בחדר אחד. הלילות היו בלתי נסבלים. לא היה סוף לנאצות ולקללות. אך גם "מזל" זה אבד לנו בעוונותינו. שלושה שבועות לאחר בואנו חוסל הגטו. בשעה שלוש לפנות בוקר, כשכולם עוד ישנו, התנפלו גרמנים ואוקראינים על הגטו, ומכל עבר גירשו אנשים אל נקודת איסוף, שם הורו לכולם לשבת על הקרקע.

הייתה מהומה. ילדים בכו, בוגרים נאנחו ובכו עמם. מיד באו משאיות, והחלו להעמיס את האנשים. הכול התנהל במהירות רבה. מדי חמש דקות באה משאית חדשה. לא רחוק מן המקום בו שכבנו אני ובעלי, היה בית קטן מט ליפול. קרבתנו בזחילה אל הבית והסתתרתי שם, בעלי בא מיד אחריי. עלינו לבוידם. נשארנו עד השעה אחת-עשרה בלילה. כשנסתיימה האקציה והשתרר שקט סביב, יצאנו לרחוב, תלשנו את סרטי השרוול, ובסמטאות האחוריות רצנו ליער.

מתוך הפרק: השואה והגבורה, ע' 323.

מונדזיה-חיים גרוסר חורבן רוסוכאץ'

הכפר רוסוכאץ' שוכן כ-12 ק"מ מערבית לצ'ורטקוב, בין יגלניצה ולשקוויץ. הכפר מנה כ-400 משפחות, 300 מהן אוקראיניות ו-100 פולניות. בקרב משפחות אלה חיו עשרים משפחות יהודיות, שהתפרנסו ממסחר בעיקר, ובחלקן גם מעבודת שדה על אדמה משלהם. המסחר כלל רכישת התוצרת של האיכרים הנוצרים: תבואה, בהמות, ביצים, עופות, תוצרת חלב למיניה, הובלתה למכירה בעיר, וגם קנייה בעיר של מוצרים שונים ומצרכי מזון שהאיכרים נזקקו להם.

החיים ביחד של משפחות יהודיות ולא-יהודיות היו תקינים למדי, ואפילו מתוך כבוד. להנהלת הכפר נבחר כמעט תמיד חבר מועצה מן התושבים היהודים.

אני נזכר באפיזודה מעניינת שאירעה בין שתי מלחמות העולם. באחת השבתות באה מצ'ורטקוב תנועת הנוער השומר הצעיר לטיול ברוסוכאץ'. הם התעכבו במקום לא רחוק מן הכנסייה הקתולית והחלו לשיר ולרקוד. אותה שעה התקיימה בכנסייה תפילה מיוחדת לכבוד בישוף שבא לכפר לביקור חגיגי. המשתתפים בתפילה חשבו כי החבורה באה להפריע במכוון לקבלת הפנים לבישוף והם יצאו ברוגזה, התנפלו על הצעירים, כלאו את כולם בבית האסורים הכפרי וכיבדו אותם במכות נאמנות. רק הודות להתערבותו המיידית של אבי [משה-דוד], שהיה אז חבר מועצה בהנהלת הכפר, שחררו את כולם.

היה בכפר בית כנסת שהותקן בדירה פרטית, מדי שבת ובחגים התפללו. בחגים הביאו תמיד בעל תפילה מן העיר הסמוכה.

בכפר היה רק בית ספר עממי אוקראיני, ובו ארבע או שש כיתות. שפת ההוראה הייתה אוקראינית. כדי שהילדים היהודים ידעו מעט יידישקייט היו מביאים מן העיר מורה יהודי, ושילמו לו שכר לימוד ודיוור בכפר. אתו למדו הילדים מאל"ף-בי"ת עד בר המצווה. הודות להשפעה של אחדים מן המורים היהודים, התקשרו צעירים רבים עם ועד קרן קיימת בלשקוויץ והביאו את עשרים קופסאות קרן קיימת הראשונות, לכל בית יהודי. מאז ואילך נדרו גם בבית הכנסת רק למטרה זו. זו הייתה הפעילות הציונית הראשונה של היישוב הכפרי הקטן שלנו.

בעת ההיא גר ברוסוכאץ' יהודי פילנטרופ, בעל אחוזה בשם מניק בוק, אביו של ברל בוק, סוחר תבואה בצ'ורטקוב. בחגים נהג לשלוח עגלת תפוחי אדמה ועגלת עצים להסקה למען העניים.

כל זה נגדע באופן נתעב. שיטות ימי הביניים מחוירות לעומת הברוטליות והחייתיות שהנאצים והחוליגנים המוכרים השתמשו בהן. הבנת בן אנוש אינה מסוגלת לתפוס זאת. מן היישוב היהודי הקטן שגר אז בכפר, לא עלה בידי איש, אף לא ילד, להינצל.

לפי מה שמסר עד נוצרי, פולני שגר בכפר, החוליגנים המקומיים, לאומנים אוקראינים, הובילו את כל הגברים ליער באמתלה שיכרתו עצים, שם הכו את כולם במוטות באופן חייטי עד שרצחו את כולם. הזקנים, הנשים והילדים נרצחו בבתים ובמיטות במוות מזעזע. הם התנפלו על כולם והכו אותם במכשירים כהים ולאחר מכן כרתו את ראשיהם בגרזנים, חרמשים וסכינים.

לפי אותו עד, הצליחו שתי נערות, בנות משפחת יונה בוק, פרומה ורבקה, להסתתר במשך כל הזמן אצל שכן פולני ברפת. יום אחד לפני כניסת הצבא האדום לכפר, פרץ קרב רחוב בין הפרטיזנים, הרפת החלה לבעור. בלית בררה נאלצו שתי הנערות לצאת ממחבואן וכך מצאו את מותן מידי רוצחים מוכרים.

פרטים אלה אני מוסר כיליד רוסוכאץ' ותושב המקום עד 1930.

להלן רשימה מלאה של הקדושים, יינון זכרם לנצח.

יוסף ולאה קרנצלר.

וולף בוך, אשתו מרים (ליבצי) ובנם ראובן-שמחה.

שמואל קימלמן, אשתו אסתר, הילדים: רחל, ישעיה-לייזר.

מנחם-מנדל לייסנר, אשתו שרה, הילדים: אשר-אנצל, ישעיהו.

מנחם-מנדל קרנצל, אשתו מלכה, הילדים: מאיר-לייב, דוד, ישראל.

יעקב קרנצל, אלטה-מלכה, הילדים: פייגה, דוד-ברל.

שייע בוק, מירקה, הילדים: גיטל, נחה, שרה, מיכאל.

אברהם שנייר, אשתו אסתר, הילדים: יוסף, שמעון, משה, איטה, גולדה.

קלמן קימלמן, אשתו רבקה, בתם חסיה.
 יחזקאל קימלמן, אשתו פרל, הילדים: ישעיה-לייזר, אברהם, הירש, ליבה, קריינדל.
 אברהם קימלמן, אשתו בת-שבע, הילדים: ישעיה-לייזר, ושניים שכחתי שמם.
 אריה טייבר, אשתו מרים, בנם ישעיה-לייזר.
 דוד מן, אשתו הניה, הילדים: גיטל, יוסף.
 מוטל אדלשטיין, אשתו חנה-בתיה, הילדים: אריה, פייגה.
 יונה בוק, אשתו פייגה, הילדים: פרומה, רבקה, משה, שרה.
 יעקב בוק, אשתו אסתר-פייגה, הילדים: מיכאל, שרה, אפרים, דבורה, סימה, גיטל.
 נפתלי ביקנר, אשתו בלומה, הילדים, שמותיהם לא ידועים לי.
 לייזר גלר, אשתו פייגה הילדים: מיכאל, משה, שרה, רבקה.
 משפחת ורטלר. שם פרטי ושמות האישה והילדים לא ידועים. שכחתי.
 [ברשימה 19 משפחות בלבד]



בני משפחת גרוסר-בוק וילדיהם: מימין לשמאל, עומדים: פישל, שיע (יהושע), פפה, משה רוטנשטרייך, דוזה (דורה), סוניה, לייב. יושבים: אהרון, משה-דויד גרוסר, אשתו הודי-גיטל, חיים (מונצ'ו) [אוסף]

מתוך הפרק: השואה והגבורה, ע' 323 – 325.

ב' ש' יהודים שהצטיינו בגטו

כשהוקם בצ'ורטקוב הגטו בספטמבר 1941, לפי פקודת הממשל הגרמני, אפפה תוגה נוראית את האוכלוסייה היהודית, כולם היו מבוהלים ביותר ומיואשים. ימי ההתארגנות של האנשים בתנאי הדיור המחרידים של הגטו, היו מייסרים וטרגיים. מיד לאחר מכן חיפש כל אחד דרכים לקבל מקום עבודה בממשל הגרמני או תפקיד שהייתה בו ערובה מסוימת לנחיצותו של האיש, ובמידה מסוימת ערובה חלקית לחיים. אך רק מספר קטן של אנשים הצליחו לקבל תעסוקה והחלק הגדול של האוכלוסייה היהודית היה חסר אונים ומופקר.

רק קבוצה קטנה של אנשים צעירים ראתה את המצב לאשורו במדויק, והבינה את מטרת המשטר הנאצי. מיד לאחר האקציות הראשונות ורצח של מאות יהודים בבית הכלא וביער השחור, הם החלו לעשות תעמולה למען פעולת התנגדות מאורגנת, כדי להתנגד לתכניות המזעזעות של הגרמנים, ולכל הדעות לא לשבת בחיבוך ידיים ולהמתין לאירועים המחרידים.



ראובן רוזנברג בתצלום: ראובן רוזנברג, פרט מתצלום משפחתי [אוסף]

אחד הראשונים שניסה להשפיע בכיוון זה היה ראובן רוזנברג, בן הנגר יידל רוזנברג. הוא נהג להתהלך בגטו בפנים שחומים חיוורים, בקול רועד מהתרגשות פנימית, והזהיר כל אחד מפני האסונות הגדולים האורבים ליהודים בצ'ורטקוב. הוא עצמו דווקא היה במצב טוב בהרבה משל יהודים אחרים, משום שהיה מוגן חלקית באמצעות מקום עבודתו, במקצועו.

לאחר מכן ארגן ראובן רוזנברג באופן קונספירטיבי קבוצת אנשים צעירים, שהכינו עצמם למעשים כנגד השונא הנאצי. הוא מצא דרך להתקשר עם לוחמים פולנים, והם סיפקו לבחורי הגטו, בדרכים נסתרות, אקדחים. כך חומשו עשרה עד שניים-עשר אנשים צעירים באקדחים והלכו ליערות לארגן משם התנגדות. הם לא זכו לממש את תכניתם, משום שנחשפו כעבור זמן קצר ורובם נהרגו. בין האנשים הצעירים שנטלו חלק בקבוצת ההתנגדות היו: בוסקיה פרימן, טוביה לנגר, מאיר וסרמן (שברח מן היער, ולימים ממחנה קמיונקה. כשרצה איש האס-אס לאסור אותו, הוא חטף ממנו את האקדח וירה בו), יוז'ק

ברנקופ, חי עתה [מועד כתיבת הדברים] בפולין, ועוד אחדים שאת שמותיהם אינני זוכר. ראובן רוזנברג ארגן גם בניית בונקרים, כשהשלים את הבונקר שלו, שנכנסו אליו כארבעים אנשים, בנו רבים בונקרים לפי הדגם שלו.

ראובן עם אביו ועם ישראל גוטספלד, הכניסו לסדנה יהודים אחדים והחזיקו אותם כנגרים, וכך הצילו אותם מן האקציות הראשונות.

ראובן רוזנברג האריך לחיות אחרי השואה ועלה לארץ יחד עם אשתו. למרבה הצער מת כאן בטרם עת.

יידל רוזנברג

יידל רוזנברג היה צר גרם וגבו כפוף מעט. לא רק היה מוכר בעיר כנגר טוב, אלא גם כפעיל ציבור מסור. אופיו הנעים ומעלותיו הטובות כאדם, נחשפו במלוא היקפן דווקא בתקופה הנוראה, כשהרוצחים הגרמנים שלטו בצ'ורטקוב.



בתצלום: יהודה ושרה רוזנברג, פרט מתצלום משפחתי [אוסף]

ביתו הפך מקום מקלט ליהודים רבים בעיר. סדנת הנגרות שלו, שהייתה נתונה לפיקוח קפדני של המנהל הגרמני, העסיקה כמה עשרות אנשים, שחלקם כלל לא היו בעלי מקצוע. הודות להשתדלותו הייתה ליהודים אלה אפשרות, ולו זמנית, להציל עצמם מן התליינים הנאצים.

יידל רוזנברג עזר לא רק ליהודי צ'ורטקוב, גם יהודים מערים ועיירות שכנות מצאו אצלו עבודה ויחס יהודי חם. הוא הפך גם את דירתו הפרטית למקום בו יכלו יהודים רעבים לאכול, כל אימת שהיה מה להגיש לשולחן. אשתו שרה, הייתה עסוקה יום-יום במטבח למן הבוקר עד שעת לילה מאוחרת, והכינה ארוחות. לא אחת קרה שלה ולבעלה נשאר מעט מאוד במה להרגיע את רעבונם. כששב יידל הביתה, לאחר יום של דאגות וייסורים, ושאל אותה אם כבר אכלה, השיבה, בעיניים מלאות דמעות, שלא ידאג לה, מוטב ידאג הוא לאנשים שלו, והיא

תדאג לאנשים שלה. תמיד יהיה מה לאכול, הייתה מסיימת את שיחתה אתו.

יידל רוזנברג נהג ממש לסכן את חייו בעת ההחתמה התקופתית של כרטיסי העבודה. מדי כמה חודשים נקבע יום החתמה מחדש של כרטיסי העבודה, זה היה בגדר יום הדין לעובדים. ההחלטה הייתה בידי רפרנט היהודים קלנר. יידל רוזנברג היה מתחנן אליו שישאיר לו את כל העובדים שלו, ויטביע חתימה חדשה. לא אחת איים עליו קלנר לכלול אותו ברשימת הלא-מוחתמים, שמשמעותו להישלח למחנה ההשמדה. מקרה כזה היה כאשר יידל הסתכן למען עובדים שלו, מוטיה שכטר, ברל גאך, איצ'ה ואלאך ועוד אנשים אחדים.



בתצלום: בית משפחת רוזנברג והנגרייה, רחוב ז'ז'ניצקה [אוסף]

בראש השנה הסתכן יידל וארגן בביתו, בקומה השנייה, מניין לתפילה בציבור. למטה, בנגרייה, השאיר כמה אנשים וחילק ביניהם עבודה. דווקא ביום זה נכנס הקרייז-האופטמן, שבידו היה הפיקוח על הנגרייה. יידל ירד לסדנה בעוד מועד ומסר לו דוח עבודה משביע רצון, כך הציל את האנשים שהיו בביתו ואת חייו שלו.

בשבועות האחרונים שקדמו לחיסול הסופי של הגטו, היה יידל מתהלך חרש בין הבתים, שהיו כמעט ריקים, גבו כפוף עוד יותר ורגליו כושלות. כל אימת שיכול, היה עוזר בפרוסת לחם או במילה טובה.

יידל רוזנברג, היהודי שהיה נכון למסור את נפשו, היה אחד היהודים האחרונים שנורו בצ'רטקוב.

שמואל פיש

תרומה גדולה להקלת המצוקה והרעב בגטו נתן שמואל פיש. הוא קיבל אישור מיוחד מן המנהל הגרמני להמשיך לנהל את חנות הכובעים שלו, שהייתה בבית טופלר. הוא היה במצב נוח במיוחד. חזית חנותו הייתה מול השוק, ופתוחה ליהודים במועד, בשעה שהדלת האחורית יצאה אל הגטו. שמואל פיש הניח מדי יום לכמה יהודים לעבוד בדלת האחורית, להשיג לעצמם בצד הארי מצרכי מזון למען משפחותיהם וקרוביהם. שמואל פיש חווה לא מעט חרדה כאשר נתן למישהו לעבוד עם צרור חפצים להמירם אצל האיכרים או הנוצרים במזון. הוא היטיב לדעת כי חוץ מן הפחד הוא עלול לשלם בחייו.

שמואל פיש החזיק את המעבר מן הגטו אל הצד הארי פתוח עד אשר הוא עצמו נתפס ונהרג.

ולוול בעל העגלה

רחב גרם, בעל בשר, הליכתו אטית כשל סוסו האפור שהיה רתום לעגלה, נשא ולוול בעל העגלה על כתפיו את העול הנורא של יהודי הגטו הכלואים והמיוסרים.

הוא היה שוטר יהודי, ועשה כל אשר לאל ידו להציל יהודים מייסורים, מצוקה, רעב ומוות. מוצאו ממשפחה ענייה ולא ידע כלל לקרוא. כבר בנעוריו נרתם לעול הפרנסה כעגלון, כשהוא מוביל חבילות לתחנת הרכבת וחזרה, כדי לפרנס את עצמו ואת אמו האלמנה. לאחר מכן קנה סוס משלו והמשיך ביושר ובמסירות בעבודתו. עם הזמן למד לקרוא, לעשות חשבון ולחתום את שמו. הסוחרים נתנו בו אמון ומסרו בידיו את הסמכות לחתום בשמם בעת שחרור סחורה. הוא מילא את העבודה בדייקנות ובנאמנות.

בעת הכיבוש הנאצי, עזר ולוול בעל העגלה לאנשים רבים בהשגת מזון וכסף. הוא לא חסך פת לחמו מאחר, שהיה רעב ממנו, והושיט כתף כל אימת שרק היה מסוגל.

בתקופת הפסח 1942, הוצפה טחנת הקמח הסמוכה לרכבת בשל גשם שוטף. הגרמנים חטפו יהודים על מנת שיוציאו את שקי הקמח מן המרתף ויישאו אותם לקומה גבוהה יותר. היהודים שנתפסו, היו

מותשים ומורעבים ולא היה בכוחם לשאת שקי קמח כבדים שכאלה. אך סביב עמדו אנשי אס-אס גרמנים והאיצו בהם בקתות רובים לעבוד, מי שלא היה מסוגל לשאת שק קמח, נורה במקום. ולוול בעל העגלה נכח במעמד כשוטר יהודי ולא היה מסוגל להביט ביהודים מעונים ומומתים. הוא אזר אומץ והחל לעזור ליהודים לשאת את שקי הקמח. על כתפיו החסונות העמיס שני שקי קמח בבת אחת, כך הציל יהודים ממוות בטוח.

הוא לא חשש מן הנאצים והתהלך ערני ובטוח. נוהג היה לומר כי "להם", כלומר לנאצים, לא יניח להרוג אותו. הוא עמד במילתו. כשנכלא בבית הכלא, תלה את עצמו.

דוליה (כאפער- החוטף) זילברמן

תמיד היה צחקן, למרות שמצבו החומרי רחוק היה מלהשביע רצון. זה היה יהודי שממש מסר נפשו למען האוכלוסייה היהודית של צ'ורטקוב. כל יהודי היה חביב עליו ויקר לו.

דוליה החוטף היה שוטר יהודי. עבודתו העיקרית הייתה הברחת מצרכים לגטו ללא כל שכר. כאשר חלה מישוה הביא אליו דוליה רופא, חרף האיסור החמור מצד הממשל הגרמני. על מעשים כאלה איים עליו מאסר ואף עונש מוות, אך הוא מעולם לא נרתע ממילוי חובתו האנושית, חרף הסכנות העצומות.

כשאשתו ובתו היחידה נרצחו, התחזק והמשיך בעבודתו הקדושה.

דוליה זילברמן, למן היום הראשון להיותו שוטר יהודי בגטו, איבד את חיובו המתמיד. תכופות היו עיניו מצטעפות דמעות. הוא לא רק עזר ליהודים, אלא גם התחנן אליהם שלא יישארו בגטו, שיימלטו לאן שיישאו אותם וגליהם. כאשר הייתה צפויה אקציה היה יוצא לרחובות וקורא: "דוליה החוטף הולך". יהודים הבינו את כוונתו. זו הייתה קריאת הזהרה כי אסון מתרגש לבוא.

כל היהודים דיברו עליו בדרך ארץ רבה. מוצאו ממשפחה טובה, אשר בימים כתיקונם סייעה ליהודים. אביו, מנחם זילברמן, היה מוכר בצ'ורטקוב כיהודי נדבן.

דוליה זילברמן מת בדצמבר 1942 ממחלת טיפוס. לאחר מותו סיפרו
יהודים על מקרים רבים של מעשיו הטובים, דיברו עליו כעל צדיק.

כבוד לזכרם!

מתוך הפרק: השואה והגבורה, ע' 325 – 328.

זושקה נדלר-ז'מיינוסקה זיכרונות



זושקה נדלר-זימיינובסקה
פעלה במסגרת ההיסטוריה היהודית ברוסיה, פעלה רבות לגילויים
ההבאים לידן של סופרי ההלחמה הנאצים.

עיריית הדלה המתה, לך אנו מציבים מצבה מעומק
רגשותינו ולבבותינו השותתים דם לנצח. ישמשו
זיכרונותינו אבנים יקרות על קבריהם הקדושים
בצ'ורטקוב, יגלניצה, בלז'ץ ומקומות אחרים הפזורים
על אדמת אוקראינה!

חמש שנות מלחמה, שעברו עליי במרכז
אסיה, היו מלוות געגועים אל עירי
צ'ורטקוב. לאחר המלחמה שבתי אל
צ'ורטקוב, אף שידעתי על הגורל המר שפקד
את הקרובים לי ביותר ואת יהודי העיר. רציתי לראות את העיר.
נמשכתי לשם טרם עזיבתי לנצח.

אני מהלכת ברחובות צ'ורטקוב העגומים, מקום בו כל אבן, כל בית,
מזכירים לי את העבר. מרכז העיר עם בניין השוק הייחודי ושעון העיר,
רק פרידל קרונרד היה מסוגל לתקנו. החנויות והבתים מעוררים
בזיכרוני את האנשים שגרו שם, את צ'ורטקוב הרועשת, הפעילה,
מלאת החיים, התרבותית.

אני עוברת על פני "החנויות". מי אינו זוכר את הסמטה הצרה ביום
יריד, כשבעלי חנויות יד שנייה ומוצרים באיכות ירודה או שכיריהם
היו עומדים על הסף, ובתחבולות משכו את לב הקונה הכפרי. אני
ממשיכה ללכת לאורך הרחובות סובייסקי, מיצקוויץ', חולפת על פני
בריסטלקה [בריסטול?]. כאן ברחובות הראשיים הייתה המולה רבה,
ובערב, לאחר העבודה, היינו מטיילים, נפגשים עם מכרים, נכנסים
לפעמים באקראי לשותות כוס סודה אצל לנגרמן או מריאש. כאן היו
גם בתי העסק המרכזיים של הסוחרים היהודים. כאן ניצבו בתי
היהודים העשירים והאינטליגנציה.

סמטאות אחדות במורד, הרחוב האחורי, רובו מאוכלס בדלת העם
היהודי. בתים מגובבנים, קירות עקומים,
חלונות קטנים מעוקמים, שיצרו את המראה
הטיפוסי של הרחוב היהודי. היום לא נותר זכר
לבתיים אלה. הקרבנות הראשונים של
הקונטינגנט – האקציה של המכסות – היו דרי



רחוב היהודים בצ'ורטקוב, סוף שנות ה-20.

בתים אלה, המוני העם חסרי האמצעים של הרחוב האחורי. על פי עדותה של צילה הוס, הובלה דלת העם של צ'ורטקוב אל יגלניצה. לפני הריגתם, כלאו אותם שם במגרש מגודר, והחזיקו אותם ימים אחדים ללא מזון ומשקה. בכיים מעורר הרחמים של הילדים והמבוגרים נשמע באזור כולו.

אני ממשיכה ללכת לאורך רחוב בית הכנסת, רוב בתי התפילה נמחו מעל פני האדמה. רק המבנה התלת-קומתי של תלמוד התורה ניצב כמצבת זיכרון על החורבות. לא רחוק מכאן עמד פעם בית הכנסת "יד חרוצים", שם נהג אבי להתפלל עם כל בעלי המלאכה. אבי, בן-ציון נדלר, נגר רהיטים ובנייה, שידי העמלות הותירו עד היום מזכרת

לעיר: פרקטים, גשרים, עבודות בנייה ב"בריסטול", "סוקול", בניין העירייה, בניינים גדולים אחרים ובתי מגורים. כשאנחנו, ילדיו, היינו בתחנת הרכבת בפרוץ המלחמה, על מנת לברוח, בא אבי בריצה ובדמעות דם ביקש שנרד מן הקרון, שנישאר. הוא נשא את ידיו היגעות מעמל ואמר: "ילדים אל פחד! ידיים כאלה אינן חוששות משום היטלר, הן יגנו עליהם".



בית "תלמוד תורה" (הבנין הגדול).
מהבתים הבודדים ששרדו סתגינו.

ידי בעלי המלאכה המפורסמים

בצ'ורטקוב, לא היו מסוגלות להגן על עצמן. קודם שחיסלו אותם ללא רחמים, הבדילו הבנדיטים של היטלר את בעלי המלאכה והמומחים במחנה עבודה מיוחד, שנוהל בידי הרוצח המגואל בדם פאול טומנק הידוע, שנידון לאחר המלחמה למאסר עולם בגרמניה המערבית. כיוון שלא היה להם מדפיס, נאלצו להחזיק מומחים כמו סוסקה רבינוביץ'-וולף, שנורה בידי טומנק; מלגוז'טה בלכובר, רמלר, שהיו בעלי פריווילגיות מיוחדות. גם לתופרת הידועה, גברת יורמן; לד"ר רוזנבליט, לתופרת התרמילים, רחל גרסטנר – רצו הגרמנים להניח לחיות, הם סירבו וחלקו את הגורל הנורא יחד עם האחרים. רחל גרסטנר יצאה מן הסדנה והצטרפה מרצונה אל שורות המוות של יהודי צ'ורטקוב האחרונים.

חלק גדול מן האינטליגנציה של צ'ורטקוב, שהייתה הקרבן הראשון כמעט של השונא צמא הדם, נורתה ביער השחור [צ'רני לס].

עברתי בחצר הרבי בצ'ורטקוב העתיקה [סטרי צ'ורטקוב]. הקלויז ניצב שלם, לא ניזוק, מיותם. עולים בזיכרוני החסידים השמחים, שהיו רוקדים לפני חלונו של הרבי. פניתי לבית העלמין, לחפש את קבר אמי. החורבן הגדול ביותר היה בבית העלמין, נדיר למצוא בו מצבה שלמה.

יקרות וקרובות נותרו בזיכרוני הדמויות הטרגי-קומיות של העיר. [איזי?] בָּזֶן, שחייב היה לצעוק עד כלות עד שנרגע, ושמעו אותו במרכז העיר. חברי סיפר לי כי הלך השכם בבוקר ברחוב, כשהעיר עוד נמה את שנתה, לפניו הלך בזן ודיבר אל עצמו: "אי, העיר כולה מתה!" הוא לא היה רגיל לעבור ברחוב בלי שאיש יתגרה בו ויקרא אחריו: "דראפאטש, בעזן, גֶזשעסיא" [קנטור שנגזר משמו: בעזן-בעזעם-מטאטא, והורחב: מְגֶרֶדֶת, מטאטא, ? מ' גרשוני הוסיפה מידע: בזן, איש כחוש כבן שלוששים, הסתובב ברחוב כשמקל של מטאטא בידו, רדף אחר ילדים שהתגרו בו ויידה בהם אבנים].

פרץ, מחלק המים של צ'ורטקוב, בתמורה לסיגריה העמיד את דליי המים ויצא בריקוד ברחוב. רגליו עטופות סמרטוטים, כך נוח היה לו לשאת את הדליים מהשכם בבוקר עד שעת לילה מאוחרת.

קלמן שטויס, היה משמח את הקהל במעשיות על דברים שלא היו ולא נבראו, התייחד בפנטזיה סיפורו על רצח ארלוזורוב.

הדיבוק האתלטי, שחש עצמו כבעליה של העיר.

אני נזכרת גם בבעלי העגלות והכרכרות של צ'ורטקוב, ובלשונם העסיסית.

ילדי צ'ורטקוב

כמחנכת לאורך שנים, אני נזכרת במיוחד בילדים היהודים של צ'ורטקוב. הייתי רואה אותם מן המרפסת שלי, משחקים חסרי דאגה ברובי עץ ושרים שירי חיילים, או מביטה בהם צועדים ל"התקפה". אני נזכרת בצחוקם הילדותי העליז. וילדים אלה, נרצחו כולם. עגומים אך שלווים הלכו בדרכם האחרונה. היו מקרים רבים שמשרות בערבן,



חוג לציור בהורכתו של ישעיהו (שייץ) בלונדר בחוף הרחצה "בין הערבות" שייץ בלונדר אוטוסימבטסט אין "צייכנער-קרייז" אויסן ברעג פון די לאזן, טורה ראשונה: גאדלער, גוטשיר, טור, טורה שנייה: בלונדר שייץ, סקאלקא רחל, אדליי פינג, שחוריה וואלאוויטש.

ביקשו להציל חלק מן הילדים כמו במקרים של סלושה גרינברג ורניה רייטר.

הנוער

בצ'ורטקוב, כמו בערים ועיירות אחרות בגליציה, היה הנוער היהודי מאורגן בקבוצות, מן הימין הקיצוני עד לשמאל הקיצוני. לשומר הצעיר הייתה השפעה מרבית ברחוב היהודי. הודות

לתכניתו החינוכית המסועפת, צמח בצ'ורטקוב נוער יהודי ערכי ובעל הכרה. בשורותיו היה שיעה בלונדר, אשר לימים רכש לעצמו שם של צייר באמנות הפולנית והצרפתית. בין הפעילויות התרבותיות של השומר הצעיר היו חוג הציור, החוג הדרמטי וגם חוג גילוף. הכנו מחזה: "דוד מלך ישראל" והצגנו אותו בעברית עם תפאורה ופלקטים. מוזיקה חיבר ישראל שכטר. ש' בלונדר היה לימים סטודנט באקדמיה לאמנות בקרקוב, והיה ממייסדי "קבוצת קרקוב" האמנותית, שנשאה אופי מהפכני, והודות לפעילותה היוצרת-האינטנסיבית נרשמה בקורות האמנות הפרוגרסיבית הפולנית. בשנת 1962 ביקרתי בתערוכה של "קבוצת קרקוב", במוזיאון הלאומי בוורשה, ובין אחרות הוצגו שמונה תמונות של שיעה [ישעיהו] בלונדר.

את תקופת הכיבוש של היטלר, עבר ש' בלונדר בדרום צרפת עם מסמכים אריים, תחת השם אנדרה בֶּלֶרְנֶדֶל [בלונדל], כחוטב עצים. המצב החומרי הקשה והסיטואציה המורלית, הביאו אותו לייאוש נורא ולמלנכוליה, והובילו למותו הטרגי בפרץ ב-1948. הוא היה פעיל בתנועת ההתנגדות הצרפתית, והוזכר תכופות בעיתונות הצרפתית והפולנית. הותיר יומן ובו מאתיים עמודים מלאים פסימיות ומלנכוליה.



אוטופורטרט של תציר שייץ בלונדר, החסונה טבעת במיזאון הלאומי בוארשה.

תפקיד חשוב בתחום התרבותי בצ'ורטקוב, מילאה אגודת ' ל' פרץ. היו לה ספרייה עשירה, אולם קריאה ובו עיתונים וכתבי עת, וגם חוג דרמתי שניהל החבר יענקל ברבר.

המצב הכלכלי והפוליטי הקשה נתן אותותיו בנוער היהודי בצ'ורטקוב. סטודנטים יהודים מבתי עשירים, קטעו את לימודיהם בגלל האנטישמיות. פועלים יהודים התהלכו מובטלים או עבדו בשכר רעב. המצב הוביל לקיצוניות – חיים מחוסרי טעם, והשלמה עם הגורל מצד אחד, ומאבק כנגד חוסר הצדק והדיכוי מצד שני. לכן התחזקה בשנות ה-30 [של המאה ה-20] התנועה המהפכנית בצ'ורטקוב, הצטרפו אליה חלק מן ה"שומרים" בעברם. הד חזק היה בצ'ורטקוב למשפט המוני ב-1935. על ספסל הנאשמים ישבו שלושים צעירים: יהודים, פולנים ואוקראינים. כולם נידונו לשנתיים עד עשר שנות מאסר. היו ביניהם נערות רבות בנות 17-18. כשפרצה המלחמה ב-1939, שוחררו כולם.



שיקו חיים דול

המצב נעשה קשה יותר ויותר בגלל האנטישמיות החרפה. ממשלת הסנציה הפשיסטית [SANACIA]: גוש פוליטי שדגל בהבראה מדינית כלכלית] החלה לנהל פוליטיקה יהודים, שהייתה דומה ברוחה ובמעשיה לחוקי נירנברג. קבוצות של חוליגנים אנטישמיים היו מתנפלות על יהודים בחוף הרחצה ובגן העירוני. צעירים יהודים התארגנו ונתנו לאנ-דקים לחוש טעמה של התנגדות יהודית מאורגנת. בין הצעירים היו: יוסף שולץ, סוניה בוק, נחום רפפורט, אביש ביטרמן, אירה מריאש, רויטש, שמואליק הינדס, שיקה הוס ואחרים.

ב-1939 פרצה מלחמת גרמניה-פולין. באחד בספטמבר צעדו החיילים הראשונים ועזבו לחזית. עד שעת לילה מאוחרת שמענו את פעמי הצועדים. היו ביניהם רבים מחבריי ומכריי הקרובים, שלא שבו עוד לעולם. מן הפליטים הפולנים, שנמלטו באלפיהם אל צ'ורטקוב, שמענו על התוצאות העגומות של המלחמה הקצרה. דרך צ'ורטקוב חלפו לאחר מכן, כמו בתהלוכה, שורות ארוכות של רכבי פאר, בהם חברי הממשלה הפולנית, בדרכם אל זלישצ'ק.

הגרמנים כבר היו בפאתי למברג. לפתע צצו בעיר איכרים עם שקים, ממתינים לרגע נוח לשדוד. ב-17 בספטמבר בבוקר, באופן לא צפוי נכנס לעיר מכיוון גורנא-ויגנקה הטנק הסובייטי הראשון. לאחר מכן באו טנקים מכל עבר. האוכלוסייה קיבלה אותם בשמחה, במיוחד

היהודים. השמחה לא ארכה זמן רב. כשפרצה המלחמה הגרמנית-סובייטית בשנת 1941, מיד כבשו ההיטלריסטים את למברג ושמענו ברדיו, ברוסית ובאוקראינית, את קריאות הפרא: "הרוג קומוניסטים ויהודים". לפתע גאתה בהלת אימים. הצבא הסובייטי והפקידים ברחו, והיינו אובדי עצות. החלטתי בכל מחיר לברוח. אבי לא הניח לנו, הוא רצה שנישאר כולנו יחד. אך חמותי, אידה שולץ, הייתה נחושה בהחלטתה לברוח. התחלנו לארוז חפצים נחוצים, ראיתי בתחושה מוזרה את בעלת הבית של חמותי ואת שכנתה מתהלכות בחלוקי המשי שלהן כאטומות ומבולבלות, ובשלווה מוזרה יועצות לנו מה כן או לא לקחת אתנו, כאילו כל המתרחש כלל אינו נוגע להן. בכלל שרר בעיר הלך רוח של לא לזוז מן המקום. כשיצאנו החוצה עם צרורותינו, הביטו בנו גם אחרים בתמיהה. הנה עומדת אישה וקונה תרנגולת אצל איכרה. האווירה הייתה כמו חשבו היהודים: כבר היו מלחמות, היה המן למיניו, לו רק נאריך ימים אחריהם, רק שיהיה לנו לחם להחיות את נפשנו, ואנחנו נשרוד אותם. איש לא רצה לזוז ממקומו. הם לא הבינו איך אפשר לקום כך לפתע וללכת מצ'ורטקוב. הם גם לא הבינו את הטעם בכך. עזבנו. בנדודינו באוקראינה פגשתי קבוצת נערים בני 14-15 מצ'ורטקוב, שעזבו את העיר ברגל. כולם חיים היום.

אני מזכירה עובדות אלה משום שבפרספקטיבה של זמן באתי למסקנה, כי הייתה ליהודים אפשרות לברוח מצ'ורטקוב עצמה. הדרך הייתה פתוחה. אינני מדברת על דור המבוגרים, שהתקשו להיפרד מן הנכסים ורכוש שלהם, שעבדו למענם כל חייהם. אולי גם לא היו משפחות מסוגלות להיפרד, וביקשו להיות יחד בתקופה הקשה. כואב שדווקא הנוער של צ'ורטקוב לא ניצל את ההזדמנות להינצל ממוות ודאי.

כיבוש צ'ורטקוב

על המרטירולוגיה וההשמדה של יהדות צ'ורטקוב נודע לנו מיומנה עתיר המסמכים של מלגוז'טה בלכובר, מעדויותיהם של ד"ר ישראל שור בתצלום: למטה [אוסף], ד"ר אמיל רוזנצווייג, יואל איגר, דוד שכטר, הלנה לוביץ-שוובל, בלה הוס. העדויות מצויות בארכיון ההיסטורי-היהודי בוורשה.



הקרבת הראשונים של ההיטלריזם היו החשודים באהדה לממשל הסובייטי. את פייגה ביטרמן בת התשע-עשרה, קרעו הבנדיטים לגזרים. חנה הוכמן בת התשע-עשרה עונתה בכלא משום שהייתה נציגה

במועצת העיר יגלניצה. שמעון ברש, עסקן M.O.P.R. [מרכז עירוני לסיוע למשפחה] נצל. עורך הדין מאוריצי פרוקס, אולץ לטאטא בלשונו את מדרגות הכלא, ולאחר מכן עונה למוות משום שבנו היה מהפכן. ברלה שכטר הרכיב מכשיר רדיו, לגסטפו נודע על כך, הם הוציאו פקודה שעל היהודים למצוא ולמסור אותו, ולא, יירו במאה יהודים. המוני יהודים רדפו בעיר אחר ברקה הנמלט, תפסו אותו והסגירוהו לגסטפו. ניתן לשער באילו עינויים מת.

אזכיר באופן מיוחד את אזרח צ'ורטקוב הגאה, ד"ר קרוה. בתור ראש היודנטר זימן אותו הגסטפו ודרש לספק את מכסת היהודים הראשונה להשמדה. ד"ר קרוה הודיע להם כי הוא לבדו המכסה. הוא לא שב עוד לביטו. זה נמסר בעדותו של יואל איגר.

גברת לוויט, שגרה ברחוב נוסה, מתה בגבורה. בעת ההשמדה ההמונית נשאה נאום בגרמנית, מאיימת על ההיטלריסטים כי במהרה ינקום הצבא הסובייטי את מותם, מות חפים מפשע. היא סירבה להתפשט, והרוצחים עינו אותה בעינויים מחרידים. הלבונטית מירה רמלר עבדה במעבדה עד לרגע האחרון, עד שבא הגסטפו לקחת אותה. היא אמרה להם: "בואו אתי חזירים" ובלעה ציאנקלי. זה נמסר בעדותו של ד"ר רוזנצווייג.



העניק נוסבויים

האחים נוסבויים – הפרטיזנים של צ'ורטקוב

בשעה שפרצה המלחמה, למד הניק נוסבויים בן השש-עשרה בטכניקום בלמברג. הוא לא הספיק לחזור אל משפחתו בצ'ורטקוב. בתחילת הכיבוש נתפס לעבודה במחנה, כמכונאי בשדה תעופה. בראשית 1941, ארגן הניק עם עוד חברים קבוצה במחנה, שהתנפלה על המשמר והרגה חמישה גרמנים. הוא ברח אל ברוד, שם הסתתר אחיו הבכור. זמן רב לא יכול להישאר שם וחיפש מקום להימלט אליו. מיד לאחר מכן תפסו אותו לאומנים אוקראינים והסגירוהו לגסטפו.

מונדק נוסבויים, האח הבכור של הניק, נידון ב-1935, בידי יחידה משפטית של ממשלת הסנציה הפולנית, לאחת-עשרה שנות מאסר על פעילות מהפכנית. הוא ישב בכלא בעיר סְײֶרְדז. בשנת 1939, יחד עם כל האסירים הפוליטיים, השתחרר בעצמו ושם פעמיו ברגל אל ורשה, שם הצטרף אל הגנת עיר הבירה. בשובו לאחר מכן אל צ'ורטקוב כבר היה שם ממשל סובייטי. כשפרצה מלחמת גרמניה-רוסיה הסובייטית, בשנת 1941, נשאר נוסבויים עם נשק ביד להגן על העיר. מצ'ורטקוב



מונדעק נאטבוים

יצא ברגל אל קווי החזית. באזור ויניצה תפסו אותו הגרמנים והכניסוהו למחנה.

לאחר שהרג את השומר במעדר, ברח ליער בתקווה לפגוש פרטיזנים. לפתע באה עגלה עם חיילים רוסים. מצדי העגלה בלטו קני רובים. מונדק שמח בהם מאוד ופנה אליהם בקריאה מהדהדת ברוסית: "חברים!" אך הם התנפלו עליו בקריאות שיכורים: "ז'יד". היו אלה ולסובצים בוגדים, משתפי פעולה עם הגרמנים. מונדק הצליח להשתחרר מהם, לרוץ אל משמר

גרמני ולהתלונן בפולנית כי שיכורים תקפו אותו. הגרמנים גירשו את השיכורים אך עצרו את מונדק. גם הפעם עלה בידו להשתחרר, ובעת ריצתו ליער נתקל באנשים הרוגים. אצל אחד מהם מצא מסמך עם השם קיקלי לוביץ'. מונדק היה בעל מראה ארי טיפוסי והיטיב לדבר פולנית ואוקראינית. עם המסמך הארי גרר עצמו מותש עד לכפר באזור ויניצה, שם הצליח להסתדר אצל איכר, והפך להיות עוזרו בניהול המשק. אהבו אותו מאוד והתייחסו אליו כאל בן משפחה. ב-1943 הצליח ליצור קשר עם מחלקת פרטיזנים, ונטל חלק פעיל במבצעים צבאיים שונים. לאחר שחרור כפרו, הצטרף לצבא הסובייטי. בהכירו היטב את הדרכים, היה הראשון שהוביל את הצבא הסובייטי אל צ'ורטקוב. ב-1944, בעת הקרבות בקרפטים, נפצע ונותר נכה מלחמה. על גבורתו קיבל אותות הצטיינות רבים. לאחר המלחמה התיישב מונדק נוסבוים בצ'ורטקוב, שם נטל חלק פעיל במאבק בלאומנים האוקראינים. חי כיום [מועד כתיבת הדברים] בוורשה.

יוזק דייטש

בחור בלונדי בעל עיניים כחולות גדולות, היטיב לדבר פולנית ואוקראינית. היה בן חמש-עשרה בפרוץ המלחמה. אמו, אלזה דייטש, בעלת מראה אוקראיני טיפוסי, היטיבה לדבר אוקראינית. היא ברחה עם הבן מגטו צ'ורטקוב לכפר בקרבת קופיצ'ניץ [קופיצ'נצה], שם הסתדרו אצל כומר, ואלזה שירתה אותו כסוכנת בית. אלזה נהגה ללכת לכנסייה הפרבוסלבית, השתתפה בשמחות שונות בכפר, ובנה יוזק התהלך חופשי. באחד הימים נסע יוזק ליריד בקופיצ'ניץ ונתקל במקרה בחבר ללימודים, בן של לאומן אוקראיני ידוע. הוא סיפר לאם על הפגישה. מכאן ואילך נאלץ יוזק להסתתר בבוידם. בליל חורף אחד הקישו בחלון, כשפתחה סוכנת הבית אלזה את הדלת, נכנסה הביתה חבורת אזרחים חמושים. הם זימנו את כל דרי הבית והודיעו כי הם פרטיזנים, הם דורשים מזון בלבד. כעבור שבועות אחדים באו שוב.

אצל אלזה הבשיל אז הרעיון למסור להם את בנה. מוטב י"לחם מאשר ישב מסתתר בעליית הגג. כאשר באו הפרטיזנים שוב, סיפרה להם את האמת, והעירה כי הכומר ומשפחתו אינם יודעים שהם יהודים. אם הם מוכנים לקחת את יוזק, עליהם לעשות זאת באופן מוסווה, כלוקחים אותו בניגוד לרצונה, כדי שלא תובך בפני נותני לחמה. הפרטיזנים הסכימו. בבואם פעם נוספת, כינסו את המשפחה והודיעו כי עליהם לערוך חיפש, הם שמעו כי מסתתרים לאומנים אוקראינים. הורידו את יוזק מן הבוידם והודיעו כי הם לוקחים אותו עמם. אלזה החלה "לבכות" שהוא מתהלך יחף ועירום, הכומר ואשתו יצאו להגנתו. הורו לכומר לפשוט את אדרתו ואת מגפיו, הרגיעו את האם ולקחו אותו עמם. כך היה יוזק בן השש-עשרה לפרטיזן במחלקת הפרטיזנים המצטיינת של קולפק. עמה עבר את כל הדרך בקרפטים והצטיין בקרב.

לאחר המלחמה התיישבו יוזק ואמו בצ'ורטקוב. הם לא ישבו בחיבוק ידיים. יוזק הצטרף למאבק בלאומנים האוקראינים, הבנדרובצים, שעוללו צרות כה רבות ליהודים. אלזה דייטש סייעה בגילוי אוקראינים רוצחי יהודים. הבנדרובצים הוציאו גזר דין מוות על "הז"ד מצ'ורטקוב" שרדף אותם בנחישות כה רבה. יוזק נאלץ לצאת מצ'ורטקוב והתיישב בווינה.



חנה גרינשפאן

הפרטיזנית חנה גרינשפן

בעלה של חנה היה רוסי, לפני פרוץ המלחמה הסובייטית-נאצית היה מזכיר הקומסומול בצ'ורטקוב. ב-1940 נסעה חנה אל דונבס [מזרח אוקראינה], אל הורי בעלה שגרו בקולחוז. שם פגשה אותה המלחמה שפרצה. חנה ילדה בן, ובעלה גויס ביום הראשון למלחמה והלך לחזית.

כשנכנסו הגרמנים למחוז דונבס, החלו השכנים הנוצרים, לאחר זמן קצר, להתלחש שחנה היא יהודייה, אף שהייתה בלונדית עם אף סולד. מטעמי ביטחון עברו הורי בעלה אל קולחוז אחר. אך גם לשם הגיעו הידיעות כי חנה יהודייה. משלא ראתה מוצא אחר החליטה לעזוב את בנה שזה עתה נולד, והלכה ליער אל הפרטיזנים.

כיוון שמוצאה היה מפולין לשעבר והיא ידעה היטב את השפה, הצניחו אותה עם קבוצת לוחמים ביערות, שם השתתפה בקרבות ובפעולות של פרטיזנים, יחד עם הפרטיזנים הסובייטים, הפולנים והיהודים.

חנה גרינשפן עברה באומץ את המלחמה, וזכתה לימים באות הצטיינות צבאי גבוה מטעם הממשלה הפולנית וגם הסובייטית.

בעלה של חנה לחם כל הזמן בחזית ושב אליה נכה, קטוע רגל.

כיום [מועד כתיבת הדברים] גרה חנה בקרים. היא מורה לשפות זרות, אם לשלושה ילדים בוגרים.

לסיום, רואה אני חוב קדוש, חוב של כל יהודי ניצול מצ'ורטקוב, להזכיר ולהנציח את הפולנים והאוקראינים הפשוטים וההגונים בעירנו, שגילו רגשות אנוש עמוקים וגבורה גדולה, בהצילם חיי יהודים.

על הצלת יהודי בתקופה המחרידה ההיא, איים עונש מוות על המשפחה כולה. ידועות לי העובדות הבאות:

פולוניה, המשרתת לאורך שנים של משפחת יוזף, אישה פשוטה ונעימת הליכות, הפגינה אומץ רב. היא לבדה הצילה חמישה-עשר יהודים. ארבעה אנשים ממשפחת יוזף, הסתירה בכפר אצל קרוביה, ואחד-עשר אנשים, במחבוא בביתה, בלב לבה של העיר, ברחוב שווקקה. לא קל היה לאישה האמיצה לדאוג להם למזון, לבשל למענם, לערוך למענם קניות כך שאיש בעיר לא ידע על כך. החמישה-עשר כולם, נותרו בחיים.

שתי בנותיו של עורך הדין רייכשטיין ניצלו בידי משפחה פולנית צעירה, ויקטור ויוזפה קוטוביץ'.



משפחת קוטוביץ'

ביום הכואה מצאו פהסה בכונקר סכדירית מספחת קוטוביץ' שחרת יהודית



האחות מריסה בלישטוק,
הפגינה אומץ רב בהצילה
את ד"ר רוזנצווייג.

הנפח יקובובסקי הציל את
משפחת ד"ר שור.

בתצלום: הנפח יקובובסקי ואשתו
[אוסף]

המשרתת של עורך הדין שרפברג, נורתה בידי הגרמנים על הסתרת
בנם הקטן.

דודנית, לוניה ריין, ניצלה הודות למשפחה מגורנה-ויגנקה.

יש ודאי עוד מעשים רבים כאלה של גבורה, שאיננו יודעים עליהם.

יונצחו שמות האנשים הגיבורים האלה בספר צ'ורטקוב שלנו.

מתוך הפרק: השואה והגבורה, ע' 330 – 339.

ג[ולדה] נויפלד סיוע אמריקאי

עם תום מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1918, החל הסיוע המאורגן של יהדות אמריקה למען האחים המרוששים באירופה.

הסיוע הגיע גם אל צ'ורטקוב, יוצאי צ'ורטקוב בארצות הברית שלחו אמצעים כספיים באופן לא מאורגן – אל קרובים, אל ועד ההצלה, אל הרב, אל בעלי-בתים חשובים ונכבדים – על מנת שיחלקו בין הנזקקים.

מיד לאחר מכן החל להגיע הסיוע המאורגן מטעם ג'וינט, אשר הקציב כספים גם לתלמוד התורה, לבית היתומים ולשורה של מוסדות סיוע בעיר.

כעבור זמן קצר התארגנו יוצאי צ'ורטקוב בארגון מאוחד שנשא את השם: יונייטד צ'ורטקובר רליף סוסייטי, כדי לערוך מגבית בקרב יוצאי העיר האמריקאים ולחלק את הכסף באופן שיטתי לאנשי צ'ורטקוב.

הפעילים הראשונים והחשובים בארגון הסיוע האמריקאי היו: יצחק רוזנבלט, שפיראניק אדוק ויהודי חם בעל נשמה יהודית; וכותבת שורות אלה, גולדה נויפלד. הם כמובן לא היו היחידים, כי הוקם ועד, ויוצאי עיר רבים תרמו מאמץ, זמן וכסף להצלחת מגבית הסיוע.

מדי שנה אורגן בניו יורק נשף גדול, אשר שימש מקום מפגש ובלוי לבני צ'ורטקוב האמריקאים, בו בזמן הפכו הנשפים השנתיים מקור הכנסה לפעילות הסיוע לטובת נזקקי צ'ורטקוב.

כל הפעילויות היו פועל יוצא של מפגשים רבים, שיחות, קשרים אישיים, עד אשר הובן כי על מנת שהעבודה של הגשת עזרה ממשית לאחינו ואחיותינו הנזקקים בצ'ורטקוב תהיה בעלת ערך, יש להקים גוף מיוחד, ארגון שיעסוק בזה ויעשה עבודה טובה ואחראית.

התקיימו ישיבות מיוחדות עם הארגונים שכבר היו קיימים, כמו החברה "דוד-משה" וארגון "שפירא", אך דבר לא יצא מזה כי הבדלי ההשקפה לא אפשרו הגעה להידברות ולהבנה.

ואז החלטנו אנחנו, קבוצת נשים משתי החברות, לקחת לידינו את פעילות הצדקה לסובלים בעירנו צ'ורטקוב. שתי העסקניות הראשיות

היו: אשת נשיא "אגודת שפירא", גברת מרקוס רינטל; ואני, אשת נשיא "אגודת דוד-משה", גברת נתן נויפלד. גברת רינטל ניהלה את נשיאות אגודת הצדקה עד שנת 1934, ומשנת 1934-1961 הייתה אני נשיאת ועד הצדקה.

בתקופת קיומו של ארגון הצדקה שלנו, מימנו את בניית בית המרחץ, החזקנו את בית היתומים, סייענו בפעילות התקינה ובהוראה בבית היתומים, שלחנו מדי שנה בשנה עזרה לחורף, שלחנו בקביעות מעות חיטין.

הכספים נשלחו לכתובת אחת, אל שאול רוזנצווייג. ועד ההנהלה כלל את: הרבנית שיינצ'ה לנדוי, קופל שטרודלר, חייט; פתחיה רוזנבלט, נגר; שמחה רינטל, שמואל בליץ.

לקופת ההלוואה העירונית שלחנו בתקופה זו סכום של 1,500 דולר.

העבודה התנהלה כסדרה עד פרוץ מלחמת העולם השנייה.

חודשים אחדים קודם לכן התכנסה ביזמת מרקוס וייסמן קבוצת גברים, בהזמנות זו נאספו 4,000 דולר, אשר נשלחו לפולין, לרוסיה הסובייטית ולארץ ישראל.

מיד לאחר המלחמה שלחנו סיוע לשארית הפלטה. חבילות בגדים לא קיבלנו בעת ההיא, משום שלא הייתה ודאות שיגיעו ליעדם. העברנו אז לג'וינט 3,000 דולר למען פליטי צ'ורטקוב הניצולים.

שלחנו גם סיוע ישיר לכל הפונים אלינו או לניצולים שהיו בידינו כתובותיהם. נהגנו לשלוח המחאות אישיות בסך מאה או מאתיים דולר, גם תרופות שביקשו שלחנו בדואר אוויר.

יזכרו שמות האנשים שתורמו רבות לעבודה ואינם עוד: אלברט שור, ד"ר לייבצ'ה זלצינגר, ד"ר תאודור פדר, איזידור אייזנך.

תוספת מאת 'ש'

בעשור שבין 1930-1940, נאלצה יהדות פולין לסבול צרות רבות, הגבלות כלכליות ורדיפות אנטישמיות מצד הממשלה הפולנית. היה

זמן שהסוחרים הבינוניים התרוששו, והעניים התדלדלו עוד יותר ונאבקו יום ביומו על פת לחם. אכילה לשובע הייתה חלום לחלק גדול של האוכלוסייה היהודית בצ'ורטקוב. יש לומר, בעת ההיא לא עמד הסיוע של יהדות אמריקה, ויהודי צ'ורטקוב האמריקאים בכללם, על רמה נאותה, והיה רחוק ממה שצריך ויכול היה להיות.

רק לאחר פרוץ המלחמה, בבוא החורבן הגדול, משהחלו להגיע בשורות איוב ולכל אחד נודע כי המשפחות, היהודים, הבתים – אינם עוד, החל כל אחד לחשוב מה אירע לקרוביו ולידידיו. חשבו, אולי בכל זאת נשארו בחיים קרובים, והחלו לשלוח סכומי סיוע גדולים יותר. התחלנו לעבוד במסירות ובחריצות ושלחנו כסף בכל דרך אפשרית. ואכן היינו מן הראשונים ששלחו סיוע לשארית הפלטה של צ'ורטקוב. שלחנו אלפי דולרים, בגדים, תרופות, באמצעות הוועד הפולני בוורשה. מעולם לא יכולנו לבדוק מה באמת הגיע אל שארית הפלטה של צ'ורטקוב.

שלחנו גם סיוע ישיר, ובכללו הוא הגיע, ובזמן הנכון, והציל שורדי צ'ורטקוב רבים מרעב ממש.

הפעילים האקטיביים ביותר בוועד הסיוע היו: הפעילה המסורה, הנשיאה גברת גולדה נויפלד; מנדל דופטלר עבד במרץ רב ובמסירות נפש; עזרו גם אלברט שור, רוזה מרגליות, בבצ' שטרנברג, משה-אהרן וקסמן, דורה הויזנר, בנימין שטרודלר, גדליה אשכנזי, מרדכי רינטל ואשתו סבינה, אליעזר לנדוי, איצי רונבלט, לייזר ימפל.

מתוך הפרק: בני עירנו בארץ ובתפוצות ע' 365 – 367.

מנדל דופטלר ארגון יוצאי צ'ורטקוב באמריקה

כמי שעומד כבר שלושים שנים בראש אגודת דוד-משה פרידמן בניו יורק, שש שנים מזכיר-רשם, שמונה שנים משנה לנשיא, ובשש-עשרה השנים האחרונות – נשיא, חש אני כי חובתי לדווח בספר הזיכרון ראשית, על ייסוד אגודת דוד-משה פרידמן ושנית, להביע את רגשותינו על האסון הגדול שפקד את עמנו.

ב-15 באפריל 1966 מלאו שישים ותשע שנים לייסוד האגודה. נשאלת השאלה: מדוע המהגרים, בעזבם את עיירותיהם, לא שרפו מאחוריהם את הגשרים? מדוע בבואם לאמריקה הקימו לנדסמנשפטים שנשאו את שמות הערים אשר מהן באו? הרי אחרים, שנסעו לישראל, לא גררו עמם את העיירות ונטעו אותן שם! התשובה היא כי לישראל נסעו קבוצות חלוצים בסיסמה ליצור חברה חדשה, עם חדש. לאמריקה נסעו יחידים. היה אלמנט שלא נישא על גלי אידאליים. הם נדחפו מסיבות כלכליות. בבואם לאמריקה חשו געגועים עזים אל משפחותיהם, אל העיירות אשר בהן נולדו. חלומם היה לחסוך מעט דולרים ולשוב הביתה. הגעגועים והבדידות דחפו אותם לכך. המהגרים מכל עיר הקימו ארגון שנשא את שם עירם, ולאחר יום עבודה קשה היו מתכנסים בערב בארגון. משפחות לא היו להם, הם גרו שלושה-ארבעה גברים בחדרים קטנים וצפופים. כאשר חלה אחד מהם, לא היה מי שישרת אותו. לכן היו לכל ארגון ועדים מיוחדים שחובתם הייתה לבקר את החברים החולים. לכל ארגון גם הייתה קופת חולים ורופא שקיבל תשלום שנתי, וחובתו הייתה לבקר את החולה ולדווח לארגון על מצבו. בהוראת הרופא קיבל החולה תמיכה שבועית. חשו צורך גדול להימצא בין קרובים, ואחרי המוות רצו להיקבר בין קרובים, וכל ארגון רכש חלקת קרקע בבית הקברות הכללי, ושם קברו את החבר המת.

כעבור זמן מסוים, כאשר המהגרים החדשים הסתדרו קצת, נטלו על עצמם, פרט לחובתם למשפחותיהם, לתמוך ולהחזיק מוסדות שונים בעיירותיהם. וכך הוחזק חלק גדול מן המוסדות מעבר לים בידי ארגונים של יוצאי העיירות באמריקה. לאחר מלחמת העולם הראשונה, במיוחד בשנות ה-30 [של המאה ה-20], החל להגיע לאמריקה אלמנט חדש, אשר חווה כבר חיי ארגון וחינוך ציוני. לי עצמי היה המזל להתחנך בתנועת "השומר". אנחנו כבר נטלנו על עצמנו חובות לא למען מוסדות מקומיים בלבד, אלא גם למען מוסדות לאומיים כמו קרן קיימת, ולאחר הקמת המדינה – המגבית היהודית המאוחדת, בונדס, מגן דוד אדום ומוסדות אחרים בישראל.

לאחר החורבן הגדול של עמנו, הצליחו חלק מן הניצולים להגיע לחופי אמריקה. הם כבר הסתדרו פחות או יותר, אך איש מהם לא היה מסוגל לשכוח את אשר עוללו לקרוביהם, למשפחותיהם. הם בכו בפינותיהם, בבתייהם. משהו כסס בקרבם, חשו כי הבכי והבעת הצער צריכים לשאת אופי קולקטיבי. הם פנו אליי ואל ב' שטרודלר, בבקשה לייסד קרן להקמת מצבה בבית הקברות שלנו. הבאנו את ההצעה בפני אספה של אגודת דוד-משה פרידמן, והיא נתקבלה. בין הנוכחים שתמכו בתכנית היו: שומר, סול גולדהבר, משה אלטמן, אוסקר שָׂרָץ, שמחה הורוביץ. תודה מיוחדת לחבר סול שטקל, שהיה פעיל מאוד, ויצר קשר מכתבים עם כל יוצאי צ'ורטקוב. הקמנו מצבה גדולה משיש, אשר עליה נחקקו מאות שמות של משפחות שנספו. אחת לשנה אנחנו מתכנסים, כמה מאות יוצאי צ'ורטקוב, סביב המצבה ושופכים שם את לבותינו הכואבים.



מצבה לזכר קרובי השואה שהקים האגודה ע"ס האומ"ר דוד משה פרידמן בניירוק

הקמנו, קבוצת אנשים, גברים ונשים, גם קרן גמילות חסדים בחיפה. הודות לאשתי, אשר אחת לשנה, במשך שמונה שנים, הזמינה כשמונים אנשים והכינה להם קבלת פנים נאה, נאספו כל פעם כ-700 דולר. בכסף זה תמכנו במשפחות בודדות בישראל, ושלחנו במרוצת הזמן כ-3,000 דולר לארגון יוצאי צ'ורטקוב בחיפה.

עתה משמש הכסף להוצאת הספר. אני גאה מאוד באשתי האהובה, שיש לה חלק משמעותי בהוצאת הספר. חלק גדול במלאכה זו יש לקלרה גטר, שהביאה כ-20% מן הכסף, היא גייסה ממי שלא היו יוצאי צ'ורטקוב. החברה דורה אלטמן ניהלה את ההתכתבות. ב' שטרודלר ואשתו אנה, אוסקר ופוליה שרץ, שמחה הורוביץ ואשתו גרטרוד, נטלו חלק פעיל. בשנים הראשונות התכנסנו פעמים רבות בביתו של סידני הורוביץ, ואשתו הכינה קבלות פנים נאות. רצוני להעיר כי 60% מן הכסף שגייסתי היה מקרב חבריי לעסק.

זו סקירה קצה על פעילותנו באמריקה.

*

מ-10,000 יהודים, בערך, שחיו בצ'ורטקוב, נותר לנו ספר הזיכרון שראה אור בישראל ומצבה בבית הקברות של יוצאי צ'ורטקוב בניו יורק. לנגד עיניי ניצבת צ'ורטקוב החיה, על אין ספור מוסדותיה וקבוצות הנוער היפות. הלב מסרב להאמין כי כל זה הושמד. אך האמת העגומה היא כי חוץ ממעט שורדים בישראל ומספר קטן באמריקה, נרצחו כולם בידי הרוצחים הגרמנים בסיועם של רוצחים פולנים ושוודדי יערות אוקראינים. ונשאלת בפעם האלף השאלה: למה שתק העולם? כוונתי לעולם הליברלי. לא אחת אני מהרהר לי, מי יודע מה חושב העולם הליברלי? אולי הם מרוצים שהיטלר עשה למענם את המלאכה המזהמת של פיתרון הבעיה היהודית? ואני שואל את האלוהים למה אין האדמה פוערת את פיה ובלועת את הארצות שתושביהן סייעו בהשמדת שליש מעמנו?

אני ומשפחתי עומדים בקשר הדוק עם הניצולים המצויים באמריקה. אני מתבונן בחייהם, אני מבין אותם, אנחנו משתתפים בצערם ובכאבם בנצחי.

רבים מיוצאי צ'ורטקוב המבוגרים שואלים אותי מדוע הם [הניצולים] מחזיקים עצמם כך יחד? וכי אין השואלים מבינים כי אלה אנשים שהביטו למוות בעיניים אלף פעמים? אנשים שאינם מסוגלים לשכוח כיצד הביט העולם באדישות עת הובילו את היקרים להם למוות. אלמלא שתק העולם לא היה היטלר מצליח לבצע את תכניתו השטנית.

זו הרי קבוצה טרגית. הם הולידו ילדים שלא היו להם סבא, סבתא, דודים ודודות. זו הרי טרגדיה עצומה, דור שלם של ילדים ללא סבים וסבתות. וכי מי יוכל להעריך אהבת סבא-סבתא לנכדים? אהבה שלילדים אלה לא הייתה. בהיותם יחד הם מנסים להעניק לילדיהם מעט מן האהבה שחסרה להם. כל אחד מילדיהם רואה בחברים ובחברות של הוריהם דודים ודודות. הילדים נכספים לקרובים, שהרוצחים בני העם הגרמני השמידו. זהו דור שלם של יתומים. שמחותיהם אפופות עצב נצחי.

היום, בהנצחת קרובינו, הבה נידור שלא נשכח לעולם, לא נסלח לעולם את אשר עשה העם הגרמני, בעזרת העמים הסלבים, לעמנו. הבה נקווה כי יבוא היום ונזכה למשפט הגדול של אלוהים ברוצחינו, הבה נשאף להאריך ימים אחרי מענינו.

מתוך הפרק: בני עירנו בארץ ובתפוצות ע' 367 – 369.

סול שטקל, מזכיר הכספים של אגודת דוד-משה פרידמן, לזיכרון נצח

אנחנו, חברי אגודת דוד-משה פרידמן, מביעים את צערנו העמוק ביותר, כאבנו ויגוננו, על אבדנם הטרגי של האהובים והקרובים לנו ביותר מעירנו צ'ורטקוב.

לנצח נזכור, ולעולם לא נשכח מה עוללו הרוצחים הגרמנים, הפולנים והאוקראינים למשפחותינו.

לעולם לא נשכח את העולם הנוצרי שהביט באדישות וראה איך שורפים, רוצחים וחונקים בגז את האהובים לנו ביותר.

לעולם לא נחדל לזעוק את תפילתנו: "שפוך חמתך על הגוים" – אלוהים, שפוך חמתך על העמים אשר שפכו את דם האבות, האימהות, האחים, האחיות, הילדים היהודים הרכים.

הבה נזכור את מילות הפרטיזנים: "אל נא תאמר הנה דרכי האחרונה".

מתוך הפרק: בני עירנו בארץ ובתפוצות ע' 370.



בתצלום: אייזיק לנדה

בלה וייסמן ירושלים **אייזיק לנדה** (אייזיק האופה)

במילים הבאות רצוני להציב מצבה לאבי.

אבי היה מן הציונים הראשונים. התפלל במניין של מנדל רזנצווייג. וכשם שחייבים היו ללכת לתפילה מדי שבת, כך הייתה חובה בשבת אחר הצהריים לבוא לשמוע את הקריאה בשבועון הציוני של הרצל "די וועלט", שהמניין היה מנוי עליו.

כשמת ד"ר הרצל בכה אבי בדמעות שלישי ואמר: "שקעה עלינו שמשנו". אבי ידע כל מה שהוחלט בקונגרסים הציוניים. באווירה זו חונכתי.

אבי היה אופה במקצועו, רחוק מלהיות עשיר. בעל נשמה אצילית היה.

אביא עובדה אחת שתוכיח כי אני שופטת אותו באובייקטיביות.

בשנת 1915 גירשו הרוסים את יהודי סְניאטין בטענה שהם בוגדים. בערב שבועות באו המגורשים אל צ'ורטקוב. הוקם ועד, והלכו מבית לבית כדי ליישב את היהודים הבאים. לנו השאירו משפחה בת שש נפשות, ששהתה אצלנו במשך שלושה חודשים, עד שהסתדרו. מדי יום שישי הביאו יהודי סניאטין למאפייה, מי חלות ומי לחם לאפות. אבי לא נטל כסף בתמורה. פעם אחת, בערב חג, ראיתי כי השעה מאוחרת ואבי טרם שב הביתה להחליף בגדים על מנת ללכת לתפילה. באתי למאפייה וראיתי: אבי עומד סמוך לתנור וסביבו עדיין עשרות תבניות לאפייה. אמרתי: "אבא, אינך הולך לתפילה? הרי כבר מאוחר". השיב לי: "ראי, בתי, כמה עליי לאפות עוד. אינני יודע מה חשוב יותר לריבונו של עולם, תפילתי, או שיהיה ליהודים מה לאכול בחג?"

כבוד לזכרו!

מתוך: דפי הנצחה, ע' 407.

מירי גרשוני (שיפריס) מילים אישיות לסיום

מיזם התרגום לעברית של מאמרים בספר הזיכרון, שנכתבו בידיש, מצטרף למספר מפעלים שעשו יקירי העיר שהלכו לעולמם, ועושים צאצאיהם, בני הדור השני והשלישי. החל בהקמת האנדרטה במרתף השואה בהר ציון, הוצאה לאור של ספר צ'ורטקוב, הקמת האנדרטה בצ'רני-לס בפאתי צ'ורטקוב, מחקר וכתיבה של הספר "קולות מהיער השחור" מאת מרטה גורן, ייסוד וטיפול אתר צ'ורטקוב באינטרנט, טקסי זיכרון, נסיעות לצ'ורטקוב ועוד.

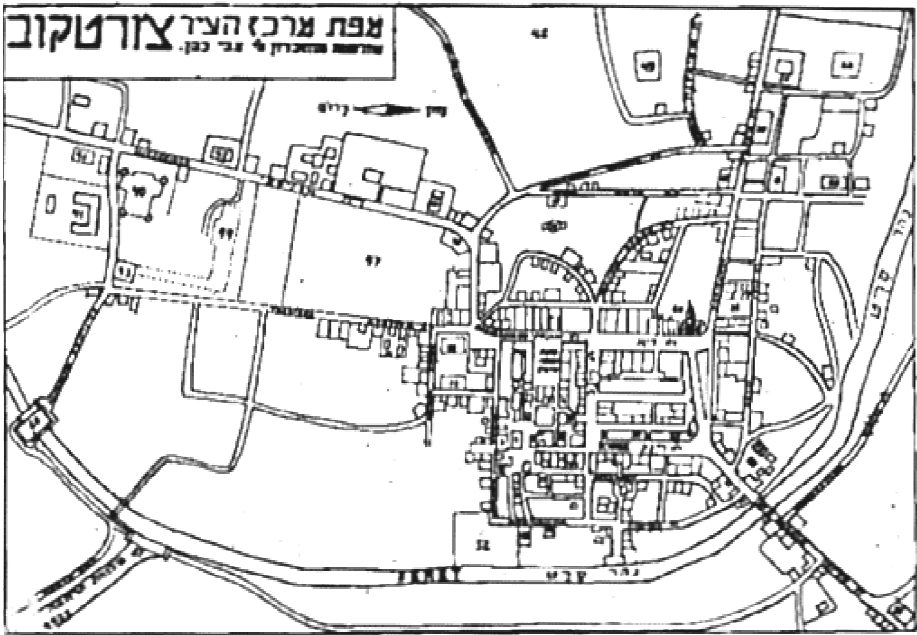
ספר צ'ורטקוב הוא לי בבחינת "והגית בו יומם ולילה". נחשפת בו תמונה מרתקת של עולם, שמורשתו הפיסית והרוחנית עמדה בפני הכחדה. ספר צ'ורטקוב משמר עבורנו ועבור הדורות הבאים את סיפורה של קהילה יהודית במזרח אירופה, שממנה באו משפחותינו. קהילה מפוארת עם היסטוריה ארוכת שנים, אך גם קהילה קשת יום ומנוונת במידת-מה – הכול היה בה.

ספר צ'ורטקוב מספר לא רק את ההיסטוריה, "הסיפור הגדול" של הקהילה. האנשים שכתבו בו הקפידו להזכיר שמות: מי היה, היכן, מה עשה, לכן הספר הוא מקור מידע למי שחוקר את שורשי משפחתו. חקר שורשי משפחה ניזון לעתים מפיסות מידע, מהן בונה אדם את סיפור משפחתו. קטעי מידע המצטרפים לפאזל גדול יותר.

התרגום מידיש לעברית יפתח בפנינו צוהר למידע נוסף, שיעשיר את סיפור השורשים של כל אחד מאתנו, מידע שהיה עלום עד כה. מי שחווה גילוי מידע חדש, יודע עד כמה יכול משפט אחד לחבר ולקשר בין עולמות. כך הקשר שלי עם ירון רשף שקיבל תוקף כשמצאנו במאמר של צבי בן-ציון כהן, שסבא שלי, פנחס שיפריס, ומנחם-מנדל קרמר, סבו של ירון, היו גבאים בקלויז של חסידות סטרטין. מה שמחנו לגלות זאת, ומה לא דמיינו... כך מה שכתב דו"ר ורטנפלד על נסיבות הירצחו של שמעון ברגהופר, סבא של נרי חנס.

כמנהלת אתר צ'ורטקוב, אני מודעת לחשיבותה של כל פיסת מידע. אני נרגשת למקרא התוספת שזכינו בה עתה, ומודה למתרגמת שהפכה שותפה לחוויית צ'ורטקוב, התחברה לאירועים ולדמויות והוסיפה נופך של אינטימיות וחיות לטקסטים המתורגמים.

מפת צ'ורטקוב



רשימת בנייני ציבור ומפעלים במפת העיר

- | | |
|------------------------------|-------------------------------|
| 24. הבנק | 1. בית הכנסת הגדול |
| 25. הבאזאר החדש | 2. בית המדרש |
| 26. הבאזאר הישן עם השעון | 3. בית ה"תלמוד-תורה" |
| 27. בית העם הישן | 4. בית הכנסת "יד-הרצוצים" |
| 28. בית העם החדש | 5. בית הכנסת של הקצבים |
| 29. הכנסיה הפולנית | 6. בית הכנסת ע"ש הרב שפירא |
| 30. הגשר לוינגנקא | 7. בית הכנסת החדש |
| 31. כנסיה אוקראינית עתיקה | 8. בית הכנסת של חסידי סטרטין |
| 32. קואופרטיב האיכרים | 9. בית הכנסת של חסידי וויזניץ |
| 40. בית הכנסת של הרבי | 10. בית הדין של לעופות |
| 41. פנימית הגימנסיה הממלכתית | 11. בנין מועצת העיר |
| 42. בית הספר ע"ש וירומסקי | 12. הגימנסיה הממלכתית |
| 43. בית הספר למסחר | 13. בית הספר לבנות |
| 44. חורבות ארמון הרבי | 14. בית המטבחים |
| 45. הסינדיקט למכונות חקלאיות | 15. בית המרחץ |
| 46. לשכת הנוס | 16. הקולונע החדש |
| 47. מגרשים לכדורגל ולירידים | 17. תחנת כח להשמל |
| 48. בית העלמין העתיק | 18. משרדי המחוז |
| 49. בית החולים | 19. הדואר |
| 50. תחנת הקפה הישנה | 20. בנין הסטרוטטבה |
| 51. הספר לפני הסתנה | 21. בית המשפט המחוזי |
| 52. שוק הבחמות | 22. בית הסוחר |
| | 23. בנין הסקול |

בתי העלמין בצ'ורטקוב

המידע, ממאמרו של צבי כהן בספר הזיכרון ומאתר צ'ורטקוב

בית העלמין העתיק – מזמן היווסדה של העיר עד מלחמת העולם הראשונה, ברחוב שפיטלנה [בית החולים]. נהרס לחלוטין, לא נותר זכר למצבות המפוארות שהיו בו. מצוי בו קברו של רבי דוד-משה פרידמן.



מצבה של גבר ואישה. משמאל משנת תע"ט, מימין משנת תפ"א



מצבה משנת תקי"ד (לפרט המנורה הסהורה)
א קינסטלערישע מצבה טון יאר 1744



מצבה משנת תקכ"ב
א מצבה טון יאר 1762 אויסן קבר טון א ראש־הקהל
יג אריי שבתוריה) זון ושבע ימים תם וישר הריר אריה
ב בוריר משה זצ"ל נפטר בה חשוון תקכ"ב לפ"ק תנצבה
המצבה מזכרת בספרו של הרב ד"ר זונגשיין
(היה ראש ומוהיג בשנים תק"ז עד תח"ח)

בית העלמין הישן – 1915-1925, במעלה רחוב מיצקביץ', בדרך ליגלניצה, סמוך לבית הכלא, גובל בבית הקברות הנוצרי.



הכניסה לבית העלמין הישן, 2014? [אוסף]



שתי שורות פצצות ששרדו בבית העלמיו מימי המלחמה.



בית העלמין הישן בצ'ורטקוב לאחר ניקוי, אביב 2014 [אוסף]



מצבה משנת תר"ף [אוסף]

בית העלמין החדש – 1926 עד לחורבן. במדרון בצד הגדה השמאלית של הנהר סרט, ליד הדרך אל קופיצ'ינצה, לכיוון סטרי צ'ורטקוב.



בית העלמין החדש בסטרי צ'ורטקוב. בין העצים והשיחים מצויות המצבות [אוסף]



מצבה משנת תרצ"ד, צילום 2005 [אוסף]



מצבה לזכר הנספים בשואה הוקמה ב- 2005 ביער השחור [צ'רני לס] [אוסף]

תוכן עניינים

9	הרבי מצ'ורטקוב	נחמן מייזל
12	הרב הגאון ר' ישעיה-מאיר שפירא מצ'ורטקוב	צבי אורנשטיין
16	מלחמת התרבות בצ'ורטקוב	א' א' פישר
21	צ'ורטקוב – מרכז תרבות	א' קון-שכטר
28	צ'ורטקוב הייתה ערש "השומר הצעיר"	ליאון הלפרין
32	תנועת פועלי ציון בצ'ורטקוב	ברל שוורצבך
40	דוח ספריות	ב[רל] שוורצבך
44	אגודת 'ל' פרץ	ב[רל] שוורצבך
49	תאטרון ומקהלה בצ'ורטקוב	ב' ש' [ברל שוורצבך?]
55	סופרי יידיש ותאטרון יידיש בצ'ורטקוב	א' טרמבובלסקי
59	בונד בצ'ורטקוב	ב' ש'
61	תנועת הספורט בצ'ורטקוב	ב' ש'
63	היריד השנתי בצ'ורטקוב	ב[רדון]-מאיר לוקר-דרוק
66	חנות הספרים הקטנה של שרה בת נפתלי	ישראל הויזר
76	השותק	ישראל הויזר
82	צ'ורטקוב עיר קטנה אך מפורסמת	נתן קלינגר
86	נושא התרבות "הפרטי"	א' טרמבובלסקי
87	הצבא האדום בצ'ורטקוב	ברל שוורצבך
93	קרל-אמיל פרנצוז	ברל זיידנברג
95	דוקטור שטקל	צבי אורנשטיין
98	מאיר הלרברך	י' ש' [יצחק שכטר?]
100	ר' מוטי שור	י' ש'
101	ד"ר יצחק שפירא	י' ש'
102	הרשל בליי	י' ש'
103	צבי בוימר	מרים פורר
104	עורך הדין ד"ר מוזלר	י' ש'
106	בן-ציון רויכברג	י' ש'
108	הנאצים בצ'ורטקוב	יונה פריימן
116	זיכרונות מן החורבן	יצחק שטרנשוס
121	בגטו צ'ורטקוב	בומק מורגנשטרן
124	קטעי עדות	שמואל וייסינגר
126	עדותיו של יואל איגר	יואל איגר
129	מחנה ההשמדה קמיונקה	יצחק מילר
131	קטעי עדות	ארנסטינה שרף
132	חורבן רוסוכאץ'	מונדזיה-חיים גרוסר
135	יהודים שהצטיינו בגטו	ב' ש'
141	זיכרונות	זושקה נדלר-ז'מיייוסקה
152	סיוע אמריקאי	ג[ולדה] נויפלד
155	ארגון יוצאי צ'ורטקוב באמריקה	מנדל דופטלר
159	לזיכרון נצח	סול שטקל
160	אייזיק לנדה	בלה וייסמן

קישור לספר הזיכרון הסרוק באתר הספרייה הציבורית בניו יורק
<http://yizkor.nypl.org/index.php?id=1864>

קישור לאתר צ'ורטקוב
<http://www.chortkow.org.il/>

קישור למפת צ'ורטקוב היהודית
<https://drive.google.com/open?id=1LxfRyEjGOr-Me-DLS9yWISTLvlo&usp=sharing>

קישור לקהילה-לינק של צ'ורטקוב באתר jewishgen
http://kehilalinks.jewishgen.org/Suchostaw/sl_czortkow.htm

קישור לערך צ'ורטקוב באתר השטעטל הווירטואלי
<http://www.sztetl.org.pl/he/city/czortkow/?view=1>